

Gaál János: Középkori hadi szabályzatok és utasítások magyarországon

GAÁL JÁNOS

KÖZÉPKORI HADI
SZABÁLYZATOK ÉS UTASÍTÁSOK
MAGYARORSZÁGON

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
2024

„Minden jó dolognak a jó rendtartás a lelke...”
(Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből)

Gaál János

Középkori hadi szabályzatok és utasítások Magyarországon

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság

2024.

ISBN 978-615-6248-09-1

Szerkesztette:
Till Szabolcs

Kiadja:
Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
www.hadijog.hu

Kiadó képviselője:
Kádár Pál
Katonai.jog@gmail.com

A kötet a Honvédelmi Minisztérium támogatásával valósult meg.

Tartalomjegyzék

1. A magyar katonai jog és annak kezdetei.....	5
1.1 . A katonai jogról általában.....	5
1.2. A kezdetek.....	12
2. A katonai szabályzatok és utasítások a középkori Magyarországon.....	16
2.1. Az előzmények.....	16
2.2. A katonai (hadi) szabályzatokról általában	19
2.3. A szabályozás specifikumai	22
3. A középkor magyar katonáinak általános jogai és kötelességei a Szolgálati Szabályzat tükrében.....	36
3.1. Szolgálati Szabályzat 6/a. pont.....	36
3.2. Szolgálati Szabályzat 6/b. pont	40
3.3. Szolgálati Szabályzat 6/c. pont.....	44
3.4. Szolgálati Szabályzat 6/d. pont	47
3.5. Szolgálati Szabályzat 7/a. pont.....	56
3.6. Szolgálati Szabályzat 7/b. pont	58
3.7. Szolgálati Szabályzat 7/c. pont.....	60
3.8. Szolgálati Szabályzat 8/a. pont.....	62
3.9. Szolgálati Szabályzat 8/b. pont	64
3.10. Szolgálati Szabályzat 8/c. pont.....	67
3.11. Szolgálati Szabályzat 9. pont.....	69
3.12. Szolgálati Szabályzat 10. pont.....	71
3.13. Szolgálati Szabályzat 11/a. pont.....	75
3.14. Szolgálati Szabályzat 11/b. pont.....	81
3.15. Szolgálati Szabályzat 11/c. pont.....	84
4. Speciális beosztások és szolgálati feladatok a középkori magyar seregekben.....	88
4.1. Áttekintés a középkor magyar (ország)i seregeiről.....	88
4.2. Speciális beosztások és szolgálati feladatok	93

4.2.1.	A kvártélymester (szállás-, illetve tábormester)	93
4.2.2.	A szekretárius (titkár)	97
4.2.3.	Az adjutant (segédtsízt)	98
4.2.4.	A zászlótartó (kornet)	100
4.2.5.	A profontmester (számartó).....	102
4.2.6.	A szekérmester.....	103
4.2.7.	A profosz (foglar)	105
4.2.8.	A furír (élelmezési altiszt)	108
4.2.9.	A rézdobos	109
4.2.10.	A trombitás.....	111
4.2.11.	A borbély.....	112
4.2.11.	A káplár.....	114
4.2.12.	A nyereggyártó és a kovács	116
4.3.	Konklúziók.....	118
Mellékletek		121

1. A magyar katonai jog és annak kezdetei

1.1 . A katonai jogról általában

A katonai szabályzatok vizsgálatakor először is, tisztázni kell a katonai jog természetét, mibenlétét, a jogforrási hierarchiában betöltött szerepét. Ezen túlmenően, a katonai normák keretein belül, az egyedi szabályozás jellemzőit is meg kell határozni.

Egyetértés van abban, hogy a katonai jog, szűkebb értelemben, a katonákra vonatkozó speciális, a szolgálattal összefüggő, jogi normák összessége.

A középkorban, egyebek mellett, ilyen jogi szabályozás volt I.(Luxemburgi) Zsigmond 1427-ben kiadott Hadi Szabályzata,¹ amely a maga nemében az első ismert, önálló, kizárólag a katonákra vonatkozó, illetve őket érintő rendelkezés volt. Bocskay István 1606. évi Hadi Szabályzata,² avagy II. Rákóczi Ferenc „Regulamentum Universale”-ja (1707)³ szintén csak a hadak részére írt elő követendő illetve tilalmazott magatartásokat, valamint határozott meg eljárási formákat.

Nem vitatható továbbá, hogy tágabb értelemben, valamennyi jogi szabályozás, amely a katonákat is érinti, a katonai jog részét képezi.

Mindezek alapján tehát, fogalmazhatunk egyrészt úgy, hogy a katonai jog korlátozott hatályú, mivel csak a katonákra vonatkozó előírásokat foglalja magába, ugyanakkor oly módon is, miszerint bővebb a civil társadalom jogánál, mert a katonai rendszabályokon túlmenően, a „polgári” normák is kötelezettségeket rónak rájuk.

Emellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azon szabályozásbeli sajátosságokat sem, amelyek a katonai szervezetek tagjaira, már a középkorban is, részletekbe menően írnak elő kötelezettségeket,

¹Hadtörténelmi Közlemények,1892.évf.587-591.o.

²Hadtörténelmi Közlemények,1890.évf.115-117.o.

³Bögöly Gyula - Hautzinger Zoltán (szerk.) Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma, Pécs, Kódex Nyomda Kft.,2007.256.p.(Melléklet)

azonban az alanyi jogok köre elenyészően szűk körű. Találónan érzékelteti a katonák e helyzetét Cziáki Ferenc megállapítása, amelynek értelmében: „A polgári társadalom tagjainak mindent szabad, ami az állam által kifejezetten tiltva(sic!) nincs. A katonai társadalomban pedig csak az szabad, ami kifejezetten meg van engedve!”⁴

A katonai jog meghatározásakor több szempontot is figyelembe kell venni. Történhet ez a kronológia alapján, illetve az egyes korok által determináltan, valamint az alanyi és a tárgyi hatály mindenkor szem előtt tartása mellett. Lényeges körülmény az is, hogy a „katona” jogi fogalma állandóan változott, valamint, értelemszerűen, a társadalmi helyzete, rétegződése is.

A kezdeti, államalapítás előtti, időszak „ősjogát” tekintve, okszerűen vethető fel a kérdés, hogy ez a jog egyáltalán katonai-e, illetve jelen vannak-e bármilyen normák? A válaszadásnál Cziáki említett művéből indulhatunk ki, aki ennek a korszaknak a hadi népét, jó lényeglátással, „néphadsereg”-ként jellemzi, a szavak szó szerinti jelentésének megfelelően.⁵ Hűen tükrözi e megállapítás azt az állapotot, amikor a népesség valamennyi szabad és egészséges, javakorabeli férfi tagjának kötelessége volt a hadakozásban részt venni. Megjegyzendő, hogy a népvándorlás, a honfoglalás folyamata, majd a „kalandozások” kora, szinte állandó „harckészültséget” gerjesztett. Mindezek alapján természetes, hogy a törzsi-nemzetségi keretek között is, a létezés, illetve fennmaradás alapfeltétele volt a hadba hívás, a hadban tartózkodás és a hadviselés. E hadi körülmények pedig szükségessé tették a hadakozás feltételeinek, módozataink pontos, minden érintett számára kötelező jellegű meghatározását, körülbástyázva a szankciók tilalomfáival.

Erre utalnak elsődlegesen a honfoglalás körüli időszakból származó bizánci források,⁶ amelyekről a továbbiakban még részletesebben

⁴Cziáki Ferenc: A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története, Budapest, 1924.7.o.

⁵Cziáki: im.16.o.

⁶VI. (Bölcs) Leo: „Taktika”, VII. (Bíborban született) Konstantin: „A birodalom kormányzásáról”, in B.Szabó János- Serdán Balázs (szerk.) Honfoglalás, Osiris Kiadó Bp. 2018.18-19. és 27.o.

szó lesz. A hadi szabályozásról, az eljárásrend korai létezéséről írnak ezen kívül, Anonymus, illetve Kézai Simon „gestái”⁷, amelyeket a következő fejezet tartalmaz.

Közismert tény, hogy a törzsi-nemzetségi társadalmi viszonyokat követően az államszervezet kiépülésével, a társadalmi munkamegosztás magával hozta az elsősorban hadakozásra specializálódott vitézi réteg (miles) megjelenését,

és elkülönülését a társadalom egyéb csoportjaitól. Ezek a vitézek azonban már nem a „nép” szabad közemberei, hanem a király, a királyné, a főpapok, a bárók, az udvar főtisztviselői (főlovászmester, főajtónálló, főasztalnok, főpohárnok...stb.) alárendeltségébe tartozó személyek: közvetlen kíséretük, szolgálói, akik mintegy a főrendek által vezérelt „magánhadseregeket” alkották. Ők együtt a főemberek familiárisai, akik a saját alávetettjeikkel a hadakozások során, természetesen követik urukat.

Jórészt e szerviens rétegből alakult ki azután a köznemesség rendje, akik az adómentesség fejében, a nemesi felkelés (perszonális inszurrekció) vármegyei szervezésű csapataiban voltak kötelesek teljesíteni a hadi kötelmeiket.

E seregeket egészítette ki a XIII. század második felétől a királyvárosok és a kiváltságos népek (jászok, kunok, székelyek, szászok, „hétlándzsás városok”) saját szervezésű hadai.

I. (Róbert) Károly korától jelenik meg azután a főrendek bandérium állítása, amelyben saját zászlajuk (latin: bandum) alatt, a hadjáratok idején, az uralt területük arányában nem nemes szolgálók, illetve jobbágyság tömegei is harcoltak.

Ezen kívül, elsődlegesen a külhoni királynék kíséretében, számításba veendő a „jövevény” zsoldosseregek.

A hadszervezésre, illetve a korabeli hadszervezetre szemléletes példa I. Zsigmond 1433-ban keletkezett tervezete.⁸ Ebben szám

⁷Veszprémi László (szerk.): A magyarok cselekedetei, Osiris Kiadó, Bp. 2009., 18-19. és 27.o.

szerint, személyenként (főpapok, főurak, illetve. más előkelők), területenként (pl.: Horvátország, Bolgárország, Erdély, vármegyék), határozza meg a kiállítandó katonaságot.

Sajátságos körülményként kell megemlíteni, hogy a hadjáratok ideje alatt, a hadi táborokban tartózkodó, ott ételt, italt árusító kereskedők, a „markotányosok”, továbbá az egyéb mesterségek űzői, mint a kovácsok, borbélyok, mészárosok, „korcsmárosok”, szintén a hadi rendszabályok hatálya alá kerültek.⁹ Jól példázza mindezeket Báthory hadi rendtartása: „Korcsmárosok hópénzt fel ne vegyenek, hanem megelégedjenek kereskedésekkel; ... Az (takarodó) jel után az korcsmáros senkinek semmit ne adjon és az tábor túl senkit nála háltni ne hagyjon, tüzet megoltsa.”¹⁰

Nádasdy Ferenc „hadi cikkei” pedig a következőket tartalmazzák: „Ötödik cikk. Markotányosok, kik isteni tisztelet alatt valamit árulnak, italuktól s egyéb áruiktól megfosztandók s rájuk ezen kívül pénzbüntetés szabandó ki.”¹¹

Hasonló rendelkezést tartalmaz Esterházy Miklós „articulus levele” is: „Második. Ha egyik vagy másik, bárki is, korcsmáros, vagy markotányos, prédicatio alatt bort vagy sört fog mérni és ezen rajta kapják és czivódnék vagy verekednék, ezért talpon verendő és a nádor Ő Kegyelme és a kapitány úr belátása szerint büntetendő.”¹²

A középkorban az előzőekben említett vitézek, illetve a katonai normák alá eső más személyek által a hadban elkövetett cselekményt, kihágást, illetve kártételt a sereg előljárói bírálták el.

⁸ „Az ország védelmére vonatkozó tervezet, bármely és bárhonnán jövő ellenséggel szemben”, in Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf. 592-608.o.

⁹ Ld. Cziáki - im.16-22. o.

¹⁰ Báthory István lengyelkirály hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára, in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf.667.o.5.és 8.bek.

¹¹ „Hadi cikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy Ferencz lovas tábornok, horvát bán által a császári királyi udvari hadi tanács elé terjesztettek”, in Hadtörténelmi Közlemények, 1892.évf.415.o.

¹² Esterházy Miklós nádor artikuluss levele 1631-ből, in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.407.o.

Az inszurgensek (nemesi felkelők) esetében azonban, részben, a lakóhelyük szerinti vármegyei törvényhatóságok jártak el.

A középkori seregekre vonatkozó szabályozások, az uralkodói szinten hozott, országos hatályú dekrétumokon, illetve később törvénycikkeken kívül, az egyes hadjáratok, táborozások idejére a hadak vezérei, valamint a vármegyék előljárósága által hozott egyedi szabályzatok, utasítások formájában is megjelentek. A későbbiekben ezekkel az egyedi normatív rendelkezésekkel kívánok foglalkozni.

A tárgyi és a személyi hatály körét azonban - az eddigieken túlmenően a teljesség igénye nélkül, példálózva, a későbbi korokból, a következőkkel tartom szükségesnek kiegészíteni szemléltetésként.

A kiegyezés követő időszakban (1868–1945) a népfelkelés tagjai, a megalakulástól fogva hazabocsátása napjáig, minden katonai vétség és kihágás tekintetében,¹³ a felállított csendőrség (1881–1945) állománya az általuk elkövetett fegyelmi és bűnügyekben,¹⁴ a katonai büntető törvények alatt álltak.

Az említetteken kívül, 1914 után, az első világháború időszakára, a honvéd büntetőbíráskodás hatálya alá kerültek, a nem tényleges katonai egyének, akik a honvédségnél, népfelkelésnél, vagy a csendőrségnél bármiféle szolgálati alkalmazásban álltak, a honvédség, népfelkelés, csendőrség rokkantjai, akik katonai rokkantházakban voltak elhelyezve, mindazok, akik a honvédségnél ellenük indított bűnvádi eljárás folytán előzetes letartóztatásban vagy vizsgálati fogságban voltak, vagy valamely szabadságvesztést honvéd fogházban töltöttek. Ezen kívül, hasonlóan, az állományban megmaradó személyek, akiken a szabadságvesztést polgári letartóztató intézetben hajtották végre, a tényleges szolgálatból eltávozott szökevények, mindazok, akik honvéd vagy népfelkelő csapatok kíséretéhez tartoztak, továbbá a honvéd vagy népfelkelő csapatok, avagy csendőrség őrizete alá

¹³A népfelkelésről szóló 1868. évi XLII. törvénycikk 10. §.

¹⁴A közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló 1881.évi III. törvénycikk 8. §.

helyezett hadifoglyok és túsok.¹⁵Érdekesség, ugyanebből az időszakból, hogy a közlekedési vállalatok személyzete, akik katonai vezetés alatt hadi szolgálatot teljesítettek, továbbá a polgári személyek is, akik katonai vezetés alatt végeztek munkát, engedetlenség esetén, a katonai jog hatálya alá kerültek.¹⁶

Az 1945-öt követő időszak szintén nagy változatosságot mutat mind a személyi, mind a tárgyi hatály vonatkozásában.

Így 1952-től 1958-ig a vámőrség és pénzügyőrség, valamint az állami tűzoltóság hivatásos tagjainak a szolgálattal összefüggő cselekményei is katonai elbírálásban részesültek.¹⁷ Megjegyzendő, hogy a tűzoltóság (hivatásos katasztrófavédelmi szerv megjelöléssel), 2013. július 1.-től, hasonló tárgyi hatály mellett, visszakerült a katonai büntetőjog körébe.¹⁸

A történeti hűség kedvéért meg kell említeni azt is, hogy 1958-tól 1989-ig, a korszak újonnan felállított erőszakszervezete, a munkásőrség állományának szolgálatban, vagy azzal összefüggésben elkövetett büntetteit is katonai eljárásban bírálták el.¹⁹

2012 óta a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok és az Országgyűlési Őrség hivatásos állományú tagjai által megvalósított katonai bűncselekmény, valamint a szolgálati helyen, illetve szolgálattal összefüggésben elkövetett más bűncselekmény miatt is helye van katonai bíraskodásnak.²⁰

Mindezekon túl, a katonákra minden korban, jelentős számú szolgálati szabályzat, illetve utasítás előírásai vonatkoztak.

¹⁵A honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk 11. §.

¹⁶A hadi szolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. törvénycikk 9. §.

¹⁷A katonai büntető törvénykönyv (1948. évi LXII. törvény) kiegészítéséről szóló 1952. évi 6. törvényerejű rendelet 2. §.

¹⁸Id.: A büntető törvénykönyvről szóló 2012.évi C. törvény (új Btk.)127. § (1) bek.

¹⁹A büntető eljárás egyes rendeleteinek módosításáról és kiegészítéséről szóló 1958. évi 16. törvényerejű rendelet 3. § (1) bek.

²⁰A 2012. évi XXXVI. törvény 148. § (4) bekezdéssel megállapított 1978. évi IV. törvény (régí Btk.) 122. § (1) bek.

A katonai jog tömör meghatározása ezek után, nem egyszerű feladat. Talán akként ragadhatjuk meg, hogy a katonai jog a mindenkori jogi rendelkezések alapján katonának minősülő személyek által elkövetett bűncselekményeket, illetve a magatartásukat, a szolgálati tevékenységüket és az életkörülményeiket szabályozó, különböző szintű normák összessége.

1.2. A kezdetek

A katonai jog korai időszakát vizsgálva csak az írott források jelenthetnek tényszerű kiindulási pontot. Az első ilyen dokumentumok az Árpád-házi uralkodóink korából származó királyi dekrétumok.

E rendelkezések közös jellemzője, hogy csak az egyéb tárgyú szabályozások mellett utalnak a „vitézekre”, illetve velük szemben is a szabad emberekre vonatkozó általános szabályok érvényesülnek. Ezen normák fontos eleme, hogy a vitézeket, a jogállás tekintetében az ispánok alá, ugyanakkor a közrendűek fölé helyezi. A jogállásuk értelemszerűen tükröződik a velük szemben alkalmazott szankciós rendszerben is. Megjegyzendő, hogy az ispánok megjelölés egyaránt vonatkozik az udvarispánokra, illetve a várispánokra is, tekintve, hogy a vitézek a királyi, főrendi udvarokban, illetve a vármegyei központok erősségeiben is szolgáltak.

A szankciók terén jellemzőek I. István dekrétumai, amelyek a vitézekre 10, az ispánok esetében 50, a közrendűekre pedig 5 tinó „megadását” írják elő.²¹ A vitézek korai presztízsét mutatja az a védettség, amelyet az ispánokkal szemben élveztek: „Ha valamely ispán keresett oknak ürügyével erőszakkal veszen el a vitéztől valamit, adja vissza, és azon felül a mágáéból fizessen megannyit (ugyanannyit).”²² I. István idézett dekrétuma, egyes büntettek, így a feleséggyilkosság, a leányrablás és a más házának megtámadása esetében, külön is nevesíti a vitézeket.²³

Kizárólag a vitézekkel kapcsolatban rendelkezik a dekrétum a következő szabályozás során: „Akarjuk, hogy minden úrnál megmaradjon az ő vitéze, és senki más rá ne beszélje azt, hogy

²¹vö.: I. István Dekrétumainak 2. Könyve 14., 25., és 33.fejezet, in Corpus Iuris Hungarici (a továbbiakban: CIH.)

²²uo. 44.fejezet.

²³uo. 14., 25., és 33. fejezet.

elhagyván régi urát, hozzá szegődjék. Mert ebből támad a perpatvarkodás.”²⁴

Az Árpád-házi uralkodók dekrétumainak rendelkezéseit vizsgálva, látható az a folyamat is, ahogyan a vitézi jogállása nemesi címig vezetett, annak minden kötelezettségével és privilégiumával.

I. László egyik dekrétuma a „nemes vagy vitéz” meghatározással él, amelyben őket azonos jogállásuként jelöli meg.²⁵ A hadjáratok idejére a vitézeket érintő „minősített” szabályozást találunk: „... ha valaki (vitéz) hadban lop, vesszen mindenestől.”²⁶

A nemesség intézményes kialakulásának folyamata II. András közismert oklevelében, az „Aranybullában” teljesedik ki. Ebben a bárók és az előkelők mellett a nemesekről (nobilis), illetve a velük azonos jogállású, és lényegében, személyükben velük megegyező szerviensekről esik szó. Ez az oklevél nem változtatott az Aranybulla sokszor idézett 8. cikkelyén, amely szerint: „Ha ellenség jönne az országba, akkor mindnyájuknak (ti. nemeseknek) egyetemlegesen el kell menniük (a hadba).”²⁷

Az I. Lajos által megerősített Aranybulla (1351), a kiegészítő rendelkezésében a főpapokon és a bárókon kívül szintén a „nemesek” megjelölést találhatjuk.²⁸ Az említett rendelkezés szolgált alapul a későbbiekben a nemesi felkelés (personalis insurrectio) szerveződésének, amely de iure 1848-ig fennmaradt.

Összefoglalva, láthatjuk, hogy az Árpád korban a vitézeket (is) érintő rendszabályok a különböző dekrétumokban, oklevelekben elszórtan, nem egységes rendszerben jelentek meg. Az első ismert, kizárólag a katonákra vonatkozó, önálló rendelkezés az ezt követő időszakban, I. Zsigmond hadi szabályzata volt.²⁹ Hadtörténeti és

²⁴uo. 21.fejezet.

²⁵Id.: I. László Dekrétumainak Második Könyve 11.fejezet, in CIH.

²⁶I. László Dekrétumainak Harmadik Könyve 10. Fejezet, in CIH.

²⁷II. András Dekrétumai, in CIH.

²⁸I. Lajos Dekrétumai, in CIH.

²⁹„Zsigmond királynak 1427-ik évben Brassó városában, a lakosság kérésére kiadott parancsa, vagyis hadi szabályzata, a katonák kihágásainak és erőszakoskodásainak megfékezésére és az élelmi szerek árának szabályozására”, in Hadtörténelmi Közöny, 1892.évfolyam 586-591.o.

jogforrási jelentősége miatt, indokoltnak tartom e hadi szabályzat lényegének ismertetését.

A rendelkezésben - a kor jogrendjének megfelelően, a kompozicionális elv érvényesül, amely büntett esetében is, a károk reparációját tartotta szem előtt. Ebből a szempontból különbséget tett „kisebb dolgokban” (kenyér, bor, takarmány, hús, sajt, hal, csibe, malac, bárány), valamint „nagyobb dolgokban” (ló, ökör, sertés, ruha, ház, csűr, magrakott szekér) okozott kár, illetve azok eltulajdonítása között.

A kisebb dolgokat érintő ügyekben az volt az eljárás, hogy a károsult és a gazdatisztje, a károkozás helye szerinti úriszéken kérhetett - eskü alatt- a kárról, a főispán pecsétjével megerősített bizonyítványt, amellyel az oktavákon (országos ítélkezési napok) a királyi kúria bíráihoz járulhatott. A kúria a kárról „véleményes ajánlólevelet” készített, és azt megküldte a károkozó katonák tartózkodási helye szerinti vármegye főispánjához. A főispán pedig, a bírák véleménye alapján, annak eleget téve, azonnali teljes elégtételt adott a károsultnak (sértettnek). A nagyobb dolgokban okozott kár (sérelem) esetében a károkozót, a károsult és annak ura által, közvetlenül a királyi bírák elé idézték. Az idézés ellenére távolmaradó katonát a bírák négyszeres kártérítésre kötelezték. Az idézésnek engedelmeskedő és a károkozást (lopást) elismerő károkozó egyszeri teljes elégtétel megfizetésével tartozott. A felelősség tagadása esetén a királyi bírót, „igazoló levéllel”, a vármegyei vizsgálóbizottsághoz került vissza az ügy. A bizottság, a kár „bizonyító esküvel” történt igazolása után ítélte meg a kártérítést. Amennyiben a károkozó katona nem volt fellelhető, vagyontalan, vagy távol lakó volt, úgy az idézést annak a főúrnak vagy tehetős köznemesnek a birtokára küldték, akinek korábban a bandériumában szolgált.

A hadi szabályzat szemléletesen mutatja azt az eljárási rendet, amelyet a katonák által a „civil” lakosság sérelmére elkövetett büntettek, illetve károkozások esetében folytattak. Ez teljes egészében megfelelt a kor általános joggyakorlatának.

Látható az is, hogy az eljárás ténylegesen, kizárólag a kárt szenvedett személy kezdeményezésére indult. Kérdéses azonban,

hogy a városokba betelepülő („kvártélyozó”), vagy azok közelében táborozó katonasággal szemben, a sokszor védtelen és kiszolgáltatott lakosság, milyen gyakorisággal tudott, illetve mert élni ezzel a jogi lehetőséggel.

A katonák szolgálatával kapcsolatban, illetve az egymás sérelmére megvalósult cselekmények (büntettek, kihágások), valamint kártételek vonatkozásában a szabályozás, illetve az eljárás értelemszerűen, a hadak belső juriszdikciójának keretében történt. Ezek azonban már a következő fejezetek tárgyához tartoznak.

2. A katonai szabályzatok és utasítások a középkori Magyarországon

2.1. Az előzmények

A középkori Magyarország katonai szabályzatainak és utasításainak vizsgálata során mindenekelőtt e normák eredetét kell megvizsgálnunk, ezt kell kiindulási pontnak tekintenünk. Ebből a szempontból, elsősorban a korabeli írott források nyújthatnak segítséget.

Ismert hadtörténeti hivatkozás, a már említett *VI. (Bölcs) Leo „Taktika”* című műve (isz. 904 körül), amelyben a honfoglalás kori magyarsággal (nála: türkök) kapcsolatban leírja: „Ez a nép egy fő alatt áll, fellebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkéikért, nem a szeretet, hanem a félelem tartja őt féken.”

Ugyanitt, a hadrendről is említést tesz: „A harcban..., különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredek, állnak csatarendben, melyeket csak kis közök választanak el, hogy egyetlen csatasornak látszódjanak. A főseregen kívül van tartalékerejük is... Málhájuk a hadrend mögött a közelben van, a hadrendtől jobbra vagy balra egy vagy kétmérföldnyire, s csekély őrseget is hagynak vele.”³⁰

Leo császár fia, *VII. Konstantin*, isz. 952. körül keletkezett, szintén már idézett, „*A birodalom kormányzásáról*” című kézikönyve, a magyarokról a következőket tartalmazza: „Az első fejük Árpád nemzetségéből a következő fejedelem, és van két másik is, jila (gyula) és a karcha (horka), akik bírói tisztséget viselnek, a jila a nagyobb.”³¹

Nem kevésbé általános citátum *Anonymus*, fentebb már említett, „*Gesta Hungarorum*”-ja, amely szerint az „összerződés” esküje előírta: „Ha Álmos utódai közül bárki hűtlennek bizonyulna a

³⁰Honfoglalás im.: 18-19.o.

³¹uo. 27.o.

fejedelmi személyhez és ellentétet szítana a fejedelem és rokonai között, a vétkesnek éppúgy vére ontassék, miként ők vérükkel erősítették meg Álmos fejedelemnek tett esküjüket.”³²

Kézai Simon a „*Gesta Hunnorum et Hungarorum*” című művében leírja, hogy: „Aki hadba hívásra nem jelent meg, azt karddal hasították ketté ősi szkíta (szittya) szokás szerint, aki pedig az ellenséghez szökött, vagy a hadban gyáván viselkedett, kiközösítették a nemzet testéből.”³³ Az említett források a kritikus elemzés mellett is, a hadi szabályozás és eljárási rend igen korai létezésére engednek következtetni.

Salamon Ferenc hadtörténész a következőket állapította meg: „A magyar, a leghitelesebb kútfő, Leo császár Taktikája szerint, monarchikus és erős hadszervezettel bírt, ami politikai szervezetet is feltételez. Erős szervezet nélkül a bevándorlás, honfoglalás, s az első negyven évnek csaknem mindig bizonyos győzelme, a lehetetlenségek sorába tartozna.”³⁴

E körülményekre figyelemmel életszerű az a következtetés, hogy a szinte állandó „harckészültség”, egy - mint láthattuk - jól megszervezett hadrend talaján, szükségszerűen életre kellett hívja a hadba hívás, a hadban tartózkodás és a hadviselés feltételeinek, a kötelezettségeknek és a szankcióknak a pontos meghatározását.

Kézai Simon krónikája „ősi szittya szokásokat” említ, amelynek alapján - a korszak sajátosságainak megfelelően - a szokásjogi normákat tekinthetjük a katonai jogi szabályozás első megjelenési formájának, amely értelemszerűen jóval megelőzte a honfoglalás időszakát. Ez a szokásjog azonban nem értelmezhető önmagában, figyelembe kell venni azon kölcsönhatásokat, illetve azokat a befolyásoló tényezőket, amelyek az ősi magyar törzseket a más népekkel (így a baskírokkal, alánokkal, kipcsakokkal, bolgár-törökökkel, kabarokkal) való együttélés, illetve érintkezés során érték.

³²A magyarok cselekedetei im.14.o.

³³uo. 93.o.

³⁴Honfoglalás im.18.o.

Nem véletlenül írja *Bölcs Leo* az említett művében, hogy: „A türkök (magyarok) szervezete és hadrendje keveset, vagy mit sem különbözik a bolgárokétól.”³⁵

Az ily módon kialakult, és a nemzedékek során tovább élő hadi szokásjog azután, szükségszerűen meghatározó, befolyásoló tényező maradt az államalapítást követően is. Elegendő ehelyütt visszautalni *I. László* dekrétumára, amely a hadban lopást halállal büntette, avagy *II. András Aranybullájának*, már hivatkozott, 8. cikkelyére, amely a nemesség részére általánossá tette a „hadkötelezettséget.”³⁶

Jellemző, a régebbi korokat idéző *I. Zsigmond* dekrétumának következő rendelkezése is: „Az, aki a hadseregbe későn jő, vagy innen titkon, avagy vakmerően eltávozik, fekvő jószágait veszíti.”³⁷

A szabályozás, mint láthattuk, az Árpád korban - a rendelkezésre álló források értelmében - az egymásra épülő, a korábbi rendelkezéseket részben megerősítő, illetve azokat kiegészítő királyi dekrétumok útján történt. Ebből következik, hogy a hadak katonai regularizációja is, ebben a korban az uralkodók hatáskörében maradt.

A katonákra vonatkozó rendelkezések ismertté tétele azonban, a nagy többségében írástudatlan állományt alapul véve, értelemszerűen a seregek előljáróinak elemi felelőssége, egyben érdeke is volt. Ebből kiindulva, az adott sereg egyénei számára, akár a rendkívüli helyzetekben, a szubjektumot is figyelembe véve, szükségszerű kellett legyen, hogy a feladatokat egyénekre lebontsák.

Mindezek alapján állítható az, hogy a seregek parancsnokai már ebben a korban is, a saját vitézeik számára külön rendelkezéseket adtak ki.

Összefoglalva, tényszerűen az állapítható meg, hogy a katonákra vonatkozó szokásjog és az abból kiinduló uralkodói dekrétumok

³⁵uo. 174.o.

³⁶I. László és II. András Dekrétumai im. in CIH.

³⁷I. Zsigmond V. Dekrétumának 7.cikkelye, in CIH.

összessége jelentették azt a követendő jogi formát, amelyek a hadi szabályzatok és utasítások kiadását indukálták.

2.2. A katonai (hadi) szabályzatokról általában

Az egyedi szabályzatok és utasítások vizsgálatát megelőzően, megfelelő distinkciót kell tenni. Látható ugyanis, hogy az egyes rendelkezések „szabályzat” megjelölés alatt, általános jellegű, a teljes had részére kötelező előírásokat tartalmaznak.

Így I. Rákóczy György „*hadi szabályzata*” a preambulumban, egyértelműen rögzíti: „Szükségesnek ítéltük... Generale-edictumunkat (sic!) minden rendbeli hadainknak kiadatni.”³⁸ Hasonló Apafy Mihály fejedelem rendelete, amely a szabályzat jellegét ekként jelölte meg a bevezető részben: „... közönséges (általános) edictumunkat kiadni szükségesnek ítéltük. Melyhez képest mind erdélyi s mind Magyarországi minden rendbeli hadaink magokat alkalmaztatni tartozzanak.”³⁹

Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben a jogalkotási folyamat az országgyűlés jóváhagyásának hiánya miatt nem teljes. E rendelkezéseket azonban uralkodói akarat hívta életre, a személyi hatályuk széles körű, a szabályozásuk általános, nem egyedi jellegű, ezért a vizsgálatunk szempontjából nem vehetőek figyelembe, de egy-egy adott témakörhöz kapcsolódóan, példaként, hivatkozunk azokra.

Értelemszerűen nem tartozhat ide a kor legjelentősebb, egyben első katonai büntető törvénykönyve, a II. Rákóczy Ferenc által kiadott, az 1707. évi Ónodi országgyűlésen jóváhagyott, „*Hadi regulák, articulusok, edictumok, és törvények*” sem.⁴⁰

³⁸I. Rákóczy György 1645-iki hadi szabályzata, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1911.évf.156.o.

³⁹„Apafy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682 aug. hó 5-éről.” in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. évf. 261.o.

⁴⁰Bögöly Gyula - Hautzinger Zoltán (szerk.), *im. Melléklete.*

Mindemellett azonban, vizsgálatunk körébe tartoznak a közös Habsburg uralkodók által a magyar seregek, illetve a katonai fellebbvalók részére kiadott egyedi rendelkezések.

Így ilyen például *II. Miksa 1567. évi két utasítása*, amelyeket Gyulaffy László veszprémi kapitány, illetve Pfann Benedek, a magyar határok élésmestere részére adott ki,⁴¹ avagy I. Lipót 1682. évi rendtartása az átvonuló katonaság számára.⁴²

Több esetben „edictum” címszó alatt jelentek meg a rendelkezések, azonban az egyedi jellegű szabályozás miatt foglalkoznunk kell velük.⁴³

Itt szükséges megjegyezni, hogy egyrészt, a nemesi felkelés jellegzetesen középkori hadszervezeti forma, másrészt, Magyarországon a feudális társadalmi viszonyok gyakorlatilag 1848-ig fennmaradtak, ezért indokolt az inszurrekcióra vonatkozó, XIX. század elején kiadott szabályzatokat is, ebben a tárgykörben tárgyalni.

A szabályzatok áttekintése alapján megállapítható, hogy az ezen normákat kibocsátók személyi köre igen széles.

Ki kell emelnünk a már részletesen tárgyalt *I. Zsigmond* királyhadi szabályzatát, amely a súlyos bűncselekmények (gyilkosság, erőszak, emberrablás, lopás, templomfosztogatás) mellett rendelkezik - amint láttuk - a kibocsátás helyén, Brassóban a katonák részéről megvalósult károkozásokkal kapcsolatban is.⁴⁴

II. Ferdinánd Habsburg császár és egyben magyar király 1616-ban bocsátott ki hadi szabályzatot, amelyben részletesen szól a különböző szolgálati normasértésekről. Ezek egyébként jellemzően, megjelennek a szabályzatok többségében. Ilyenek

⁴¹Id. Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf. 320-321.o.

⁴²Id.: Hadtörténelmi Közlemények 1919-21.évf.170-175.o.

⁴³Id.: A szendrői tábor rendjét szabályozó edictum, in Hadtörténelmi Közlemények, 1915.évf. 226-228.o.

⁴⁴„Zsigmond királynak 1427-ik évben Brassó városában...” in Hadtörténelmi Közlemények,1892.évf.586-591.o.

például a strázsálással (őrség) kapcsolatos mulasztás, az árulás, a szökés, a tisztviselő (előljáró) elleni erőszak.⁴⁵

A már említett *Eszterházy Miklós*, nádorként kiadott artikulus levele szintén tartalmazza ezeket a katonai cselekményeket.⁴⁶

I. Rákóczy György, mint erdélyi fejedelem, adott ki 1634-ben, egyedi hadi szabályzatot, amelyben - egyebek mellett - főbenjáró bűnök (gyilkosság, egyház „felrontása”, sír feltörése, papok fosztása, urak, nemesek házainak „prédálása”) is szerepelnek.⁴⁷

A sereg főparancsnokai közül *Hadik András* altábornagy, a magyar lovasság számára bocsátott ki szabályzatot.⁴⁸

Egyes katonai vezetők az alárendeltjeiket, több utasítás kiadásával is regulázták. Így *Teleki Mihály* főkapitány utasításban⁴⁹ és „hadi edictum” címmel is⁵⁰ állapított meg magatartási szabályokat.

Ezek mellett találhatunk olyan utasításokat, amelyeket a vármegyék adtak ki az inszurgensei szabályozására. *Máramaros vármegye* előljárói, például az 1744. évi „fölkelés” résztvevői számára bocsátottak ki egyedi katonai normát.⁵¹

A városok rendszerint a várvédők (prezidiáriusok) és a városlakók, illetve a városba beszállásolt katonák (kvártélyosok) közötti kapcsolatot igyekeztek rendezni.

Kassa városa például két különböző rendelkezést is kiadott. Az első „edictom” 1644-ből származik,⁵² a második pedig az 1650. évi

⁴⁵Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. évf.148-152.o.

⁴⁶Esterházy Miklós nádor artikulus levele, im. 408-409.o.

⁴⁷I. Rákóczy György 1634- iki hadi szabályzata (Az oláhországi hadjárat alkalmából), in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894.évf.145.o.

⁴⁸Id. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1896. évf. 535-553.o.

⁴⁹Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893. évf. 292- 296. o.

⁵⁰Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891. évf. 428-432.o.

⁵¹Id.: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1897. évf. 309-312. o.

⁵²Id. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1919-21.évf. 222-224. o.

katonai rendtartás.⁵³ Mindkettőt a generális, továbbá a városbíró és a szenátus egyetértésével hozták meg, illetve látták el szignatúrájukkal.

A kibocsátó személye szempontjából kivételesnek mondható az a XVII. század második felében hozott rendelkezés, amelyet *Pethe Anna* úrnő adott ki, saját „udvarbeli” seregének.⁵⁴

E rövid áttekintés alapján is egyértelmű, hogy a katonai szabályzatok lényege, csupán a juriszdikciót nézve nem ragadható meg, hiszen ezeket a rendelkezéseket a legkülönbözőbb rendű és rangú személyek, illetve testületek bocsátották ki. Látható azonban, hogy ezek az egyedi normák értelemszerűen, mindig egy-egy meghatározott helyszínhez, csapathoz, avagy személyhez köthetők, így időbeli hatályuk is korlátozott.

Mindezek ismeretében, csak a tárgyi hatály beható vizsgálata vezethet minket közelebb a szabályzatok specialitásainak megértéséhez.

2.3. A szabályozás specifikumai

Az előzőekben már említésre került, hogy a dekrétumokban, illetve törvénycikkekben szabályozott - mai szóhasználattal - köztörvényi és katonai bűncselekmények valamennyi szabályzatban, utasításban, rövidebb vagy hosszabb formában megjelentek.

Vannak azonban olyan részterületek, amelyek szabályozása - az érintett sereg, a személyek, a helyszínek, az időszakok, a szolgálati feladatok szerint - eltér az általános rendelkezésektől, csak az adott norma sajátja. Ezek a specialítások adják az egyedi szabályozás jellemző vonásait. A követendő, illetve a tilalmazott magatartási

⁵³Id.: Hadtörténelmi Közlemények 1918.évf. 152-155.o.

⁵⁴Pethe Anna keze írása alatt udvarbeli lovas és gyalog rendeknek adatott edictum in Hadtörténelmi Közlemények, 1889.évf. 300-301.o.

formák nagy változatossága jelenik meg ezekben a szabályzatokban és utasításokban.

I. Zsigmond említett szabályzatának VI. fejezete a lovak legeltetések kapcsolatban előírja: „Ott, hol hadsereg részére nincsen legelő, és csak annyi fenntartott rét és kaszáló van, amennyi éppen a népnek magának elég, ott legeltesse a katonaság jószágát, míg a rét lekaszálni, a széna összegyűjtve nincs; de kaszálás után, erővel, ingyen meg ne fosztassék a nép takarmányától, hanem a takarmány megfelelő áron vétessék meg tőle.”⁵⁵

Esterházy Miklós a korábban említett artikulus levelében, a harctéren, illetve a hadjárat ideje alatt tanúsítandó magatartásra vonatkozóan előírja: „Tizenkettedik. Ha egy valaki, vagy többen a harctéren megszöknének, a legközelebb lévő szúrjon vagy vágjon közzéjük és ha valaki szökni akart és emiatt agyon vágatik, ez senkinek ne tudassék be vétkeül, sőt inkább ilyesmiért nagy köszönetre legyen érdemesítve a tettes.”⁵⁶ Kitér, ezen kívül, speciális tilalmazott magatartásokra is: „Huszonkilencedik. Senkise raboljon ...sütökemenczétet ...bort se engedjen kifolyni...”⁵⁷

I. Rákóczy György hadi szabályzata a kapitányok, hadnagyok és alárendeltük viszonyával kapcsolatban elrendeli: „9. ... kapitányink és hadnagyink is senkit vétek nélkül meg ne szidalmazzanak, verjenek alattok valók közül, hanem kinek-kinek érdemek szerint való tisztességet adjanak. De azt minden rend eszébe vegye, hogy seregben való menetelés idején, valakit az hadnagyok akármi szófogatatlanságért meg találnak ütni, verni, elszenvedni(túrni) tartozzék.”⁵⁸

Kassa város 1644. évi, már idézett, „edictoma” a várbeliekkel és a városi rendekkel kapcsolatban a következőket tartalmazza: „8.

⁵⁵Zsigmond királynak...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf. 590.o.

⁵⁶Esterházy Miklós nádor ..., im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf. 408.o.

⁵⁷uo. 410.o.

⁵⁸I. Rákóczy György 1634-iki ...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf.145.o.

Magától sehova ne járjon senki, éjszaka hír (engedély) nélkül, avagy szövétnek nélkül kemény büntetés alatt, mert ha úgy találják, hogy lámpása vagy szövétneke nem leszen, az város ember(e)i ha találják az magok fogságában tévén, reggel előttejárója kezében adják;...”⁵⁹ „11. Porkolábok (örök) egyik-egyik kapun s másik másikon legyen éjjel úgy mint nappal; az szükségnek idején ott is háljon. ... 16. A két rend, úgymint az önagysága prezidiáriusi (várvédők) és az városi rend egymás becsületét úgy adja meg, hogy sem egyike, sem másik a meg ne háborítsa becsületében egymást élete veszedelme alatt.”⁶⁰

Forgách Ádám főkapitány a rendtartásában előírja, miszerint: „27. Kapitány uraimék a vitézlő rendet, szegénységre, hogy kolduljanak (!), senkit ki ne bocsássanak, hanem a kikkel ő kegyelmek jót akarnak tenni, hivassák be a falusi bírákat, akik, tudom, kérem és képpen (kérésre) mindent cselekszenek. 28. ...Ha valamely katona este beszáll (a városba), annak a városiak adjanak egy pint (kb.0.5 liter) bort, egy darab pecsenyét, lovának szénát, abrakot, ha másnap ott akarna mulatni, semmit sem; vagy ha reggel beszáll ebédre, gazdálkodják neki, estére takarodják dolgára, semmit neki ne adjon.”⁶¹

Látható az utóbbi néhány példa alapján, hogy a vár(os) védő katonákra vonatkozó szabályozások természetesen, gyakorta a polgárokat is érintették, sőt számukra is tartalmaztak előírásokat.

A *szendrői tábor* rendjét szabályozó 1664. évi „*edictum*”, nem kertel, egyenesen, „mindenek előtt” fejt ki: „Primum et ante omnia. ... az táborhely tisztán tartassék, holmi döggel és tisztesség ne szólván, maga ganejával ne bősztse, mivel valaki ez edictumnak ellen találtatik cselekedni, gyalázatját vallja, ...”⁶² A rendelkezés nyilvánvalóan, már ebben a korban is a betegségek megelőzését célozta.

⁵⁹Kassa város ... im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1919-1921.évf. 222.o.

⁶⁰uo. 223.o.

⁶¹Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1892.évf.574.o.

⁶²Id.: Hadtörténelmi Közlemények, 1915.évf. 226.o.

A hadfők a saját személyük védelme érdekében is hoztak rendelkezést, amint *Thököly Imre* következő szabályozása mutatja: „14. Egyik hadnagy, arra rendelt szolgálómmal együtt mindenkor sátoromban háljon minden fegyverével készen levén, s ezek közzül is cirkáljon (járőrözzön) fenn egy csak ott az én háló sátorom előtt.”⁶³

A szabályzat nem válogat a módszerekben a helyes szolgálati magatartás elérése érdekében, tudván persze azt, hogy a testi fenyegetés a középkorban bevett gyakorlat volt a nem nemes katonákkal szemben: „2. ...Fegyverhordozó inasomat, Zászlótartómat, dobosomat, trombitásokat, síposokat (a hadnagyok) mindenkor az ő helyekre állatván megváltozhatatlanul ott jártassák. Az kik különben cselekednek, szép szóval elsőben, azután keményebben, s ha ugyan szófogadatlanoknak csákányfokkal is tanítsák (sic!) és szoktassák az disciplina megtartásához.”⁶⁴

Egészen egyedi és kivételesnek mondható az az intézkedés, bár „régijó szokást” említ, amely a tisztálkodással kapcsolatban a következőkről rendelkezik: „20. A katonák fürdetésében tartassék meg a régijó szokás, hogy a kapitány és az udvarbíró limitációja (itt: döntése) szerint legyen az itt való katonáknak elegendő fürdő helyek. A németeknek fürdőhellyel nem tartoznak. Zászló alatt (század-alakzatban) a kimenés.”⁶⁵

Speciális, a helyi viszonyokhoz szabott szolgálati rendelkezést tartalmaz *Kővár vár* a részére, a *Teleki Mihály* főkapitány által, 1665-ben kiadott, már említett „hadi edictum”, a következők szerint: „12. Minden takarodó harangozáskor (!), az alsóvári porkoláb (fogdaőr) uram az bástya sarkánál való pincze ajtajára kívül vesse rá a lakatot, és reggel, amikor a várkapukat nyitják, nyissa meg.”⁶⁶

⁶³Gr. Thököly Imre hadi edictuma. Udvari és több hadnagyimnak, tizedesimnek való tanulság. (1676) in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1889.évf.297.o.

⁶⁴uo.294.o.

⁶⁵„Instructio pro supremo et vice Capitaneos suae Majestatis arcis et presidii Szathmár” (Utasítás Szatmár várának és helyőrségének fő- és alkaptánya részére), in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1889.évf.303.o.

⁶⁶Hadi edictum...im.in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891.évf.432.o.

Ugyancsak *Teleki* főkapitány bocsátotta ki 1669-ben azt az idézett utasítást a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, amely a puskákhoz szükséges dolgokról rendelkezik: „A várban ha a lövő szerszámokhoz elegendő eczet nem leszen, két hordó bort bevetethet öklme az eczetes házba, a míg eczet is leszen a lövőszerszámokhoz.”⁶⁷

Lényegében a parancskihirdetés, továbbá a saját személyi védelmének módját jelöli meg *Apafy Mihály*, az 1686. évi *szebeni edictumában*: „25. Minden rendbeli tisztviselők és az egész nemesség minden reggel öt órakor, hasonlóképpen délután is két órakor Palotánkra tartoznak feljönni és innét várni ordinantiát (ti. parancsot). Az mely nemes uraimon peniglen bizonyos hivatal nem rendeltetett, gyakrabban itt a Palotán fen legyenek és magunk személyünkre vigyázzanak.”⁶⁸

Az elesett katonák nyilvántartásáról rendelkezik a már említett, *Nádasdy Ferenc* bán hadi cikke: „Ötvenötödik czikk. Az ellenség előtt elesett katonák nevei a tábornok dandárparancsnok és a bán Ó Nagyméltóságának vagy az ideiglenes parancsnoknak bejelentendők.”⁶⁹

A csatába (nála: verekedés) indulás előtt tanúsítandó helyes magatartásról rendelkezik *Hadik András*, fentebb írt szabályzata: „Ötödször. Tilalmaztatik keményen, sem fő, sem al-Tiszt, sem közember ne merészeljen verekedés előtt az ellenségnek erejéről, annak sokaságáról, helyes rendelésiről beszélni, vagy hogy „így-amúgy lesz”,,, mennyi ágyúval-amannyi gyalogsággal” légyen, ellenben a mi népünk csak egy maroknyi, rossz helyen áll, lovai rosszak, segedelmire nincs semmi és több efféléket előhozni; mert az ilyes beszédek csak félelmet és bátortalanságot okoznak a közemberben, az által pedig urok szolgálatjának nem kevés kárt okoz. Hatodszor. Minden tiszt köteleztetik az verekedéskor és előtte az népet a maga hivataljára, Nemzetünk hajdani dicsőséges Vitézségére emlékeztetni és bátorítani, sőt a közember is biztassa

⁶⁷Teleki Mihály utasítása ... im. in Honvédelmi Közlemények 1893. évf.295.o. 2. bekezdés.

⁶⁸Id. Hadtörténelmi Közlemények 1891. évf. 723-724.o.

⁶⁹Hadi czikkek és katonai eskü ... im. in Hadtörténelmi Közlöny 1892.évf. 419.o.

az maga pajtását és az ellenségnek mozdulásához alkalmaztassa magát (harcoljon).”⁷⁰

A lovak oktatása és kímélete is tárgya a *nemesi felkelés lovassága* számára kiadott szabályzatnak: „A lovak tanítása ... csendesén, minden hevedéssel, s indulatosság nélkül tetessen. Valahol csak egy Szakaszi lovasság együtt van, ló iskola készíttessen, melynek földje nem síkos, hanem illendően homokkal, és köveccsel legyen meghordva, hogy benne a lovat, s Lovat is, ki lehessen tanítani. Egy napnál tovább a ló ne álljon; hanem jártatásra kilovagoltasson. Minden módon el kell kerülni, hogy senki a ló hátát ne sértse. Ha valamely Kovács a lovat megnyilazza (patkolás közben az eleven húsba vert szöggel megsebz),⁷¹ keményen meg kell büntetni. Mivel a vitézek úgy is magok lovain lovagolnak: meg kell velük értetni, hogy ha hosszas, és jó szolgálatot akarunk a Lútól elvárni, annak tulajdonságait esmérnünk, s ezzel s azzal a szerint kell bánnunk: és hogy a Lovas katona java gyakran a Lovától függ.”⁷²

Szintén a lovakkal kapcsolatban hoz érdekes, alaki jellegű szabályokat a következő *lovassági „regulamentum”*: „Fölülés–Fölüléskor, akár hol is az katona az bal kezével összefogja az kantár szárt, a avval együtt az lova serinit (sörényét) is, ugyan az bal lábát az bal kengyelben tévén, az jobb kezével pedig az nyerginek hátulso kápáját megfogván, merőn (mereven, feszesen)⁷³ tartván a testit, a nyeregben veti magát, csak könnyen ereszkedvén abban, úgy hogy a lovát meg ne háborécsa (sic!), hanem vesztég állyon következőképpen, ha már mint magát, mint fegyverit helyire igazította,... Leszállás– Ha valamely rendiben megállapodott compagniónak (század) ... le köll szállani, tehát jobb és bal kézzel egyenesen léneában maradván, mindazonáltal egy-egy fél lépésnyire megtagittyák magokat az tagok, s arra az bal kézzel az kantár szárt és az lónak sörinit megfogván, ki-ki leszáll, jobb kézzel

⁷⁰Hadik altábornagy szabályzata ... im. in Hadtörténelmi Közlemények 1896. évf.537.o.

⁷¹Id.: KISS Gábor (főszerk.): Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 311.o.

⁷²Szolgálat regulamentuma a Magyar Felkelő Sereg Lovasságának számára, in.: LÁZÁR Balázs (főszerk.): A Magyar Királyi Nemesi Felkelés 1809.évi szabályzatai, Nap Kiadó Kft., 2009.148-149.o.

⁷³Régi magyar szavak ... im.316.o.

az leereszkedésben az nyerginek hátulsó kápájánál tartózkodván az lova fejéhez áll, várván kantár száron tarcsa-e? a lovat, vagy megkösse ...”⁷⁴

A *gazdálkodással*, a jövedelmi viszonyokkal és a katonák ellátásával kapcsolatos kérdések is csaknem valamennyi szabályzatban jelen vannak.

Így *II. Miksa*, Gyulaffy László veszprémi kapitány részére, az 1567-ben kiadott utasításában, a következőket írta elő: „...5. Aratás idején gondoskodjék a várnak élelmi szerekkel (gabonával), való ellátásáról.”⁷⁵ Ugyanebben az évben Pfan Benedeknek, a magyar határok élésmesterének bocsátott ki rendeletet: „...2. Igyekezzenek a bevásárlásoknál mindig első lenni, hogy jó cikkeket s olcsón vásárolhasson. ...5. Idejekorán gondoskodjék alkalmas lerakodó helyekről, hol az élelmezési cikkeket összegyűjtheti. 6. Gondoskodjék arról, hogy bor ne téli időben szállítassék, hogy hordókat idejekorán és olcsón szerezzen be, hogy a bor jó helyen tartassék, a kimérésnél pedig vagy maga vagy a helyettese mindig jelen legyen. 7. Igyekezzenek a gabona megőrlésére malmokat biztosítani, gondoskodjék a kenyérsütésről s arról, hogy kétszersültből mindig megfelelő készlet legyen.”⁷⁶

A katonák táborozás alatti vásárlásának rendjéről is ír *Báthory*, a már idézett rendtartásában: „Senki semmiféle élelmet az táboron kívül ne vigyen, kufároknak és egyéb élelmes hordóknak eleibe ne menjen, hanem az táborban illendő áron vegyék, az ki mit akar venni.”⁷⁷

Eszterházy Miklós, a fentebb hivatkozott „artikulus levelében”, a zsold kifizetésének rendjét határozza meg. A szabályozás sejteti, gyakran előfordulhatott, hogy késett az elszámolás: „Nyolczadik. Továbbá tartozzanak 30 napot egy hónapra szolgálni, amint ez szokás is, és legyen nekik minden hónapért megfizetve, azonban,

⁷⁴A Magyar Lovasság Regulamentuma 1722. in Hadtörténelmi Közlemények, 1912.évf. 314.o.

⁷⁵Id.: Hadtörténelmi Közlemények 1889.évf. 320.o.

⁷⁶uo. 320-321.o.

⁷⁷Báthory István lengyel király ... im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf. 671.o.7.bek.

hogya a pénz elkészék és nem lenne mindjárt kéznél, legyenek türelemmel, ...”⁷⁸

Érdekes rendelkezést tartalmaz a korábban írt *Forgách Ádám* rendtartása, a bor értékesítésével kapcsolatban: „...38. A sereg Szent Mihály nap után árul korcsmát, a sereg penig, a ki az ő Felsége szolgálja s annak szabad bort árulni a véghelyben, ha penig más nemes, vagy nemtelen árulna, megintetvén először, ha nem akarja elhagyni, vágassa ki hordója fenekét kapitány uramtoties quoties (latin: mindannyiszor).”⁷⁹

A háborús helyzetben biztosítandó ellátásról rendelkezik *Teleki Mihály*a következő utasításában: „Mit nem reméllek, Isten ne adja, ha mi oly casus interveniálna (latin: eset fordulna elő), hogy szoros állapotra jutnánk, s ő kelmek kész pénzen kenyeret nem vehetnének, a prezidium (várvédő katonaság) ki nem járhatván (a városba), a várban levő élésre kellene szorulni: husz vagy tizennyolcz napra adjon egy negyed buzát vagy lisztet egy legényre az olyan casusban; egy turot s szalonnát is adhat kapitány uram illendő képpen.”⁸⁰

A menetben („mars”) lévő seregek városokon átvonulása, ott ideiglenes megszállása esetére, *I. Lipót* az ellátmányról a rendtartásában elrendelte: „Először ...A csapatok a kirendelt hadtáp jelentése szerint élelmeztesse, mert a beszállásolt katonának tartásdíjat egyedül a hadtáp adja, neki és senki másnak. Az illetéket (ellátmányt) a sereg távozása előtt azonnal kézbesíteni és a parancsnokló tisztnek kellőképpen nyugtázni kell. A naponkénti emberadag ne legyen több két font (kb.1 kg.)⁸¹ kenyérnél, egy font marhahúsnál, 1/2 meszely (kb.1,5-2 dl.)⁸² bornál, vagy egy pint (kb.1,4-1,6 l.)⁸³ sörnél, a lóadag pedig ne haladja meg a hat font (kb. 3 kg.) zabot, hat font szénát és egy köteg szalmát. A tisztnek az

⁷⁸Esterházy Miklós nádor ... im. in Hadtörténelmi Közlemények 1894.évf.408.o.

⁷⁹Gr. Forgács Ádám bányavárosi főkapitány ... im. in Hadtörténelmi Közlemények 1892. évf. 576.o.

⁸⁰Teleki Mihály utasítása a Huszti vár ... im. in Hadtörténelmi Közlemények 1893. évf. 294.o. utolsó bek.- 295.o. első bek.

⁸¹Régi magyar szavak...im.143.o.

⁸²uo. 317.o.

⁸³uo.377.o.

illető helységben a felek előtt is ismeretes rendtartás értelmében a meghatározott adaggal megelégedni tartoznak.”⁸⁴

A zsákmányból részesedés módját számos egyedi norma rendezi. Így a már említett *Nádasdy* Ferenc hadi cikkei is: „...Ötvenegyedik cikk. Zsákmányoló különítmények, az ejtett zsákmányból a Bán Ő Nagyméltóságát illető részt, eskü alatti bevallás mellett, átadni kötelesek; a többi, ősi szokás szerint, a legtöbbet ígérőnek eladandó, s a bejött összegből a parancsnokok és az olyanok, kik ellenség előtt lovat veszítettek s ezért eddig még kárpótlást nem nyertek, két részt, a többiek egy-egy részt nyerjenek.”⁸⁵

Hadik altábornagy már említett szabályzata a zsákmányolásról, a következőket írja: „...Tizenharmadszor. A nyereség kotyára (árverés) vetessék és az ára lélekisméret szerint egyaránt portio számra (egyenlő részre) osztassék, kivéven ebből a forspontos (hadi célra lefoglalt) lovakat és az földnépének jószágait, melyeket eladni nem szabad. Egyébaránt is ne engedjék meg, hogy az igaz hadi rendtartás ellen, a rendetlen s regulátlan gyülelész népnek módjára, az rabokat levetköztessék.”⁸⁶

Gersei Pethő Zsigmond 1664. évi ordinációja (parancsa) pedig ebben a körben így rendelkezik:” Octavo. Ha az úr Isten ő szent Felsége, kegyelmességéből szerencsét ad; élete vesztese alatt senki imide, amoda ne distraháljon (adjon el), tudván azt, micsoda része szokott lenni affélékben az Ő Felségének is, hanem köz kotyavetyére hit (becsület) alatt hozza, és semmi lett úttal (módon) el ne oszoljon, hanem közhelyre gyűljék ...”⁸⁷

A *máramarosi nemesi felkelés*, korábban már idézett utasítása, szintén a nyereségről foglalta írásba a következőket: „...16. Ha akár in communi az egész trupnak (csapat),⁸⁸ akár in particulari

⁸⁴I. Lipót királynak 1682-ben kelt rendtartása az átvonuló katonaság számára, in *Hadtörténelmi Közlemények* 1919-21.évf.172.o. második bek.

⁸⁵Hadi cikkek és katonai eskü, melyek grófNádasdy ... im. in. *Hadtörténelmi Közlemények* 1892.évf.418.o.

⁸⁶Hadik altábornagy szabályzata ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1896.évf. 539.o.

⁸⁷Tekintetes és Nagyságos Gersei Pethő Zsigmond Urunknak ordinatioja in *Hadtörténelmi Közlemények* 1889.évf. 293.o.

⁸⁸Régi magyar szavak ... im. 504.o.

valamely részének nyeresége lenne: azt egy massába letevén, vele a győzedelmen vagy actuson jelen volt katonák egyenlően osztozzanak; s ha meg nem alkhatnának: fő tisztjeik között osszák egyenlő részekre, semmi úton módon egymást megcsalni nem engedvén, de kivált megfosztatásokat másoknak vagy más idegenek által való megcsalattatásokat meg ne engedjék. És ha olyas portékákból állana az nyereség, kit részekre osztani nem lehetne, azokat a közönséges szokás szerint distraháltatván (értékesítvén), az abból energálandó summával (összeg)⁸⁹osztozzanak; Főtisztek őkegyelmek is semmi szín és praetextus (latin:űrüg)⁹⁰ alatt (hanem ha abban magok is részesek volnának), az köznéptől s nemességtől el ne vegyék.”⁹¹

A karbantartás és az állagmegóvás kérdése szintén fontos eleme volt ezeknek az egyedi rendelkezéseknek.

E tárgykörben *II. Miksa* említett katonai utasítása, Gyulaffy László kapitány kötelességévé teszi, hogy: „...2. A tüzér eszüközökre stb. gondot viseljen s szükség nélkül sem lőport, sem mást el ne fogyasszon. 3. A váron szükséges javításokat, nehogy az ország panaszt emeljen, vigye véghez. ...”⁹²

Eszterházy, az idézett artikulus levelében, a fegyverekről szólva előírja: „...Harmadik. Senki a zsoldosok közül szerelékjét, oldal vagy más fegyverét haszontalanul ne használja, hanem jól rendben tartsa, favágással vagy hasonlóval el ne rontsa, hogy háborús időben, ellenséges szükség esetén, használható legyen; ha valaki másként találtatik, megbüntetendő érte és főképen zsoldja a szemlén megfelelően megszorítandó. Negyedik. Felső fegyverét is mindenki jól gondolzza és készen tartsa és ennek erejében, valamint súlyában, hiba ne legyen, ha azonban egyik vagy másik, kivonulásra vagy őrségen úgy jelenik meg, hogy puskáját és fegyverét az ellenség ellen nem használhatná, ezért testén fenyítendő.”⁹³

⁸⁹uo. 439.o.

⁹⁰uo.390.o.

⁹¹A máramarosi 1744-iki magyar nemesi felkelés ... im. in Hadtörténelmi Közlemények 1897.évf.312.o.

⁹²Id. Hadtörténelmi Közlemények 1889.évf.320.o.

⁹³Esterházy Miklós nádor ... im. in Hadtörténelmi Közlemények 1894. évf. 407. o.

Teleki Mihály főkapitány az ismert, a huszti vár kapitányának adott utasításában az ágyúkkal kapcsolatban előírja, hogy, „...A kapukra szolgáló belső várban levő ágyúk lyukait kitisztítsák és az egyéb szükséges helyeket is készen tartsanak, hogy a szükségnek idején a kapuknak succurálhassanak (latin succurit: segít).⁹⁴

Egyedi szabályozást találunk *Kassa város 1650-ből* származó katonai rendtartásában a várfal rendbetételére: „...16. Az város kerítéséhez (ti.: falához) ha találtatik valamely ház ragasztva (hozzaépítve), nagy vagy kicsiny, elhányattassék kedvezés nélkül kemény büntetés alatt; akiből illetlen veszedelmek lehetnének.”⁹⁵

A Szatmár várának kapitányai részére kiadott, már szintén említett utasítás a várárokkal foglalkozik: „...15. A vár árkat jegeljék szorgalmasan, és a mit tisztíthatnak rajta el ne mulassák.”⁹⁶

A bujdosó magyarok szabályzata, a sereg „megindulásakor” az utak rendbetételére a következőket írja elő: „...9. Mindennél majd legszükségesebb, mikor a tábor majd megindul, a tábornesterrel, száz vagy kétszáz gyalog, rendszerént fejszékkel, melyre ha ácsok lehetnének, mint más táborokban, és kapákkal az utat csinálni elmennének, hogy holmi sáros passusokon az ágyúk és tábori szekerek előtt a rossz hídat, gátot a közel lévő erdőből, berkekből megcsinálván, és töltvén, a lövő szerszámok és szekerek, gyalogok minden akadály és késedelem nélkül mehetnének.”⁹⁷

Utoljára, de nem utolsó sorban, álljon itt néhány *ruházati előírás*, illetve, *alaki szabály*.

*Az 1806.évi nemesi felkelésszáma*ra készített *egyenruha terv*ezet felhívja a figyelmet az egyszerűsége és a költségek kíméletére: „Ámbár a Nemesvármegye meg álitotta légyen hogy ezen seregnek valamely Hadi köntösben (sic!) egyezőleg öltözni nem szükséges,

⁹⁴Teleki Mihály utasítása ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1893.évf. 294.o.6.bek.

⁹⁵Katonai rendtartás ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1918.évf. 154.o.

⁹⁶Instructio pro Dominos et vice Capitaneos ...im. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1889.évf. 303.o.

⁹⁷Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676-78. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1894.évf. 571.o.

szabadságában hagyott ugyantsak, hogy azon Nemes Sereg Tagjainak tettzenék egy forma köntösbe öltözni az olly feltétel alatt, szabadságában hagyatik, hogy fényes és költséges ne legyen: Hogy tehát a nemes Vármegye ezen végzése egy felől teljesedjék, másfelől pedig, azoknak, akik az öltözésre nézve magmagokat már számosabban jelentették, valamely sinor mérték az egyeztetésre adattassék, szükségesnek találtam aztat eképpen meghatározni. *Mente.* Ez legyen világos kék közönséges Posztobol sárga réz háromrend Pikellyel, hasonló színű szőr Sinorral meg sinorozva flanelel bélelve és fekete Bárány bőrel prémezve és úgy készülve, hogy egészen bé gombolo legyen. *Nadrág.* E legyen hasonló színű Posztobol, hasonló színű három sinorral megsinorozva. *Tsáko.* Ez legyen fekete Posztobol, kék színű vitéz kötéssel, kék és fekete Tolluval és külön pántlikából készült Rosával. *Pantallér (vállszíj).*⁹⁸ Ez legyen fekete Börböl, sima fekete táskájával. *Csizma.* Bornyu bőr, vas sarkantyúval. *Nyakravaló.* Fekete tsinos, de ollyan, aki tsak a torkát, nem pedig az álát is befoglalja. *Loszerszám.* Fekete, minden réz cifraság nélkül, tsakhogy tsinos és jó legyen. *Tarsoly.* Veres, víz folyás módjára, három rend szőr sinorral bé szegve, a közepin keresztül víz folyás módjára ki vágot kék Poszto, vagy fényes *Materia* és azon ülő fekete Griff Madár, szőlő gerezd lévén a szájában, ennek veres Tokja. *Kard.* A mennyire ki telik, vas hüvellyek legyen, a kard és Tarsoj Szijai pedig veressek. Így tanáltatván le oltsobbnak és tsinosabbnak az öltözöt, az kapitány úr kommandoja alatt levő vitézeknek azt tutára fogja adni oly formán, hogy senki ugyan annak megtsináltatására nem fog ugyan kénszerítettetni, de az aki fényesebben fog megjelenni bizonyosan büntetésre méltónak fog találtattni, mert akinek tehetsége vagyon az fényesebbnek meg szerzésére, az bizonyosan erre oltsobban is szert tehet. Az all Tisztek ezektől tsak abban különböznek, hogy tsákojokon keskeny arany Paszománt legyen, a Tarsoly bé szegése pedig szőr sinor helyett ugyan lapos Teve szőr sinorral legyen víz fojás mogyára készítve. A fő Tisztek pedig ezektől különböznek hogy köntössek jobb Posztobol Szőr Sinor helyett Teveszörsinor legyen. a Csákojokon két rend Arany Paszománt, a Tarsolysinor helyett arany Paszomantal legyen be szegve és a Pantaléron egy rézből készült, de meg aranyozot Oroszlánfő legyen, a hozzá tartozo lánczokkal. A kardon fűgő a Vitézeknél legyen kék és sárga

⁹⁸Régi magyar szavak ... im. 362.o.

szörből, az all Tisztekhez hasonló Teve szörből. A főbb Tiszteknél pedig Arany és kék Selyemből elegyítve.”⁹⁹ Hát, ennyit a puritán egyszerűségről, és a költségkímélésről!

A nemesi felkelés gyalogságának számára, 1809-ben megjelent szabályzat számos, igen részletező, alaki rendelkezést írt elő.

Ezek közül egy-két példa: „A kivontt kard a következő mód szerint tartatik. A hüvelyk, és a mutató újj (sic!), a jobb kart meghajtván, úgy fogja által a markolatot, hogy a hüvelyk, és a mutató újjak hegyei összeérjenek, a többi újjak pedig a mutató újj, és a markolat mellett bezárva maradjanak; úgy hogy a tenyér üressen maradjon. A markolat feje czombhoz, annyira van hátra vonva, hogy a kardvas egyenesen felfelé, fokával a vállon álljon. ...¹⁰⁰Az Altiszt a Fegyvertjobb karján a mutató és a közép újja között hordja. A tenyér befödi a szerszámot. A szerszám srófja a jobb czomb felé, a kar erőltetés nélkül kinyújtva, s a fegyvercső a jobb kar hosszában a váll felé tartatik.¹⁰¹ Az igazodásnál az Ezredes Tiszt azon szárnyrúl, mellyrúl az Igazodás vetetik, legfőképpen a tisztségekre néz, s az Igazodást kardintésekkel vezeti. A Frontra befelé való intés azt jelenti, hogy az Indiniduumok nagyon előre, a Frontról kifelé való intés azt jelenti, hogy nagyon befelé vagynak. Az a Kapitány, a ki azon szárnyonn áll, a mellyrúl az Igazodás vetetik, ügyel a második és a harmadik Rendek Igazodására.¹⁰²

A következő, egy, a lovasság mozgására vonatkozó, alaki szabály: „Csavarodás. Akár compánia (század), s tromp (csapat), sakár divisio (hadosztály),¹⁰³ vagy vonyáskint (raj) köllyetik (sic!) megcsavarodni (az az schvenkolni), ha jobbrul, az bal szárnyán lévőember meg nem mozdula helybül, hanem úgyszólván, egy talpon állva csavarodik az egész rendegyenesen szemközt, amerre akar menni, s akkor egyéránt lévén, egyszersmind elindul, abszerválván (figyelvén)¹⁰⁴ a tisztek, hogy az ilyen csavarodásban

⁹⁹Nemesi felkelés számára megállapított egyenruha tervezet (1806) in Hadtörténelmi Közlemények 1916.évf. 205-207.o.

¹⁰⁰A Magyar Királyi Nemesi Felkelés ...im.341.o.

¹⁰¹uo.343.o.

¹⁰²uo. 345.o.

¹⁰³Régi magyar szavak... im. 95.o.

¹⁰⁴uo. 343.o.

oly egyenesen tartassanak a rendek mintha in filo (latin: vezetéken, itt: zsinóron) mennének, mely okbul megintessék a nép, hogy egyike a másiknak vállára vigyázzon, s avval mindenkor egyiránt légyen, máskint pedig lassún köll léptetni, az lovak is zablában tarthassanak és így ha balrul esik ezen csavarodás, az jobb szárnyán álló első ember áll meg helyiben, egy talpon állva csavarodván, ut supra (latin: mint fent).”¹⁰⁵

A lovas roham végrehajtására is találunk alakias előírásokat: „Karddal. Karddal szokottaz magyar lovas leginkább akarmi hadi occasiokban (alkalom)¹⁰⁶operálni(cselekedni)¹⁰⁷ kiért ellenség elejben kelvén a dolog és az hol sörén (serény) és bátor vitézkedis reqviráltatik (kívántatik),¹⁰⁸helybül megrugaszkodván a honnend már el éránta, tüstint rajta lehet mintha kilőnik szenközt egy szál karddal megüti, vagy ha már megtolatott, hátán vagyon üzi, s fogja, s fogja és meg nem hadgy megfordulni, akit pedig karddal akkor bé nem érhetne, szintin karabiny s pisztolbúl lövődözi, noha az karabint mi afféle alkalmatossággal meg köll kimilletveeni, ne talantan az ellenség csoportozván, erővel is ismint szemközt forduljon, holott ugyanis megint rendekben magát venni, karabinnal ellent állani újra minden tehetséggel megoszlatni, s futamítani, vagy ha amannak segítsége gyülekezett volna jó modgyával retinálni (vissza vonulni)¹⁰⁹ kölenik.”

Mindezek alapján megállapítható, hogy az egyedi katonai (hadi) szabályzatok, utasítások, avagy, néhány esetben, megnevezésük szerint ediktumok,a királyi dekrétumokban, majd a törvénycikkekben előirt rendelkezéseken túlmenően, illetve azok mellett, mintegy „végrehajtási rendeletekként”, adott csapatok és személyek számára, meghatározott helyen, időben és körülmények között, konkrét szolgálati teendőket, magatartási formákat, követendő és tilalmazott cselekményeket, továbbá különös életviszonyokat rendező normák összességét foglalták magukba.

¹⁰⁵A Magyar Lovasság ... im.313.o.utolsó bek.-314. első bek.

¹⁰⁶Régi magyar szavak...im.344.o.

¹⁰⁷uo.347.o.

¹⁰⁸uo.404.o.

¹⁰⁹uo.407.o.

3. A középkor magyar katonáinak általános jogai és kötelességei a Szolgálati Szabályzat tükrében

3.1. Szolgálati Szabályzat¹¹⁰ 6/a. pont

„...a katona... tartsa be katonai esküjét, a szolgálat teljesítésére vonatkozó szabályokat.”

A katonai eskü, minden korban a szolgálati kötelezettségek teljesítésének alapja, mintegy záloga volt. Horváth Csaba történész helyesen utal a jelentőségére, amikor kifejti: „A katonai eskü, a katona magatartásának elsősorban erkölcsi oldalát erősítő, tartós érzelmi viszony alapja is. Az ünnepélyes keretek között tett fogadalom a szolgálati kötelezettség törvényes, jogi alapokra helyezett formája. Elősegíti az öntudatos, esküben foglalt feladat végrehajtást, az önkéntesség elve alapján. A magyar hadtörténelem folyamán a katonai eskümindig fontos szerepet töltött be.”¹¹¹

Láthattuk, milyen fontos volt az eskü, már a honfoglalás előtt, a hagyomány szerinti „vérszerződés” megkötésekor. Ezen alapvető jelentősége miatt, nem csodálkozhatunk azon, hogy a középkor egyedi normáiban is „preambulumként”, szinte kivétel nélkül megjelenik, illetve utalást találunk a megtörténtére, avagy előírás.

Több esetben pedig külön mellékletként,¹¹² illetve „*reversalis*” (elismervény)¹¹³ címszó alatt, mint önálló leirat, esküszöveg,¹¹⁴ kapcsolódik az alapszabályhoz.

¹¹⁰A Magyar Honvédség Szolgálati Szabályzatáról szóló 24/2005. (VI. 30.) HM rendelet.

¹¹¹Horváth Csaba: A magyar katonai eskü története, Honvéd Kiadó, Bp. 1998.5.o.

¹¹²Id. „Hadi czikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy Ferenc lovas tábornok ...” im.in Hadtörténelmi Közlemények 1892.évf.419-420.o.

¹¹³Régi magyar szavak...im. 408.o.

¹¹⁴Id. „Élés mesterek reversalisa Apafy Mihály erdélyi fejedelem idejéből 1683-ból” in Hadtörténelmi Közlemények 1897.évf.465-466.o.

A szabályzat, elsőként rögzíti az esküt, *Eszterházy artikulus levelében*: „Először. Mely szerint Ő Kegyelmének, Magyar ország nádorának esküvel hűséget fogadunk, neki becsületünket, vagyonunkat és vérünket fölajánljuk, míg csak egy csepp vér foly ereinkben.”¹¹⁵

Ugyanezt láthatjuk *Nádasdy Ferenc* hadi cikkeinél: „Első cikk. A tábori hadi szolgálat megkezdésekor a katonák Ő cs. és kir Felségének, továbbá a legfőbbesőbb magyar – s ehhez tartozó koronáknak egy valóságos és igaz esküt tesznek ...”¹¹⁶

II. Ferdinánd 1616.évi hadi szabályai az előjárók esküjét helyezik előtérbe (szöveg a jelenlegi helyesírás szerint): „1. Mindenekelőtt a Kapitányoknak vagy Vajdáknak meghitt vitéz embereknek szükséges lenni, kik hűségükről ő felségének megesküdjének, és hogy a vitézi módot az alattvalókon éppen és erősen megtartják.”¹¹⁷

Teleki Mihály utasítása értelmében, az állomány változása esetén, az újonnan szolgálatba lépőknél is, az eskü letétele az első: „... mikor a kővári puskások változnak, azokat, akik beállanak, mindeniket megeskessék a mi kegyelmes urunk s a nemes ország hűségére, a vár oltalmazására.”¹¹⁸

Az *élésmesterek* említett „*reverzálisa*” olyan esküszöveg, amelyet az érintettek, az okmány aláírásával, szentesítettek. Ebből pontosan kitűnik, melyek voltak a kötelmeik, tekintve, hogy ezek teljesítésére tettek esküt. A kötelmekről a későbbiek még szó lesz. Bevezető része jól szemlélteti az esküvés korabeli formai kellékeit: „Én kiidealább subscribáltam (aláírtam) esküszöm az élő istenre, ki atya fiu és Szent lélek teljes Szentháromság egy bizony örök isten engemet úgy segéljen, s úgy adja lelkem üdvösségét, hogy én a méltóságos Apafi Mihály kgts (kegyelmes) urunk és a

¹¹⁵ Esterházy Miklós nádor... im. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1894.évf. 407.o.

¹¹⁶Hadi cikkek és katonai eskü...im. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1892.évf.415.o.

¹¹⁷Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára ...im.in *Hadtörténelmi Közlemények*,1891.évf.151.o.

¹¹⁸Teleki Mihály utasítása ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893.évf.295.o.7.bek.

méltóságos Bornemissza Anna kgts asszonyunk ő Nagok (nagyságok) és Méltóságos ifjabb Apaí Mihály választott fejedelmünk ő Nagok méltóságos szerelmesének igaz, tökéletes és hű szolgálók ő Nagok ellenségének ellensége és jóakarójaknak jóakarója leszek ...”¹¹⁹

Apafy fejedelem utasítása az esküt, mint konkrét tevékenység engedélyezésének előzetes feltételét szabja meg: „...6. Az idefutott becsöletes rendeket, a míg a kéntelenség nem hozza, addig a várban lakni ő klme ne engedje, amikor a kéntelenség úgy hozza, hogy felkelletik szorulniok, addig senkicselédét fel ne bocsássa, míg a kiadott forma szerint ki hitit a férfiak közül le nem teszi, sőt jó idején kellene azt kinek kinek ő klmek közül értésére adni. A kik azon formára megesküsznek és írásban isreverzálist subscribálnak, azok fejr cselédét a szükségnek idején bebocsáthatni, úgy magát is egy-két szolgálóval...A vármegyebelieket ő klme felbocsáthatja, ...ha az idő úgy hozza magával, hogy a várban kellene szorulni ujjolag ismét mind prezídiumot (várbeliek), vármegyebelieket s egyéb futott rendeket öszve eskessen ő klme, hogy ezen esküjüket a mi klmesurunk és Nemes Erdély Országának fejek fennállásáig megtartják.”¹²⁰

A szolgálat teljesítésére vonatkozó szabályok betartása végül is nem más, mint a katonai esküben foglaltak megismerése, illetve, az annak megfelelő magatartás tanúsítása.

E szabályok a középkorban, elsősorban az adott seregbe, egy bizonyos időszakra vonatkozóan, megszabott szóbeli, és kisebb részben, írásos normákat (parancsokat) jelentették, hiszen a hírközlés, és írásbeliség meglehetősen nagy korlátai a törvénycikkek általános ismeretét kizárták. A szabályok betartása értelemszerűen alapvető jelentőségű, a katonai szolgálat sine qua non-ja. Ennek megfelelően a középkor katonai szabályzatainak is nélkülözhetetlen eleme volt.

¹¹⁹Élő mesterek reverzálisa...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1897.évf.465.o.

¹²⁰Apafy Mihály fejedelem utasításai...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.281.o.

II. Ferdinánd fentebb említett szabályzata előírja: „25. A vitézlő igazságnak és közönséges hadi törvénynek mindnyájan engedelmesek legyenek, ...”¹²¹

Forgách Ádám főkapitány rendtartása a helyi rendelkezések betartására hív fel: „...31. A városokra és falukra kiadott patens leveleket a vitézlő rend megbecsülje, mert valaki gyalázatosan vagy ellene cselekszik, avagy ellene szól, meg kell halni érte.”¹²²

Rákóczi a hadi cikkeiben a saját rendeleteinek megfelelő magatartás tanúsításá várja el, büntetés terhe alatt: „...28. Valaki pátens-levelünköt, kiadott parancsolatunkot és eddig kiadott és kiadandó protectionális -levelünköt meg nem becsül, az ellen cselekszik: kétség nélkül fejének kegyelem nem adatik.”¹²³

Báthory, az előzőekben említett rendtartásában, nem csak a szabályzatában foglaltak betartását teszi kötelezővé, de indokát is adja annak, miért van szükség a jogkövető magatartásra: „Minden ember, valaki az mi hadunkban vagyon fizetett vagy fizetetlen, akármilyen nemzet és rendbeli legyen, tartozik ez ide alá megírt hadi szertartásokhoz és törvényekhez tartani magát, miért hogy senkinek nem azért kellett ide jünni (sic!), hogy az szertartásnak akadályos legyen, hanem hogy az mi közönséges(általános)¹²⁴ hasznunkra szolgáljon.”¹²⁵

Láthatunk olyan szabályozást is, ahol a normák egyaránt kötik a katonákat és a városi rendeket is, így a betartásuk, értelemszerűen, nemcsak a vitézekre, hanem a polgárookra is vonatkozik: „Minthogy mindenekben, kiváltképpen az szállott várakban s helyekben is megkivántatik az egyesség, mely egyesség militaris disciplina nélkül sohasem meg nem maradhat, sem semmi dolog jól végben

¹²¹Hadi szabályok a magyar lovasság...im. in *Hadtörténeti Közlemények*, 1891.évf.149.o.

¹²²Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány... im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1892.évf.575.o.

¹²³Rákóczi-féle dátum nélküli hadi cikkek. in *Hadtörténeti Közlemények*, 1888.évf.653.o.

¹²⁴Régi magyar szavak ... im.265.o.

¹²⁵Báthory István lengyel király ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 189.évf.667.o.3.bek.-668.o.1.bek.

nem mehet, annak okáért kívántatik, hogy minden rendek, kiváltképpen ez alól megírt edictomot megtartsák.”¹²⁶

Mindehhez, általánosságban hozzátehetjük, hogy valamennyi szabályzat, önmagában a tiltott magatartások pönalizálásával, természetesen, a szabályok betartását kívánta elérni, kijelölve, mely cselekményektől kell tartózkodni.

3.2. Szolgálati Szabályzat 6/b. pont

„(a katona) ...legyen fegyelmezett, becsületes, őszinte, bátor, jellemezze ...a Haza iránti hűség, áldozatkészség...”

Természetes, hogy egy katonával szemben, aki harctereken küzdött, minden korban alapvető követelmény, egyben elvárás is volt, a fegyelmezettség és a bátorság. Ebből következik, hogy a gyávaság pedig a legsúlyosabb bűnök egyike. Láttuk, hogy már Kézai gesztája szerint főbenjáró bűn volt „a hadban gyáván viselkedés”, amely a „nemzet testéből kiközösítést”, gyakorlatilag a bűnös halálát, vonta maga után.¹²⁷

Megjegyzésként teszem hozzá, hogy a „gyávaság”, mintegy évezreddel később, külön törvényi tényállásként szerepel a *Katonai Büntető Törvénykönyv*ben: „Gyávaság büntetettét követi el az a katonai egyén: 1. aki, mint parancsnok, személyes biztonsága iránt érzett aggodalomból, külső vagy belső ellenséggel szemben nem fejt ki azt az ellenállást, amelyre köteles és képes; 2. aki ellenségeskedés alkalmával személyes veszélytől való félelmében magát elrejtőzéssel, megfutamodással, fegyvernek, lőszernak elhányásával, színleléssel vagy más módon hivatás béli szolgálatának kötelességszerű teljesítése alól kivonni törekszik; 3. aki ellenségeskedés alkalmával csüggeteg szavakat ejt, jeleket ad vagy kedvezőtlen hadi híreket terjeszt s e cselekmények

¹²⁶Kassa város Edictoma... im. in Hadtörténeti Közlemények, 1919-21.évf.222.o.1.bek.

¹²⁷A magyarok cselekedetei...im.93.o.

valamelyikével másnak bátortalanságát vagy ennek veszélyét idézi elő.”¹²⁸

A középkor szabályzataiban a gyávaság, mint katonához méltatlan magatartás illetve, az ellene fellépés gyakran megjelenik.

Eszterházy már említett artikulus levele kötelezővé teszi a határozott, kíméletlen, azonnali beavatkozást: „...Tizenkettedik. Ha egy valaki, vagy többen a harctéren megszöknének, a legközelebb lévő szúrjon vagy vágjon közzéjük...”¹²⁹

A harcban vétkezés, azaz, nem az elvárt bátorsággal küzdés, indokolatlan *megadás*, visszavonulás, *II. Rákóczy György* fejedelemnél is főbűn: „...11. Valaki harcz vagy csatázáskor...vétkezik, megöletessék.”¹³⁰

A *hely feladása* miatt a katona *Nádasdy* hadi cikkeiben sem méltó a kegyelemre: „...Harminczkilenczedik czikk. Ha valamely ostromlott hely parancsnoka, tisztjei, vagy katonái részéről a hely feladására vonatkozó beszédet hall, vagy erre célzó kísérletet vesz észre, a bűnösöket konczioltassa föl. Negyvenedik czikk. Azon parancsnok, ki a reá bízott helyet átadja, halállal büntetendő, a netán vétkes közkatonák közül minden tizedik életét veszítse, a többi pedig becstelenné nyilvánítandó.”¹³¹

Bűnös az is, aki bátortalanságot idéz elő, mint *Hadik* altábornagy szabályzatában: „...Ötödször. Tilalmaztatik keményen, sem fő, sem al-Tiszt, sem közember ne merészeljen verekedés előtt az ellenségnek erejéről, annak sokaságáról, helyes rendelkezéseiről beszélni...ellenben a mi népünk csak egy maroknyi...mert az ilyes beszédek csak félelmet és bátortalanságot okoznak az közemberben...”¹³²

¹²⁸A katonai büntető törvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk 107. §.

¹²⁹Esterházy Miklós nádor ...im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894.évf.408.o.

¹³⁰Hadi edictum Rákóczy Györgytől. 1660 május 15. a szamosfalvi táborból. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1896.évf. 252.o.

¹³¹Hadi czikkek és katonai eskü...im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1892.évf.417.o.

¹³²Hadik altábornagy ...im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1896.évf.537.o.

Magát a bátorságot, mint elvart magatartás, oly módon tartalmazza *Thököly ediktuma*, hogy megjelöli annak helyes gyakorlását is, a következők szerint: „19. A csatázásban... Ugy igyekezzék magokat viselni, mint vitéz emberekhez illik, nem vakmerőképen ugyan, mert az vakmerőség gyakran veszedelmet nyer, - hanem oly vitézi bátorsággal, hogy nem csak meg merjék nézni az ellenséget, de ha nekik valónak ítélik, ugyan meg is vonakodjanak vitézül vele...”¹³³

A *becsületesség*, őszinteség, és egyáltalán a pozitív emberi tulajdonságok, mindenképpen kívánatos erények a katonáknál is, erősítik az irántuk táplált bizalmat, és közmegebecsülést eredményeznek.

A *középkorban* sem volt ez másként, akkor az Istennek tetszőcselekedet, morál körében szóltak róla, bár a *közerkölcsök állapota* ennek a kíváncsúnak, a valóságban, kevésbé felelt meg.

Jól mutatják a közállapotokat a büntetni rendelt cselekmények.

Így pl. *Báthory hadi rendtartása* ház, falu, templom égetését, parasztság, „muszka gyerek”, pap, „asszonyállat” megölését,¹³⁴ *Esterházy* artikulus levele az eke rablását, malom, sütőkemence rombolását,¹³⁵ avagy *Forgách Ádám* rendtartása, csoportosan elkövetve, a losonci és rimaszombati városi bírák verését¹³⁶ pönalizálja.

Utóbbi a tiszteket a kívánatos, tiszta életre is felhívja: „4. Kapitány uraimék penig ő kegyelmek, hadnagy uraimékkal és az többi tisztviselőkkel az istenes tiszta étellel, az isteni szolgálatban jó példaadók legyenek, úgy áldja meg az isten ő kegyelmeteket.”¹³⁷ Másutt, ugyanez a rendtartás, mindenkit kötelez erre: „42. Minden

¹³³Gróf Thököly Imre hadi edictuma...im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1889.évf.294.o.

¹³⁴Báthory István lengyel király...im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1890.évf.670.o.6.bek.

¹³⁵Esterházy Miklós nádor ...im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894.évf.410.o.5.bek.

¹³⁶Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1892.évf.574.o.3.bek.

¹³⁷uo.570.o.

emberséges emberhitének, emberségének s maga becsületének hiven és igazán való megfelelésére köteles s tartozik is, ...”¹³⁸

I. Rákóczy György 1634. évi szabályzata az első helyen említi a tiszta, jó életet, majd a legelvetemültebb cselekmények felsorolásába kezd, mint amelyektől tartózkodnia kell a jó katonának: „1. Szükség annak okáért minden idvüzölendő embernek kereszténnek tiszta és jó életet viselni, minden fertelmességet, tolvajlást, gyilkosságot, lopást, szentegyházaknak felrontásokat, síroknak feltöréseket, akármilyen valláson levő papoknak megfosztásokat, urak s nemes ember házáinak felpredálásokat teljességgel eltávoztatni mindennek, mert valaki az felyül megírt vétkeknek akármelyikében találtatik, megbizonyosodván az vétkeknek valósága, minden kegyelem nélkül halállal büntettetik meg,”¹³⁹

Báthory fentebb idézett rendtartása is, általánosságban, büntetéssel fenyegeti azt, aki nem becsületes, és ezzel mást megbotránkoztat: „Valaki gonosz életbe foglalja magát és mást megbotránkoztat ...megbüntessék.”¹⁴⁰

A *haza iránti hűség* a szabályzatokban is megjelenik, a középkorban azonban, érthető módon, ez egyet jelentett a király irántiloyalitással. A haza, mint viszonyítási pont, fogalmi determináció, a legtöbb esetben, nem is szerepel a rendelkezésekben.

A *nagyváradi nemesi felkelés szabályzata* azonban a haza iránti hűséget is, expressis verbis, feltünteti, egyben, ugyanott, a hűtlenséget büntetni rendeli: „2-dik. Minden Nemes, Törvényes Királya és Hazája eránt hűséggel tartozván, annak magát alája-vetni és engedelmeskedni köteles. – Annak okáért a’ ki a’ Király vagy Ország ellen, a’ Törvényben megtiltott pártoskodásnak vagy felzendülésnek magát fejevé, vagy részesévé teszi, vagy ha arról

¹³⁸uo. 576.o. utolsó bek.

¹³⁹I. Rákóczy György 1634.iki ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények* 1894.évf. 143-144.o.

¹⁴⁰Báthory ... im. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 673. o. utolsó bek.-674.o. első bek.

valamit tud, és a' maga helyén bėjelenteni elmúlasztja, a' Törvény értelme szerent halálra büntettetik.”¹⁴¹

Bocskay a hadi szabályzatában a kapitányai hűségére alapítja, abból vezeti le, a sereg lojalitását. Megjegyzendő, hogy őfelsége alatt, a szövegösszefüggések szerint is, a fejedelem értendő: „IV. Kapitányt az fejedelem válasszon, és az hites (hű) legyen ő Felségének és az országnak, zászlót az fejedelem adjon; az alatta való hadnagyokat az fejedelem confirmálja (ti. erősítse meg) és ő Felségének azok is hittel kötelesek legyenek, mind pedig az országnak, zászlót pedig nekik ő Felsége rendellyen és adjon.”¹⁴²

3.3. Szolgálati Szabályzat 6/c. pont

„... (a katona) ... engedelmeskedjen előljáróinak... Megvetéssel forduljon el a gyávaságtól, önzéstől, durvaságtól, hivalkodástól.”

A parancs teljesítése, minden korban, a katonai szolgálat teljesítésének legalapvetőbb feltétele volt. Ennek megfelelően a katonai szabályzatok sem mellőzhetik ennek kiemelését.

Bocskay, az ismert szabályzatában, megnevezi azokat a feletteseket, illetve. egységet, amelyekhez minden katona „*hittel*” *engedelmeskedni* köteles: „...V. A zászlóhoz és kapitányhoz az hadnagy és vitézlő rend hittel legyen köteles...”¹⁴³

Hasonló szabályozást találunk a *magyar lovasság és hajdúk* részére kiadott normában (mai írásmód és helyesírás szerint): „23. Minden tisztességgel és engedelmességgel legyenek a had előtt való

¹⁴¹A nagyváradi nemes felkelő sereg hadiszabályzata 1809-ben in Hadtörténelmi Közlemények, 1911.évf.600.o.

¹⁴²Hadi szabályzat Bocskay István ... im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf. 115.o.

¹⁴³Hadi szabályzat Bocskay...im.in Hadtörténelmi Közlemények 116.o.

főkapitányhoz és főképpen ahhoz, aki egyedül a magyar sereg elébe adatik, mind pedig a maguk hadnagyához.”¹⁴⁴

I. Rákóczi György szabályzata már általánosságban jelöli meg az elöljárót, az engedetlenség szankcióját is deklarálva: „9. Előtte járójára az ki támad, megöletik, szófogadatlanságért megpálczáztatik; ha pedig derekas (súlyos)¹⁴⁵ dologban szót nem fogad meghal érette.”¹⁴⁶ Ugyanebben a szabályzatban láthatjuk, hogy a megbecsülendő felettes, név szerint is szerepel: „42. Főstrása-mesterünknek, nemzetes Sulyok István uram hivünket rendelvén, parancsoljuk kegyelmesen és serio minden rendbeli hiveinknek, ki-ki illendő becsületét ő Kegyelmének megadván, ezen hivataljában, ... abban minden magok vonogatása nélkül szavát fogadják és a'hoz ugy is alkalmaztassák magokat, szófogadatlanságok, késedelmezések miatt az szolgálatban hiba ne essék.”¹⁴⁷

A bujdosók, már említett, *szabályzata* az alárendeltek általános kötelezettségként írja elő az engedelmisséget: „1...mindaz hadak, azaz az alattvalók minden tisztességet megadják, az minthogy írva vagyon: az a kinek tisztességgel tisztességet, a kinek félelemmel félelmet és engedelmisséget, a kinek szeretettel szeretetet stb. mely ha meg lészen, minden jó következik.”¹⁴⁸

Az engedelmisség, értelemszerűen, elengedhetetlen része a katonai esküknek. Így az *1734. évi hadi artikus* értelmében: „Articulus 1-mus. ...az mi Hadi nípünk esküdgyenek megh, hogy... az Eléjekben mi általunk tétetett Generálisoknak, az Elensigh ellen is szováth fogadgyák, és engedelmesek lesznek, ha mit parancsolnak, az mint böcsületes embert illeti.”¹⁴⁹

¹⁴⁴Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1891.évf.149.o.

¹⁴⁵Régi magyar szavak...im.91.o.

¹⁴⁶I. Rákóczi György 1645. évi hadi szabályzata, in Hadtörténelmi Közlemények, 1911.évf.159.o.

¹⁴⁷uo.162.o.

¹⁴⁸Bujdosó magyarok...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.569.o.

¹⁴⁹Hadi articulusok...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1896.évf.569.o.

A szolgálat megkezdésekor tett eskü, lényegében kiemeli, az abban említett, engedelmesség fontosságát, továbbá megjelöli a teljesítésének módját is, amint ezt *Nádasdy hadi cikkeiben* láthatjuk: „Első czikk. A tábori hadi szolgálat megkezdésekor a katonák...egy valóságos és igaz esküt tesznek, a legmagasabb szolgálatnak pedig, továbbá előttes és előljáró tisztjeiknek köteles engedelmisséget és alázatosságot fogadnak, végre pedig megígérik, hogy az ilyen tisztek által ellenség előtt nekik adott minden parancsot és rendelkezést gyorsan, serényen és hősiesen teljesítenek.”¹⁵⁰

E hadi cikk melléklete esküszöveget tartalmaz, felsorolva mindazon felsőségeket, akiknek egy katona engedelmisséggel tartozik, továbbá megjelölve a végrehajtandó szolgálati tevékenységek körét is: „Katonai eskü, mely a báni ezredek katonái által letétetett.- Esküszöm az élő Istenre és a boldogságos szűz anyára Máriára, hogy mindeneket, melyek nekem előljáróim által megparancsoltatni, vagy általok rendeltetni fognak, vagy azokat, melyeket tőlem a becsület és a jellem, melyeket megőrizni kötelességem, követel, meg fogom tartani, hogy továbbá első sorban Ő csász. és kir. Felségének, mint királynak s legkegyelmesebb uramnak, másodsorban a legfenségesebb királyságnak, melynek hatalma és parancsai alatt állok, harmadsorban pedig a bán Ő Nagyméltóságának, továbbá az ezt követő hatóságoknak, minden fő és altisztnek kötelességszerűen engedelmeskedem s őket tiszteletben tartom; minden rendelkezéseiket, legyen az kiküldetés, utazás, őrszolgálat, vagy bármely cselekmény, úgy éjjel mint nappal, csatákban, rohamokban, vagy bármely néven nevezendő alkalomnál, engedelmesen, készségesen és híven teljesítem;...”¹⁵¹

A *nagyváradi nemesi felkelés szabályzata* az engedelmisség elmulasztásának következményeit tárgyalja, egyben elutasítja a durva magatartást: „4-dik. Aki a’ Törvényes Felsőség Fő Tisztjei’ és Katonai Elöljárói eránt tartozó engedelmisségét elmulasztja, azokkal illetlenül bánik, vagy bátorzkodnék arra éppen fegyvert is

¹⁵⁰Hadi czikkek és katonai eskü...im. in Hadtörténeti Közlemények, 1892.évf.415.o.

¹⁵¹uo.419.o.1.bek.-420.o.1.bek.

fogni, keményen, sőt ha a' környűállások azt kívánják, halállal is megbüntettetik.”¹⁵² Másutt, ez a szabályzat, a harcban, egy seregtest által megvalósult engedetlenségre tér ki, amely egyben gyáva magatartást jelent, és a súlyos jogkövetkezményekből levonható, hogy azt szigorúan elutasítja: „8-dik. Ha Ellenség előtt álló egész sereg vagy osztály engedetlenkedne, vagy elfeledkezvén törvényes tartozásáról, az Ellenségnek tsűfosan (sic!) hátat vetne; a' Tisztek ugyan tisztségüktől gyalázatosan, vagy ha a' dolog nagysága kívánja, életektől is megfosztatnak; a' Köz-Vitézek pedig megtizedeltetnek. Ezen büntetés alá esnek mindazok is, a' kik az ütközet ideje alatt magokat félre vonják.”¹⁵³ Kassa város ediktuma, a parancsadók megjelölésével, teszi egyértelművé, mely személyeknek tartoznak engedelmességgel az alárendeltek: „1., Hogy mindenek előtte az isteni szolgálat után valamit generális vagy bíró uramék parancsolnak, ahoz szabván magokat, hiven járjanak el is abban, engedelmisségeket mutatván.”¹⁵⁴

3.4. Szolgálati Szabályzat 6/d. pont

„(a katona) ... legyen éber, tartsa tiszteletben mások emberi és állampolgári jogait, szükség- vagy vészhelyzet esetén nyújtson nekik segítséget.”

Tudjuk, hogy a középkorban az *állampolgári jogokat*, mint közjogi fogalmat, nem ismerték, miként – a mai értelemben – az állampolgárságot sem. Így ilyen jogok tiszteletben tartásáról, értelemszerűen, nem beszélhetünk. Jogalanyisággal a főrendek, illetve. a nemesség, a későbbiekben, bizonyos körben, a polgárság és a kiváltságos népek rendelkeztek, a köznép nem, ezért csak az előbbieket tekinthetők az „állampolgárainak”.

Más a helyzet az *emberi jogokkal*, amelyek mindenkit, születésétől fogva, megilletnek. Mai értelemben ilyen, elsődlegesen, az *élethez*

¹⁵²A nagyváradi nemesi felkelés...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1911.évf.601.o.

¹⁵³uo.601.o.

¹⁵⁴Kassa város...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1919-21.évf.222.o.

való jog,¹⁵⁵ amely olyan eredendő jogosultság, hogy még a középkorban is, bizonyos körülmények fennállása esetén, kiemelt védelmet élvezett. Számos hadi szabályzat, különös szigorral, rendeli büntetni az emberélet sértését.

Kifejezett az *ölés tilalma Báthory* ismert *rendtartásában*, amely a veszélyeztetett személyek körét is megjelöli: „Senki ... parasztságot, muszka gyermeket, papot, asszonyállatot meg ne öljön...”¹⁵⁶

Általános tilalmat tartalmaznak *III. Károly artikulusai* (mai írásmód szerint): „Articulus9-us. Minden gyilkos életének elvesztésével büntetessék meg.”¹⁵⁷

Bocskay szabályzata a testi épség védelmét azonos szinten kezeli az élet védelmével: „Valaki kapitányához vagy hadnagyához fegyvert vont vagy megsebesíti vagy megöli, fejével éri meg.”¹⁵⁸ Megjegyzendő, hogy ez a minősített védelem, nyilvánvalóan, a függelmi viszonyok sérthetlenségének biztosítását szolgálta.

Esterházy a már említett *artikulus levelében*, a „nyilvánosan”, azaz közterületen, nem katonai személyekkel szemben elkövetett ilyen cselekményeket ítéli el: „Huszonhetedik. Hol valaki, vagy többen is, valamely nyilvános, szégyenteljes tettet követne el, mint...gyilkosságot, verekedést, azok testi és életbüntetéssel fenýítendők.”¹⁵⁹

Másutt, egy katonai rendtartásban, az ölés kísérlete is szigorú és kegyetlen, bár a korban szokásos, büntetés alá esik: „7. Valaki szablyát vonson (sic!) valakihez haragból, keze vágattassék el kedvezés nélkül. 8. Az kik penig vért vesznek másokon,

¹⁵⁵vö. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950.november 4.-én kelt Egyezmény és ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény I. fejezet, 2. Cikke.

¹⁵⁶Báthory István lengyel király...im.in Hadtörténelmi Közlemények,1890. évf.670.o.6.bekezdése.

¹⁵⁷Hadi artikulusok 1734- ból, in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf.570.o.

¹⁵⁸Hadi szabályzat Bocskay...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf.116.o.4.bekezdés.

¹⁵⁹Esterházy Miklós nádor...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.410.o.

megölettesenek.”¹⁶⁰ Ugyanezt láthatjuk *II. Rákóczy György ediktumában*: „8. Kardvonásért keze vágatik, vérbocsátásért meghal.”¹⁶¹

Hasonló rendelkezést találunk a *Kővár várának ediktumában* is, azzal, hogy a kísérletet akkor sújtja halálbüntetéssel, amennyiben magasabb beosztású a sértett: „4. Valaki a várban akárkihez fegyvert vonson fel, kezeit elvágják; a ki pedig tisztviselője ellen találna vonni: meghaljon érte.”¹⁶²

Az erőszakkal fenyegetést is bünteti, sőt a jogorvoslatra is utalást tesz *Apafy ediktuma*: „3. Valaki egymást fegyverrel, ütéssel, veréssel fenyegetné, megpálcáztatik keményen, ha haragból vért ontana, fegyvert vonna más ellen, vágna vagy löne, meghaljon érte, ha kinek kitől bántódása vagyon, előttejárójának eligazításától várjon.”¹⁶³

Az emberi jogok között, a már idézett Egyezmény, az élethez való jog után, kiemelt helyen deklarálja a *kínzások, az embertelen, megalázó bánásmódok, illetve. büntetések tilalmát*.¹⁶⁴

A középkori katonai rendelkezések meglepően gyakran, és néhol részletesen, tárgyalják ezt a témakört.

Ennek, valószínűsíthetően, az volt az oka, hogy olyan rendszeresen és súlyosan sértették meg ezeket a jogokat, hogy legalább a szabályozással, illetve a kilátásba helyezett kíméletlen büntetések súlyával, igyekeztek ezt a jogsérelmet, lehetőség szerint, kordában tartani. Ezek a deliktumok, jellemzően, a hadi nép által a „civil” lakosság sérelmére megvalósult cselekmények voltak.

Az *1616. évi hadi szabályaiban*, már *II. Ferdinánd*, büntetni rendeli a szegénységet sújtó embertelen bánásmódot (mai írásmód szerint):

¹⁶⁰Katonai rendtartás 1650-ből, in Hadtörténelmi Közlemények, 1918.évf.153.o.

¹⁶¹Hadi edictum Rákóczy Györgytől, 1660 május 15. a szamosfalvi táborból. in Hadtörténelmi Közlemények, 1896.évf.252.o.

¹⁶²Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből, in Hadtörténelmi Közlemények, 1891.évf.431.o.

¹⁶³Apafy Mihály szebeni...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891.évf.721.o.

¹⁶⁴vö. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről...im. I. fejezet 3. Cikk.

„22. A szegény jobbágyságon senki erőszakot vagy prédálást ne tegyen, nagy büntetés alatt.”¹⁶⁵

I. Rákóczy György szabályzata példálózó felsorolást is tartalmaz az embertelen, megalázó magatartásra: „4. Az szegénységen való rettenetes dúlástól, fosztástól, prédálástól, hogy minden tisztességet szerető és azt őrző vitézlő rend megszűnék, melyek az istennek méltó büntetését egész táborunkra szokták az istentelen emberek hozni. Annak okáért semmi házbeli eszközöket, fehér ruhákat, testi öltözeteket, lovat, ökröt, tehenet az szegény embernek, annál inkább papoknak, nemes embereknek el ne vegye semmijét...mert valaki ez ellen cselekedik, reá bizonyosodván, megöletik érette.”¹⁶⁶

Forgách Ádám főkapitány rendtartása részletesen leírja a jogsértést követő eljárás rendjét: „12. ...A szegénységet a vitézlő rend ne verje, ne szidalmazza, ne dúlja, ne fossa, kamaráját ne rontsa, a féle cselekedetnek békét hagyjon, mert valaki ebben megtapasztaltatik s a szegényembernek, a mint annak a módja s rendi, gazdálkodásával meg nem elégszik, adtunk a levelünkben szabadságot, hogy a megsérült fél, melléje vevén a több környül való falukat is, az olyan kóborlóra támadjon reája, ha meg nem foghatja, ölje, vágja, ha pedig megfoghatja, a hová való legény, abba a végházba vigye be és mindjárt...ugyanazon szegénység szeme láttára, a mit a törvény hoz, exequálják (latin: kivégzik).¹⁶⁷

Gersei Pethő Zsigmond 1664. évi ordinációja szintén a szegénységet védi: „Secundo. Az szegénységen kapdozást (rátelepül, odaszokik),¹⁶⁸ dúlást, kóborlást semmi lett uttal ne merjen senki cselekedni sub amissione vitae (latin: élete vesztese alatt).¹⁶⁹

¹⁶⁵Hadi szabályok a magyar lovasság és a hajdúk számára...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 149.o.

¹⁶⁶I. Rákóczy György 1634-iki...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf.144.o.

¹⁶⁷Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1892.évf. 571.o.

¹⁶⁸Régi magyar szavak...im.221.o.

¹⁶⁹Gersei Pethő Zsigmond ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1889.évf.293.o.

*II. Rákóczi Ferenc 1703-ból származó hadi cikkei az „otthon lakos” szegénységet védi a saját katonáival szemben, és ítéli el a katonái által, a sérelmükre elkövetett embertelen cselekményeket: „4. Senki az otthon lakos szegénységet ne nyomorgassa, marháját ne hajtsa, faluját ne pusztítsa, házokat ne égesse...különben meghal érte. 5. Közöttünk szenvedő becsületes Atyámfiaiak házoknépét ne háborgassák, sem külső jóvokot ne prédálják; jószágokat, marhájokat ne bántsák; embereket ne sarczoltassák. Másként, valaki azt cselekszi, meghal érte.”*¹⁷⁰

Ezek a hadi cikkek külön kitérnek a mesteremberek „háborgatására”, mintegy privilegizálva a helyzetüket: „25. Valaki mesterembereket: lakatosokat, kovácsokat, molnárokat, s egyébféle mesterembereket közönségesen többeket is háborgat, műszerekben megkárosít, - ki miatt is az egész vitézlő rendnek nagy fogyatkozása esik, - meghal érte.”¹⁷¹

A szabadság és a személyi biztonság joga szintén alapvető emberi jogként jelenik meg az Egyezmény szabályozásában.¹⁷²

Általánosságban elmondhatjuk, hogy mint tudjuk, a középkorban ezek a jogok igen korlátozottan, csak egyes rétegek esetében, érvényesültek. A főrendek és a nemesek szinte teljes szabadságot élveztek, számukra a legfőbb korlátot a hatalmaskodás tilalma jelentette.¹⁷³

A jobbágyság - 1514-ig -, a szabad költözködés jogával élhettek, bár a döntési lehetőségeiket nagyban korlátozták a személyes körülményeik, így a képességeik, egyéni adottságaik, továbbá a földesúr és a közöttük fennálló viszonyok jellege.¹⁷⁴

A katonák helyzete ebben a korban is speciális volt. Amint már említettük, a vitézek alanyi jogainak köre igen szűk körű volt.

¹⁷⁰Rákóczy-féle dátum nélküli hadi cikkek, in Hadtörténelmi Közlemények, 1888.évf.651.o.

¹⁷¹uo. 653.o.

¹⁷²vö. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről...im. I. fejezet, 5.Cikk.

¹⁷³Id.: 1298. évi XI. törvénycikk, 1405.évi (II.) IV. törvénycikk.

¹⁷⁴Id.: 1486. évi XXXIX. törvénycikk.

Végül is, csak azt tehették meg, amit az aktuális előjáróik a részükre kifejezetten engedélyeztek. A szabadságjogaik ezért, szükségszerűen, korlátozottak és feltételesek voltak.

Értelemszerűen, a ranglétra, és beosztási helyek magasabb fokán, a cselekvési szabadság is egyre inkább kiteljesedik, de sosem korlátlan: a felettes parancsnokok akarata, és az alárendeltek iránti felelősség, illetve gondoskodás kötelezettsége mindenkor gátat szab annak.

A személyi szabadság, mint emberi jog, tiszteletben tartása, elsősorban a lakossággal szembeni kötelek betartásában nyilvánult meg a katonai szabályzatokban, amelyek megszegése súlyos büntetésekkel vont maga után. Ehelyütt vissza kell utalnunk az előzőekben, a szegénység „háborgatásával, dúlásával” kapcsolatban, írt hadi szabályzatokra, amelyekben foglalt cselekmények nyilvánvalóan súlyosan sértették a nevezettek meglévő, mégoly viszonylagos szabadságát is.

A tisztelet megadásáról külön rendelkezik *Forgách főkapitány* ismert rendtartása: „29. A végekben lakó nemes személyekkel és egyébiránt is a szabad renddel becsületesen alkudjanak kapitány uraimék, becsüljék, és szeressék egymást;...”¹⁷⁵

A szegénység pusztításának, nyomorgatásának „húzásának-vonásának” megszüntetése, azaz a jövőbeni tisztelet megadásának érdekében, intézkedést tesz *Csáky Ferenc főgenerális* a parancslevelében: „...a szegénységnek securitássára... parancsollyuk ... kegyelmek immár ezuton a végh házból egy lovast, se gyalogot engedelme nélkül sehová ki ne bocsásson, semminemű dolognak véghez vitelére, különben, hanem az, kinek hová kelletik menni, úti levelet adván neki, megírja abban, micsoda helyre és minemű dologban jár, s tudhassa kegyelmek maga is,...ki hova megyen s hol lészen, úgy hogy tudva legyen mindeneknek, hogy az nemes vármegyékben is immár ezuton jobban fognak vigyázni s ha kinek levele nem lészen, vagy pedig az, mint levelében iratott, más dolgokban tapasztaltatik, bár semmi

¹⁷⁵Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1892.évf. 574.o.

gonoszsgot ne cselekedjék is, megfogják,...tömlöczökben fognak sanyargattatni, annyival inkább peniglen, ha ki valami tilalmas dolgokban találtaik, akár legyen levele is, akár nem, kézhez adatván, kedvezés nélkül érdeme szerint meg fogják büntetni.”¹⁷⁶

A katonák egymás közötti viszonyát eleve meghatározták a szolgálati rendelkezések, az azokból fakadó kötelezettségek, a függelmi kötöttségek szigorú evidenciái. Ilyen körülmények között, figyelemmel a szolgálat sajátosságaira, szabadságról, a szó klasszikus értelmében, nem beszélhetünk. Kissé sarkított megfogalmazásban, olyan állítással is élhetünk, hogy a katonának szabadságában áll a parancsok pontos betartása szerint cselekedni, illetve az előírtaknak megfelelően viszonyulni a környezetéhez, társaihoz.

Mindezek előre bocsátása után, nehezen értelmezhető, szolgálati viszonyok között, a katonák egymás közötti viszonyában, a szabadság jogának tiszteletben tartása. A középkori rendelkezésekben is, magától értetődő módon, követelik meg a katonáktól, egymás tiszteletét, megvédését, illetve a tartózkodást bármilyen jog- és fegyelemsértő, avagy méltatlan magatartástól. *II. Miksa* által, Gyulaffy László veszprémi kapitány részére adott utasítás hangsúlyozza, a beosztottjaival a jó viszony ápolását, egyben felhívja a figyelmet az éberségre: „6. Tisztjeivel jó egyetértésben éljen, az ellenséggel szemben éber vigyázatot gyakoroljon...”¹⁷⁷

Báthory rendtartása az egymás közötti viszály kezdeményezőjét is büntetni rendeli. „Ha valaki valami versengést indít és összeveszést, az generális akaratja szerint büntettetik meg.”¹⁷⁸ Ugyanitt, már a karddal fenyegetés is, amely végül is a személyi biztonságot védi, súlyosan büntetendő (mai írásmód szerint): „Ha

¹⁷⁶Gróf Csáky Ferencz felső-magyarországi főgenerális parancs-levele a szatmári végház kapitányához és őrségéhez 1669. május 27. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1916.évf.433.o.

¹⁷⁷Két katonai utasítás 1567-ből, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1889.évf.320.o.

¹⁷⁸Báthory István lengyel király...in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1890.évf.671.o.8.bek.

csak kardot kap, vagy csak kardhoz futamodik, hogy valakinek ártson vele, fél kezével éri meg.”¹⁷⁹

Hasonló rendelkezést tartalmaz *Eszterházy nádor artikuluss levele*: „Tizennegyedik. Tartózkodjék mindenki pajkos (kicsapongó)¹⁸⁰ veszekedéstől, és igyekezzék békességben, barátságban és egyezségben élni, testi büntetés terhe alatt.”¹⁸¹

A személyi biztonság, lehetőségek szerinti, biztosítása érdekében *I. Rákóczy György* szabályzata a tettlegességet is eljárás alá vonja: „7. Senki máson maga kezével igazat ne tegyen, hanem ha kinek valaki vét és akármi injuriája (séreleme)¹⁸² legyen is, az olyan ... törvény útja szerint procedáljon (ti.: járjon el) az ő peresével.”¹⁸³

A középkori szabályozásokat tekintve, a szükség- vagy vészhelyzet a háborúskodást, hadakozás időszakát jelentette, tekintve, hogy maguk az érintett normák is ilyen alkalmak során, vagy azokkal összefüggésben, azokra tekintettel keletkeztek. A vészhelyzetben segítségnyújtás kötelezettsége tehát, a szabályzatokban, kizárólag a háborús időkben(amely a török hódoltság idején lényegében folyamatosan fennállt), ezen belül a táborozásban, az elszállásolásban (kvártély), illetve az átvonulásban (marsírozás) jelenik meg.

Kifejezetten előírja a segítséget, védelmet, bizonyos személyek tekintetében, *Eszterházy nádor*, már többször idézett, artikuluss levele: „Hatodik. A gyermekágyas beteg asszonyokat, szűzeket, öreg embereket, lelkészeket, hitszónokokat és egyházi szolgákat a katonák oltalmazták meg és semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.”¹⁸⁴

I. Rákóczi György, már többször idézett, 1634. évi hadi szabályzatában, amely az „oláhországi” hadjárat alkalmából

¹⁷⁹uo. 671.o.9.bek.

¹⁸⁰Régi magyar szavak...im.358.o.

¹⁸¹Esterházy Miklós nádor...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 408.o.

¹⁸²Régi magyar szavak...im.203.o.

¹⁸³I. Rákóczy György 1634-iki...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.145.o.

¹⁸⁴Esterházy Miklós nádor...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf.408.o.

készült, a szegénységen „dúlás”, az „erőszakítélet” szigorú tilalma, értelemszerűen, e személyek védelmét, segítségét célozta.¹⁸⁵

Hasonló értelemben rendelkezik, a falvakon átvonuló „udvarbeli” serege felett, a lakosság oltalma érdekében, *Pethe Anna úrnő*: „4. Az falukon valahol el mennek, senkinek kárt ne tegyenek és senkit meg ne károsítsanak (sic!); mert valakire legkisebb dolog bizonyosodik is, büntetlen nem marad.”¹⁸⁶

A védendő, kímélendő személyek körét ennél is általánosabban jelöli meg *II. Rákóczi György* az *edictumában*, a táborozása alkalmából: „1. Valaki nemes ember házára, papéra, falura megyen kborlani, prédálni, meghal érte.”¹⁸⁷

Az *átvonuló katonaság* számára *I. Lipót* részletesen előírta a rendtartásában, mely esetekben, milyen helytelen magatartástól kell tartózkodniuk, ebből következően, mi a helyes cselekedet, szemben az addig tapasztaltakkal: „Tizenharmadszor...meghagyjuk, hogy senki, akár magasabb vagy alsóbb rangú katonatiszt vagy egyszerű katona legyen, ne merészeljen templomot, kolostort, plébániát, kórházat, kastélyt, szabadalmazott (kiváltságos)¹⁸⁸ területet, malmot, mészárszéket és egyéb szabadalmakkal felruházott helyeket, sem egyházi és világi személyeket, házakat beszállásolással, sarczolásal vagy egyéb módon az eddigi szokás ellenére megterhelni;...”¹⁸⁹

Az emberi jogok Egyezménye tartalmazza a *lakás tiszteletben tartásának jogát* is.¹⁹⁰

A középkor katonai szabályzatai a házak és egyéb épületek, kiváltságos helyek megsértésének szigorú tilalmazásával,

¹⁸⁵Id.: I. Rákóczy György 1634-iki...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1894.évf. 144.o.4. és 5. pont.

¹⁸⁶*Pethe Anna* keze írása alatt udvarbeli lovas és gyalog rendeknek adatott edictum. in Hadtörténelmi Közlemények, 1889.évf.301.o.

¹⁸⁷Hadi edictum Rákóczy Györgytől, 1660. május 15. a szamosfalvi táborból. in Hadtörténelmi Közlemények, 1896.évf.252.o.

¹⁸⁸Régi magyar szavak...im.443.o.

¹⁸⁹I. Lipót királynak 1682-ben kelt rendtartása az átvonuló katonaság számára. in Hadtörténelmi Közlemények, 1919-21.évf.175.o.

¹⁹⁰Id. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről...im. I. fejezet 8.Cikk.

törekedtek elérni ezek tiszteletét, illetve tiszteletben tartását. Ezzel kapcsolatban utalok az ebben a tárgykörben, ezt érintően, az előzőekben írtakra.

Szerepel továbbá az emberi jogok deklarációjában a *vallásszabadsághoz való jog* is.¹⁹¹

Mint tudjuk, a középkorban, éppen az általunk tárgyalt időszakban, a vallásszabadság kérdése különösen bonyolult és kényes téma volt. A reformáció, majd az ellenreformáció nem a vallásszabadságot példázta, ellenkezőleg, a különböző felekezetek közötti ellentétet és éles küzdelmet szülte. Magyarországon vallásszabadságról - igaz, korlátozásokkal -, csak II. József 1781. október 25-én hozott türelmi rendelete kapcsán beszélhetünk.

Mindezek ismeretében, rendkívülinek tekinthető, hogy egy katonai szabályzatban, a XVII. században, a különböző vallási felekezet megbékéltetése szerepel. Ennek valószínűsíthető oka az lehetett, hogy a háborús időkben a katonák közötti együttműködés, az ellentétek félre tétele, mindennél előbbre való szükségszerűség volt. Ezt tapasztalhatjuk *Forgách Ádám főkapitány* ismert *rendtartásában*: „3. Az egyházi rendeknek becsület adassék, senki egymás hűti (ti.hite) ellen gyalázatosan s vallása ellen s annyival inkább káromkodva ne beszéljen és ne gyűlölködjék; szeressék egymást és valaki ez ellen cselekednék, egy hétig való kemény tömlöczözéssel büntetődjék meg.”¹⁹²

3.5. Szolgálati Szabályzat 7/a. pont

„(A katona) ... sajátítsa el, gyakorolja a be harcban végrehajtható tevékenységét, ...hajtsa végre a szabályzatok és más belső rendelkezések rá vonatkozó előírásait, teljesítse szolgálati kötelemait. Ismerje meg jól a rábízott haditechnikai eszközöket, és ... legyen képes azok hatékony alkalmazására.”

¹⁹¹uo. I. fejezet 9.Cikk.

¹⁹²Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1892.évf.570.o.

A katona számára, minden korban, alapvető feladat, illetve kötelezettség volt a szolgálati tevékenységének pontos ismerete, és az ebből fakadó kötelmek végrehajtása, az előírásoknak megfelelően. A középkori szabályzatokban is, értelemszerűen, hangsúlyosak ezek a tézisek, valamennyi norma tartalmazza.

Báthory rendtartása szintén kiemeli a rendelkezések betartásának fontosságát: „Minden ember, valaki az mi hadunkban vagyon fizetett vagy fizetetlen, akármi nemzet és rendbeli legyen, tartozik ez ide alá megírt hadi szertartásokhoz és törvényekhez tartani magát, miért hogy senkinek nem azért kellett ide júni, hogy az szertartásnak akadályja legyen, hanem hogy az mi közönséges (általános) hasznunkra szolgáljon.”¹⁹³

A rendtartás külön kitér a gyalogságra, amellyel kapcsolatban önálló szabályozás kiadását helyezi kilátásba: „Minden gyalognak az szertartáshoz kell magát tartani, melyet az gyalogok tisztiről külön adunk ki. Az ki penig gondviseletlenül jár el abban, úgy büntetik meg, mint az articulusok mutatják.”¹⁹⁴

II. Ferdinánd szabályzata (1616.) a magyar seregek részére határozza meg zsinórmértékül a rendelkezések betartását (mai írásmód szerint): „I. Vitézlő Articulusok, mellyeknek kontinenciája szerint (latin: összefüggés) Kapitányok, Hadnagyok, Zászlótartók, és egyéb Magyar lovas renden való vitézlő nép, magokat viseljük, s ezeket megtartani ő felségének Ferdinánd Hercegnek hittel kötelesek.”¹⁹⁵

A fegyverek hatékonyságának megőrzése életfontosságú követelmény volt, amelyet szigorúan megkövetel *Eszterházy 1631.évi, artikulus levele* is: „Harmadik. Senki a zsoldosok közül szerelékjét, oldal és más fegyverét, haszontalanul ne használja, hanem jó rendben tartsa, favágással vagy hasonlóval el ne rontsa, hogy háborús időben, ellenséges szükség esetén, használható legyen; ha valaki másként taláztatik, megbüntetendő érte és főképen

¹⁹³Báthory István lengyel király...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf. 667.o. utolsó bek.-668.o. első bek.

¹⁹⁴uo. 674. o. utolsó bek.

¹⁹⁵Hadi szabályzatok a magyar lovasság...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891.évf.148.o. első bek.

zsoldja a szemlén megfelelőleg megszorítandó. Negyedik. Felső fegyverét is mindenki jól gondozza és készen tartsa és annak erejében, valamint súlyában, hiba ne legyen, ha azonban egyik vagy másik, kivonulásra vagy őrségen úgy jelenik meg, hogy puskáját és fegyverét az ellenség ellen nem használhatná, ezért testén fenýtendő.”¹⁹⁶

A nemesi felkelés számára is lényeges körülmény a hadi szerelvények rendben tartása, értékük megőrzése, egyben a gondatlan kezelésük tiltása: „5. Kiváltképen gondjok légyen a katonaság lova, fegyvere, köntöse s hadi készülete conserváltatására (latin: megóvására), s az Altisztek mindazoknak cseréléseket, eladásokat, veszteségeket s szánszándékkal való rontásokat semmi módon, akármely szín alatt ne engedjék.”¹⁹⁷

3.6. Szolgálati Szabályzat 7/b. pont

„(a katona) ... állandóan tökéletesítse katonai felkészültségét, fejlessze fizikai erőnlétét és állóképességét, viselje el a katonai szolgálat fáradalmait és nehézségeit, feladatainak teljesítése során ne kímélje erejét.”

A középkor háborúskodásokkal, hadjáratokkal terhes időszakában a katona jó erőnléte, állóképessége, részben a gyakori erőpróbák kihívása, illetve az életkörülmények nehézsége, részben a megmaradás önös érdekű kényszere miatt, adottnak volt tekinthető. Mindazonáltal, a hadakozás sikere érdekében, külön is előírták, hogy a katona javakorabeli, a harchoz megfelelő képességekkel rendelkező legyen (mai írásmód szerint): „3. Az lovas és lovászok igaz idejű férfiak kik harcra elegendők, s ne gyermekek legyenek.”¹⁹⁸

¹⁹⁶Esterházy Miklós nádor...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1894.évf.411.o.

¹⁹⁷A máramaros megyei 1744-ik évi magyar nemesi felkelés...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1897.évf.310.o.

¹⁹⁸Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1891.évf.148.o.

A hadi tudományok elsajátítása, a megfelelő felkészültség megszerzése azonban tanulást, gyakorlást igényelt. A gyakorlatozásra érdekes, direkt szabályozást tartalmaz a *bujdosó magyarok részére* szabott következő *rendelkezés*: „3. Csak azért is hogy a had a táborban inkább benn tarthassék, gyakorta a tisztviselőknél (melyet a közönséges had meg ne tudjon) hírt is kell költeni, vagy hogy az, hol ideje, helye, azaz mezeje van, a tábort nemcsak az mars, azaz az menés közben, hanem a mulató táborozásban a mezőre ki kell vinni, és egyszer egyképpen, másszor másképpen az ütközetnek formájára úgy kell rendelni szoktatni, hogy ha hirtelenséggel a dolognak valósága következne is, tudjon felülni, rendben állani, kiki megismervén jól és megtudván szomszédját azaz, ki, melyik sereg, melyik mellett állott, melyik ezer vagy kapitány melyik mellé rendeltetett mind gyalog mind lovas megtartván az ő rendit, jobb és bal felől, hogy confuzióba (tévedésbe)¹⁹⁹ ne essék in casu necessitatis (latin: szükség esetén).”²⁰⁰

Kíváncsi, és egyben elvárható volt továbbá, hogy a hadakozó vitéz vesse latba minden erejét és a szolgálattal járó fáradalmakkal mit sem törődjön.

Ilyen követelményeket támasztott *Eszterházy artikulusz levele* is: „Tizedik. Esküjök mellett tartoznak aztán, ellenséges veszedelemben vagy szükségben a kapitány vagy a nádor Ő Kegyelme kívánságára, magukat jó indulattal munkára vagy fáradalmakra alkalmaztatni, minden feleselés nélkül.”²⁰¹

Szép példája az áldozatvállalásnak, akár a végsőig kifejtett erőfeszítésnek az a fogadalom, amelyet a zászlótartók tettek (mai írásmód szerint): „Zászlótartók esküvése. Esküszünk és fogadjuk, hogy ezen zászlók mellett, állhatatosan megmaradunk, e mellett Emberül és becsületesen magunkat viselni fogjuk, valameddig

¹⁹⁹Régi magyar szavak...im.252.o.

²⁰⁰Bujdosó magyarok...im. in Hadtörténeti Közlemények, 1894.évf.570.o.

²⁰¹Esterházy Miklós nádor...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1894.évf.408.o.

erőnk lészen, halálig, és utolsó leheletig megőrizzük, és oltalmazni fogjuk: Isten bennünket úgy segítjen.”²⁰²

Hasonló értelmű a „báni ezredek” katonái által teendő katonai eskü, amelyben megígérik, hogy erejüket nem kímélve küzdenek az ellenséggel szemben: „...szolgálatban magam hű tiszthez, illetőleg becsületes katonához illő módon viselem, ...az ellenség ellen minden erőmből és a lehetőség szerint fogok küzdeni s azt minden kímélet és tartózkodás nélkül üldözendém, ...a zászlókat és más reám bízottakat halálomig védelmezendém és soha el nem hagyom, ellenben a csász. és kir. szolgálatot minden alkalommal hőiesen becsületesen, szorgalmasan s erőmtől kitelhetően teljesítem; ...”²⁰³

3.7. Szolgálati Szabályzat 7/c. pont

„(a katona) ... okozott gondossággal ... bánjon a köztulajdonnal.”

A középkor Magyarországon köztulajdonról, a mai értelemben, nem beszélhetünk. Az olyan épületek, illetve létesítmények, mint pl. a templomok, iskolák, kórházak, ugyan közösségi használatban voltak, de a tulajdonjog elsősorban az egyházakat, továbbá főrendű személyeket illette. A malmok, ekék, sütőkemencék, szőlőhegyek, termőföldek esetében pedig megállapítható, hogy alapvető fontossággal bíró közszükségletet elégítettek ki, bár magánszemélyek rendelkezése alatt álltak. A katonai szabályozás vizsgálata során, ezért, e tekintetben, csak a közhasználatú- és hasznú létesítményekkel foglalkozhatunk.

Ebből a szempontból viszont megállapítható, hogy nem elhanyagolható szerepük van ezeknek az objektumoknak a hadi regularizációban. Szinte valamennyi szabályzat rendelkezik

²⁰²Hadi articulusok 1734-ből...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1891.évf.575.o.3.bek.

²⁰³Hadi czikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1892.évf.420.o.

azokról, elvárva a katonáktól, hogy gondosan vigyázzák, egyúttal tiltja és büntetni rendeli bármilyen megsértésüket.

Esterházy az ismert artikulus levelében a közhasználatú és a közhasznú létesítményeket is a szabályozása körébe vonja: „Hetedik. Kíméljék a templomokat, kolostorokat, kórházakat és iskolákat, ezeket semmi módon meg ne sértsék.”²⁰⁴

A közhasznú dolgok védelméről a következőket írja ez az artikulus levél: „Huszonkilenczedik. Senki se raboljon ekét, se engedély nélkül ne romboljon malmokat, sütőkemenczéket és olyan dolgokat, mi általános szükségre fordítatik, legyen az ellenséges vagy barátságos földön; bort se engedjen kifolyni, kárt és romlást ne okozzon.”²⁰⁵ Megjegyzendő, hogy az ellenség területén azért nem volt kívánatos, csak kifejezett parancsra, a közhasznú dolgok pusztítása, mivel azokat a sereg ellátására fordíthatták.

A *Rákóczi-féle hadi cikkek* a termények megóvását kívánják elérni a következő rendelkezéssel: „9. Valaki szőlőhegyeket futja, szőlőt prédálja, búzát csépel s pénzen eladja, vagy azt lovastól gázolja: megpálczáztassék.”²⁰⁶

Hasonló cél vezérli *Nádasdy* alábbi rendelkezését: „Tizenötödik cikk. ... a gyümölcsfák kitörése illetve megrongálása kerülendő, hacsak erre az elkerülhetetlen szükség nem utal.”²⁰⁷ Ennek védelmét egyébként, Báthory is belefoglalta a rendtartásába, utalva a hasznosításra is: „Semmiféle vetemint senki lovával, barmával ne tapodtasson, hanem az mennyire szüksége vagyon, kaszáljon és arasson benne.”²⁰⁸

Bocskay 1606. évi szabályzata a védendő közhasználatú és közhasznú létesítmények körét a következőkre terjeszti ki: „IX.

²⁰⁴Esterházy Miklós nádor...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1894.évf.408.o.

²⁰⁵uo. 410.o.

²⁰⁶Rákóczi-féle dátum nélküli...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1888.évf. 651.o.

²⁰⁷Hadi cikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1892.évf.416.o.

²⁰⁸Báthory István lengyel király...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf.670.o.5.bek.

Valaki bányákat, utakat ... megháborítana, fejével éri meg.”²⁰⁹
Kiegészítésül megjegyzem, hogy foglalkozott a közhasznú tevékenység megóvásával is: „X. Ha valaki a póstákat kik eő (sic!) Felségétől vagy országtul közönséges jókban, dolgokban jönnek s mennek, megháborítana, minden kegyelem nélkül megölettség, mert azok közönséges ország dolgában járnak, sőt inkább azoknak minden rendbeliek segítségével legyenek, hogy hamarább jár hassanak.” ²¹⁰

E néhány példa alapján is látható tehát, hogy a középkori katonai szabályzatok is fontosnak tartották az ország, a közösség javát, megélhetését szolgáló dolgok védelmét, amelyet deklaráltak, illetve szigorú büntetések kilátásba helyezésével igyekeztek azt megővni.

3.8. Szolgálati Szabályzat 8/a. pont

„(a katona) ... esküjéhez híven, magas fokú fegyelmezettséggel tegyen eleget szolgálati kötelezettségének. A feladatok megoldásába bevont más országok katonáival szorosan működjön együtt; ...”

Amint már láttuk, az *eskü* elsődleges célja az volt, hogy az abban foglaltak megtartásával, amely a középkorban szimbólikus jelentőségű, becsületbeli ügy volt, a katonák a kötelmeiket pontosan és lelkiismeretesen teljesítsék. Ezzel összefüggésben utalok a katonai eskü betartásának kötelezettségével kapcsolatban, az előzőekben írtakra.

Tudjuk azonban azt is, hogy a vizsgált korban, különösen a török hódoltság idején, illetve a Habsburg fennhatóság alatt, a seregekben gyakran különböző nemzetiségű katonák szolgáltak egymás mellett. Emellett megállapítható az is, hogy sok esetben, egy-egy eltérő nemzet béli vitézek alkotta, állomány letelepült ugyanazon, vagy közeli területen. Ilyen körülmények között létkérdés volt a

²⁰⁹Hadi szabályzat Bocskay...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf.117.o.

²¹⁰uo.117.o.

más országok katonáival a békesség fenntartása, és az együttműködés.

Nem véletlen ezért, hogy a szabályzatok kiemelten foglalkoznak ezzel. Az egyetértést, és az ellentétek elkerülését hangsúlyozzák az alábbi normák: „25. Mivel pedig mostan az mi kegyelmes urunknak három rendbeli gyalogja van itt, magyar, székely és német muskatérosok (lövészek),²¹¹ kiket az mi kegyelmes Urunk, Fejedelmünk az nemes királyi városnak, Kassának bizonyos ideig oltalmára küldött ide, ezek is az több praesidiárusokkal (ti. várvédő) és városbeliekkal minden jóra való dologban egyet értsenek és egy szívvel-lélekkel fejek fennállásáig igaz hívséggel szolgáljanak az mi kegyelmes Urunknak és az nemes királyi városnak,...”²¹²

„Huszonhatodik. Miután több nemzetségbeliek volnának e hadi gyülekezetben, ezekkel senki se csináljon zenebonát (civakodást)²¹³ és ne kezdjen haragot, másokkal ne feleselgessen, neis játszék velök, hogy nagy bosszúság elkerültessék, testi büntetés terhe alatt.”²¹⁴

„7. Mivel német is vagyon a várban, jó correspondentia (egyezés, megfelelés)²¹⁵ és egyesség (egyetértés, összhang)²¹⁶ tartassék velek.”²¹⁷

Gersei Pethő Zsigmond felső-magyarországi vicekapitány az *1664-ben kelt parancsában* az idegen hadakkal való együttműködésre hívja fel a figyelmet: „Az végbeliekkal coniungálván (latin: csatlakozik) magát ő kigyelme, az több mezei hadakkal, legyen

²¹¹Régi magyar szavak...im.325.o.

²¹²Kassa város edictoma 1644-ből. in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1919-21.évf.222.o.

²¹³Régi magyar szavak...im.548.o.

²¹⁴Esterházy Miklós nádor...im.in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894.évf.410.o.

²¹⁵Régi magyar szavak...im.256.o.

²¹⁶uo.104.o.

²¹⁷*Instructio pro Dominos supremo*...im.in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1889.évf.302.o.

szép correspondentiával (latin: megfelelés) az több Német és mezei hadakkal, ...”²¹⁸

3.9. Szolgálati Szabályzat 8/b. pont

„(a katona) ... a harcban küzdjön bátran és állhatatosan. Keresse az ellenség legyőzésének legcélszerűbb módját ... Az ellenséggel soha a legkisebb egyetértést se alakítson ki ... Lépjön fel a kishitűség ellen.”

A harcban részvétel a „hadrafogható” középkori ember mindennapos valósága volt. Nem lehet találni olyan hosszabb időszakot, amikor Magyarországon, és egyáltalán az akkor ismert világban, tartós béke lett volna. A hadakozás ezért természetes eleme, velejárója voltaszabályozásoknak, hiszen azokkal egyidejűleg, azokra tekintettel készültek.

A bátorság pedig nélkülözhetetlen feltétele a harci sikereknek. Minden katonának rendelkeznie kellett ezzel az erénnyel - amint ma is -, amelynek hiánya az egyik legnagyobb fogyatéksága volt a szolgálatnak.

Ennek megfelelően, alapvető követelményként állították minden rendű és rangú katona elé. Annyira természetesnek veszik a katonáknál ezt a tulajdonságot, hogy a szabályzatok ritkán említik, mint követendő magatartást.

Tökölly hadi ediktuma azonban egy helyütt nevesíti: „19. Az csatázásban...ugy igyekezzék magokat viselni, mint vitéz férfiemberhez illik...oly vitézi bátorsággal...”²¹⁹

Másutt a parancsok hősies teljesítése fordul elő, amely a bátor helytállásra utal: „Első czikk. ... megígérik, hogy az ilyen tiszték

²¹⁸Tekintetes és Nagyságos Gersei Pethő Zsigmond Urunknak ordinatioja. in Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf. 292. o. utolsó bek.-293. o. első bek.

²¹⁹Gróf Thököly Imre hadi edictoma...in Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf. 298. o.

által ellenség előtt nekik adott minden parancsot és rendelkezést gyorsan, serényen és hősiessen teljesítenek.”²²⁰

A bátortalan magaviselet, a nem megfelelő harci tevékenység azonban gyakorta pönalizált a normákban. A legsúlyosabb büntetésekkel fenyegetéssel próbálták kikényszeríteni, hogy minden csapat, illetve katona helytálljon: „Negyvenötödik czikk. Ha egész csapatok vagy századok ütközetbe vezetve kötelességüket nem teszik, a vétkes tisztek életüket veszítsék. Negyvenhatodik czikk. A mi a legénységet illeti, a vétkesek közül minden tizedik felakasztandó, a többi pedig veszélyes helyekre állítandó.”²²¹

A harcban vétkezés egy 1660. évi rendeletben sem érdemel kíméletet: „11. Valaki harcz vagy csatázáskor ... vétkezik, megöletessék.”²²²

Hadik altábornagy szabályzata a gyávaságot rendeletileg fenyegeti büntetéssel: „Tizedszer. Semmi ember se merészelje megpróbálni parancsokat megszegésével vissza czafolni (ti.hátrálni), annyival inkább bátortalansága miatt megszabadni, amelyekért nem csak keményen megbüntettessenek, hanem ha azáltal nagy rendetlenség származna: a Tiszt az olyas embert másoknak példájára szabadon meg is ölheti.”²²³

Az ellenséggel paktálás, árulás, minden korban, a legaljasabb cselekedet volt, amit katona elkövethetett. A középkorban is megbocsáthatatlan bűn volt. Erről tanúskodnak a különböző szabályzatok rendelkezései: „19. Senki az ellenséggel semmit ne közöljön., se vele ne beszélgessen, hanem ha az fő Kapitánytól leszen szabadsága reá. 20. Ha valaki az ellenségnek tanácsában nagy igyekezetében, avagy azon kívül valami árulást ő fölsége, az ország, avagy az egész had ellen értene vagy eszébe menne, és ki

²²⁰Hadi czikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1892. évf. 415.o.

²²¹ Hadi czikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1892. évf. 418.o

²²²Hadi edictum Rákóczy Györgytől...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1896. évf. 252.o.

²²³Hadik altábornagy szabályzata...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1896. évf. 538.o.

nem nyilatkoztatná, áruló gyanánt tartassék.”²²⁴ Látható, hogy az árulással összefüggésben elkövetett bűnpártolást is az árulás szerint ítélték meg.

Nem tettek különbséget az árulás által érintett ügy súlya, jelentősége között, egyként főbenjáró bűnként értékelték azokat, mint *Apafy ediktumában*: „XXV. Ha az ellenségnek valaki legkisebb dologban is kedvezne, vele colludálna (latin: összejátszana), vagy annak a Mi, vagy Főgenerális Uram híre nélkül sugatna (sic!), meghal érette.”²²⁵

Az árulás különböző megnyilvánulási formáit is részletezi *II. Rákóczi Ferenc a hadi cikkeiben*: „12. Valaki az ellenséggel titkon practicál (ármánykodik),²²⁶ irogat és izenget, főtiszte engedelme nélkül vele barátkozik, sőt ha beszél is: meghal érette.”²²⁷

Hasonló elkövetési módról tesznek említést Nádasdy hadi cikkei: „Harmincznyolcadik czikk. A ki az ellenséggel levelezésbe bocsátkozik, vagy e célra segédkezik, mint áruló büntetendő.”²²⁸

E néhány rendelkezés alapján is leszűrhető, hogy az ellenséggel a legkisebb egyetértést sem nézték el, hanem azt ugyanolyan súlyos büntetéssel fenyegették, mint az árulást.

Nagyon fontos továbbá, hogy a sereg mindig kellő önbizalommal, elszántsággal induljon az ütközetbe, mert az már félsikert jelent, a hiánya viszont eleve bukáshoz vezethet. Emiatt, mindenképpen, határozottan fel kell lépni a kishitűség bármilyen megnyilvánulása ellen.

Hadik tábornok előzőekben írt szabályzata nem csak tilalmazza az ilyen magatartási formát, de kifejti annak nem kívánatos jellemzőit,

²²⁴Hadi szabályok a magyar lovasság és a hajdúk számára...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 149.o.

²²⁵Apafy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682 aug. hó 5-éről. in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 294.o.

²²⁶Régi magyar szavak ...im. 389.o.

²²⁷Rákóczi-féle dátum nélküli ... im,in Hadtörténelmi Közlemények, 1888 évf.652.o.

²²⁸Hadi czikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy ... im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf. 417.o.

és meghatározza a helyes viselkedést is: „Ötödször. Tilalmaztatik keményen, sem fő, sem al-Tiszt, sem közember ne merészeljen verekedés (ti. csata) előtt az ellenségnek erejéről, annak sokaságáról, helyes rendelkezéseiről beszélni, vagy hogy < így-amúgy lesz < , < mennyi ágyuval - amannyi gyalogsággal < legyen, ellenben ami népünk csak egy maroknyi, rossz helyen áll, lovai rosszak, segedelme nincs semmi és több efféléket előhozni; mert az ilyes beszédek csak félelmet és bátortalanságot okoznak a közemberben, az által pedig urok szolgálatjának nem kevés kárt okoz. Kihez képest a Tiszt arról gondolkodjék, az mi kötelessége, az Al-Tiszt pedig az közember hallgatással figyelmezzon az kiadott Parancsolatokra és azokat vigye véghez, mert a Tiszt hivatalja egyedül arrul gondolkozni és tenni ítéletet, ha az ellenségre reá ütni tanácsos-e? vagy azt bevárni.”²²⁹ Láthatjuk, hogy a kishitűség, mint emberi tulajdonság, értelemszerűen, nem köthető beosztáshoz, rendfokozathoz, ugyanakkor egyaránt káros a seregre nézve, ezért senkivel szemben nem engedhető meg.

3.10. Szolgálati Szabályzat 8/c. pont

„(a katona) ... harcban vagy más veszélyhelyzetben parancs nélkül ne hagyja el helyét, semmiképpen se hagyja cserben katonatársát, illetve. élete kockáztatásával is mentse meg őket, ha életveszélybe kerülnek.”

A szolgálati hely engedély nélküli elhagyása nem csak kerülendő fegyelmezetlen magatartás, de mindenkor súlyos katonai büntetett is volt, jelenleg is bűncselekmény.²³⁰ Valamennyi katonai szabályzat büntetni rendelte a középkorban is a „zászló hír nélküli elhagyását”, akár a táborban, avagy a véghelyen, akár „békességes időben”, akár a harctéren történt az. Utóbbi természetesen súlyosabb következményekkel járt, bár - amint már említettem-, a tárgyalt időszakban, békéről aligha beszélhetünk. Lássunk néhány példát a szabályzatokból!

²²⁹Hadik altábornagy szabályzata ... im.in Hadtörténeti Közlemények, 1896. évf. 537.o.

²³⁰Id. a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 435. és 438. §-ait.

Az 1607. évi rendtartás is „szükségnek idejéről” ír, ennek megfelelő a jogkövetkezmény is: „4. Valaki helyét elhagyná szükségnek idején, fejével érje meg”²³¹

Bocskai, 1606. évi szabályzata hasonlóan rendelkezik, azzal a kiegészítéssel, hogy a kapitány tudta és engedélye nélkül, senki a legkisebb mértékben, és semmilyen okból sem hagyhatta el a rendeltetési helyét: „V. A zászlóhoz és kapitányához az hadnagy és vitézlő rend hittel legyen köteles és valaki kapitánnya híre nélkül zászlóját elhagyja, tisztességét, fejét vetesse el érette és vagy hadnagy vagy főlegény ne menjen messze az maga szükségében, csak még házához is, kapitánnya híre nélkül.”²³²

A magyar lovasság és hajdúk részére szabott rendelkezések alapján egyértelmű, hogy „ellenségnek idején” a kötelmek megsértésének helyszíne is közömbös (mai írásmód szerint): „12. Mindenek hite és tisztessége szerint tartozik, valamikor és valahol az szükség ellenségnek idején kívánja, vagy Végházban, Táborban és ellenség előtt, helyén megmaradni, ha pedig valaki hír nélkül és szabadságot először Kapitányától nem véve, helyét elhagyná és elmenne, ha megfoghatják fejével büntessék, hol meg nem kaphatnák, szenteztíázassék (ti.:elítéljék)”²³³.

Az ellenség rajtaütése esetén különösen életbevágó, hogy minden katona megmaradjon a rendeltetési helyén, amit *I. Rákóczi György szabályzata* is rögzít, hozzátéve, mit kell tennie ebben a helyzetben a katonának: „23. Hogyha pedig ellenség találna táborunknak valamelyik részére vagy nappal vagy éjszaka ütni s az miá riadást hallanak, senki meg ne futamodjék, hanem azontúl helyében mingyárt felüljön, kapitánya zászlója eleiben menjen és az ordinanciától várjon, és ha kinek mit parancsolnak, tisztessége vesztese alatt úgy forgolódjék mint vitéz ember.”²³⁴

²³¹Hadi rendtartás 1607-, in Hadtörténelmi Közlemények, 1915. évf. 230.o.

²³²Hadi szabályzat Bocskai ... in Hadtörténelmi Közlemények, 1890. évf.116.o.

²³³Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára...in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 150.o.

²³⁴I. Rákóczi György 1634-iki ...in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf. 148.o.

A *Rákóczi-féle hadi cikkek* is kiemelik a harchelyzetben elkövetést, a személyre való tekintet nélkül: „17. Ha valaki szükségnek idein, kiváltképen harczon, tisztviselőjét elhagyván, zászlója alól rendületlenül és gyalázatosan elfut, a szerént tiszte is, ha valamelyike azt cselekedné, meghaljon érte.”²³⁵

A harctér elhagyása pedig, mint láttuk, megengedhetővé teszi, az ezt elkövetővel szemben, hogy azonnal, fegyverrel, fellépjenek ellene: „12. Ha egy valaki, vagy többen a harctéren megszöknének, a legközelebb lévő szúrjon vagy vágjon közéjük, és ha valaki szökni akart és e miatt agyon vágatik ez senkinek se tudassék be vétkeül; ...”²³⁶

A bajtársiasság a katonától erkölcsileg elvárható, harchelyzetben akár a társa életét is megmentő, magatartás.

Az egymás mellett és egymásért folytatott küzdelem, akár az élet elvesztésének árán is, fogalmazódik meg, az előbbieken már idézett, 1607. évi rendtartásban: „2. Konföderációt csinálni minden rendek között hit alatt, hogy egyik az másik mellett kész legyen meghalni és a várost az koronás királynak megtartani.”²³⁷

3.11. Szolgálati Szabályzat 9. pont

„A katona harcban harcképességének birtokában nem adhatja meg magát az ellenségnek. Ha önhibáján kívül fogságba került, használjon ki minden lehetőséget, hogy kiszabaduljon ...”

Minden katona kötelessége, hogy az utolsó lehetéig küzdjön, és megvédje a rábízott erősséget, várost, bármilyen egyéb helyet, illetve területet, avagy objektumot. Ezzel ellentétes, üldözendő cselekedet, az ellenség előtt a megadás kinyilvánítása, a további harc beszüntetése. A középkor harci cselekményei közepette, mint tudjuk, nem volt ritka egy-egy vár vagy település védelmének,

²³⁵Rákóczi-féle dátum nélküli...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1888. évf.653.o.

²³⁶Esterházy Miklós nádor ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf.408.o.

²³⁷Hadí rendtartás 1607 ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1915. évf.229.o.

sokszor, indokolatlan feladása. Ilyen esetekben hadbíróági ítélettel marasztalták el a vétkes parancsnokokat, tiszteket, avagy akár a legénységet.²³⁸

A védendő helyek megtartása elsőrendű kötelessége volt előljárónak és alattosnak egyaránt, amelyet normatív rendelkezésben is előírtak: „Kilenczedik. Hogyha a nádor Ő Kegyelme vagy a parancsnokok által együttesen vagy rendenként megszállásra küldetnek, úgy, mint városok, kastélyok vagy községekbe, a mint jön, engedjenek jó indulattal e rendeletnek és tegyék éltöket és véröket azon helyek megtartására a legnagyobb szükségben is; átadásról se ne tanácskozzanak, se ne beszéljenek, becsületök és kötelességök mellett.”²³⁹

A feladás, az ellenségnek megadás, a legsúlyosabb következményekkel járt: „Art.43. Ha valamely Comendans a Várat, vagy valamely Erősséget föll adna illetit el veszti, és ha az közönségesek is az föladást okozták, közölek minden tizedik föl akasztassék, az többi pedig ell üzetessenek.”²⁴⁰

Hasonlóképpen rendelkezett *Nádasdy* horvát bán is az ismert *hadi cikkeiben*, azzal, hogy az előkészületet, illetve a kísérletet szintén a büntető hatalom alá vonta: „Harminczkilenczedik czikk. Ha valamely ostromlott hely parancsnoka, tisztjei vagy katonái részéről a hely feladására vonatkozó beszédet hall, vagy erre célzó kísérletet vesz észre, a bűnösöket konczoltassa föl. Negyvenedik czikk. Azon parancsnok, ki a reá bízott helyet átadja, halállal büntetendő, a netán vétkes közkatonák közül minden tizedik életét veszítse, a többi pedig becstelenné nyilvánítandó.”²⁴¹

Utóbbi rendelkezésből kitűnik, hogy a „hely átadását”, eredményesen, elsősorban a parancsnok tudta megtenni, tekintve,

²³⁸Id. Hadtörvényszéki ítélet az Esztergomot 1605-ben áruló módon átadott császári tisztek és legénység fölött, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893. évf.143-146.o.

²³⁹Esterházy Miklós nádor ...im.in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. évf.408.o.

²⁴⁰I. Lipót Hadi Articulusai, ...im. in *Hadtörténelmi Közlemények*,1891. évf. 572.o.

²⁴¹Hadi czikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy ...im.in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1892. évf. 417.o.

miszerint az ehhez szükséges eszközök az ő rendelkezésére álltak. A közkatonák kevésbé voltak képesek az ellenséggel, különösen azok parancsnokaival, kapcsolatba lépni és megállapodni velük. Előfordulhatott azonban, hogy a parancsnok megbízásából, mint közvetítő tárgyalt, illetve továbbított üzenetet, ezért a hadi cikk sem zárta ki ezt a lehetőséget.

A vizsgált szabályzatok a fogságba esést és abból a kiszabadulásra törekvést nem tárgyalják. Csak olyan értelmű rendelkezéssel találkozhatunk, amely arról tudósít, hogy a fogságba esett személynek a fizetés ugyanúgy megjár, mintha jelen lenne.²⁴²

E hiátus oka az lehet, hogy a fogságot kevesen élték túl, avagy megváltásul, az ellenség szolgálatába szegődtek.

3.12. Szolgálati Szabályzat 10. pont

„A katona, köteles tiszteletben tartani a hadviselésről és a háború áldozatainak védelméről szóló nemzetközi szabályokat, a lakosság, az anyagi javak, a környezet és a természet védelmére vonatkozó rendelkezéseket, ... egészségügyi szervek és személyek, valamint az egyházi személyek sérthetetlenségét.”

Mint tudjuk, a középkorban, az általunk vizsgált időszakban – ellentétben a jelen korral²⁴³ –, a hadviselésről és a háború áldozatainak védelméről, nemzetközi szintű szabályozás nem létezett. Ugyanakkor vannak olyan, jelenleg védelem alá vett, személyek és dolgok, amelyeket sükség helyzetben, a középkori szabályzatok is óvtak.

Lényeges különbség azonban, hogy a védelem nem az ellenséges területen, hanem a Magyarországon élő, illetve tartózkodó

²⁴²Id. Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára ...im. 9.pontja, in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf.149 o.

²⁴³Id. a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12.-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 1989.évi 20. tvr.

személyekre és az itt található anyagi javakra terjedt ki. A háborús állapotok pedig, amint láttuk, szinte folyamatosan fennálltak.

A lakosság, illetve egyházi személyek védelme körében *Eszterházy artikulus levele* a következőket tartalmazza: „Hatodik. A gyermekágyas beteg asszonyokat, szűzeket, öreg embereket, lelkészeket és egyházi szolgákat a katonák oltalmazzák meg és semmi módon meg ne sértsék.”²⁴⁴

Kiemelendő, hogy akad olyan szabályzat, amely - bizonyos feltételek mellett - az ellenséges területen élő személyeket védi: „21. Meghódolt szegénységet, kik magokat fegyverrel nem opponálják, senki meg ne fosszon, annál inkább meg ne sebhessen (sic!) és öljön, mert meghal érte.”²⁴⁵

Ugyanebben a szabályzatban az egyházi személyek, a felekezeti- és egyéb anyagi javak esnek védelem alá: „2. Egyházi személyeknek, akar mely religion lévőknél házokra szállani, semminémű javokban megkárosítani, annál inkább személyekben őket megbántani, háborítani senki ne merészeljen, mert meghal érte. 3. Akar mely religion lévő templomokhoz tartozó harangokat levenni, templumbeli ékességeket, isteni szolgálatra rendelt eszközöket felkóborolni (kifosztani),²⁴⁶ elvenni, templumokat pusztítani senki ne merészeljen, mert meghal érte. 4. Házakat, asztagokat, szénakazalokat felgyújtani senki ne merészeljen, mert meghal érte. Azon szerint büntetődnek azok is, kik hordóknak fenekit kivagdadják és az házakban latországokból való károkat tésznek.”²⁴⁷

Eszterházy, a fentebb már hivatkozott, normatív levelében is hasonló anyagi javak kíméletét írja elő: „Hetedik. Kíméljék a

²⁴⁴Esterházy Miklós nádor ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf. 408.o.

²⁴⁵I. Rákóczy György 1645-iki hadi szabályzata, in Hadtörténelmi Közlemények, 1911. évf. 158.o.

²⁴⁶Régi magyar szavak ...im.121.o.

²⁴⁷I. Rákóczy György ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1911. évf. 156. o. utolsó bek.-157.o.1 és 2.bek.

templomokat, kolostorokat, kórházakat és iskolákat, ezeket semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.”²⁴⁸

I. Rákóczi György az 1634. évben kelt szabályzatában, a „házbeli eszközökre”, állatokra is kiterjeszti a védelmet: „4. ...semmi házbeli eszközöket, fejér ruhákat, testi öltözeteket, lovat, ökröt tehenet az szegény embernek, annál inkább papoknak, nemes embereknek el ne vegye semmijét, ...”²⁴⁹

A katonák toborzásánál is, az alkalmasság egyik szempontja, illetve feltétele volt a polgári személyek védelme: „12. Hazafiai legyenek és oly erős edictum alatt, hogy sem a nemességet, sem a szegénységet ne onerálják (ne terheljék).”²⁵⁰

A hadjárat során, a lakott területen átvonuló sereg számára, különösen fontos volt előírni, hogy a polgári és egyházi személyeket kíméljék, házakat, egyéb épületeket, privilegizált helyeket ne terheljék: „Tizenharmadszor ...meghagyjuk, hogy senki, akár magasabb vagy alsóbb rangú katonatiszt vagy egyszerű katona legyen, ne merészeljen templomot, kolostort, plébániát, kórházat, kastélyt, szabadalmazott területet, malmot, mészárszéket és egyéb szabadalmakkal felruházott helyeket, sem egyházi és világi személyeket, házakat beszállásolással sarczolásal vagy egyéb módon az eddigi szokás ellenére megterhelni; ...”²⁵¹ A rendtartás alapján egyértelmű, hogy addig éppen a tilalmazott magatartás volt a bevett gyakorlat.

Apafy fejedelem 1682. évi ediktuma a védendő javak egész tárházát felsorakoztatja, miközben a katonák, ténylegesen, zsákmányolás céljából keresnek fel egy települést: „IX. Valaki zsákmányra megyen, lovat, kabolát (eketaliga),²⁵² fehérruhát, egyéb házi pokrócot, ruházatot el ne hozzon, az szegény embereket ne

²⁴⁸Esterházy ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf. 408.o.

²⁴⁹I. Rákóczi György 1634-iki...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf. 144.o.

²⁵⁰Katonaszedési szabályok 1670-ből. in Hadtörténelmi Közlemények, 1897. évf. 142.o.

²⁵¹Id. I. Lipót 1682.ben kelt rendtartása az átvonuló katonaság számára. in Hadtörténelmi Közlemények, 1919-21. évf.175.o.

²⁵²Régi magyar szavak ...im.214.o.

fosztogasson, ne sarczoltasson, kastélyokat, udvarházakat, falukat, malhákat (úti poggyász)²⁵³ méheket templomokat és annak kerítését, scholákat fel ne verjen, reájok ne szálljon, szegénység javait ne háborgassa, fel ne gyujtsa, mert minden kegyelem nélkül meghal érte.”²⁵⁴

Apafy pár évvel később, az 1686-ban kelt ediktumában is fontosnak tartja, bármilyen - akár nem engedélyezett - kiszállás során, a szegénység javainak megkímélését: „8. Valaki engedelem nélkül zsákmányolna, falura kimenne, akármi élésnek és a szegénységnek javainak elvételére, meghaljon érte.”²⁵⁵

A *Rákóczi-féle hadi cikkek* szintén számos védendő helyet és javat megjelölnek. A javak megszerzésére pedig ajánlást tesz: vegyék el azokat az ellenségtől, ne a szegénységtől: „2. Valaki templomokat, parochiákat, salvagvardiákat (ti. menedékhelyet) és protectio alá vetett helyeket felves s praedál: meghaljon érte. ...4. Senki az otthon lakos szegénységet ne nyomorgassa, marháját ne hajtsa, faluját ne pusztítsa, malmokat, házokat ne égesse, más rendelt quártélyát fel ne verje, vagy gazdáját meg ne lopja s károsítsa; hanem ellenségtől nyerjen, a mint Isten segíti.”²⁵⁶

A környezet védelméről, intézményes formában, értelemszerűen, a középkorban nem beszélhetünk. A *természet megóvása, kímélete* azonban, mint láttuk, az előzőekben említett szabályzatokban is, egy-egy rendelkezésben, megjelent.

A *környezet védelme* pedig, adott esetben, összekapcsolódik az egészség védelmével: „46. Minthogy pedig némely embereknek lovok, avagy egyéb barmok döggel meghalván, az táborról ki nem vontatják; de az kik kiis vontatják is az tábor szélyire, csak ott szokták hadni, melyek megbüdösödvén, az egész tábort elfogja büdösségek, ki miatt sokaknak derekas (ti. súlyos) nyavalyájok,

²⁵³uo.300.o.

²⁵⁴Apafy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 292.o.

²⁵⁵Apafy Mihály szebeni edictuma 1686-ból. in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf.722.o.

²⁵⁶Rákóczi-féle dátum nélküli ...im.in Hadtörténelmi Közlemények,1888. évf. 651.o.

betegségek, és abból halálok is szokott következni; szükséges lévén azért ezt is eltávoztatni: parancsoljuk serio minden rendbeli híveinknek: ennek utána valakinek lova vagy egyéb marhája az táborban döggel meghal, mindjárt kivontassa az táorból jó távulra és ott azontul beásván, avagy ásatván az földben, eltemettesse.”²⁵⁷

Az e cím alatt idézett szabályzatokban foglaltak alapján az is megállapítható, hogy az egyházi személyek, intézmények, továbbá az „egészségügyi szervek”, mint a kórházak (ispotályok), menedékhelyek (szalvagvardák), privilegizált helyzetben lévén, kiemelt védelmet kaptak, legalábbis a deklaráció szintjén. Megjegyzem, hogy a kórházak védelme, értelemszerűen, magában foglalta az ott dolgozó személyek sérthetetlenségét is.

3.13. Szolgálati Szabályzat 11/a. pont

„Minden katonai szervezetenél: a., a tisztek kötelesek megszervezni alárendeltjeinek tevékenységét, biztosítani a végrehajtáshoz szükséges feltételeket, valamint irányítani az aleggységek felkészítését és az altiszteket; ...”

A középkori szabályzatok tanúsága szerint, a tisztek (kapitány, vicekapitány, hadnagy), valamint a beosztásuk alapján tiszti rangúak, mint a tábornokok, azaz kvártélymesterek, (utóbbiakról a későbbiekben még részletesen szó lesz), voltak azok az előjárók, akik ténylegesen a regimentek (ezredek), illetve. kompániák (századok) első embereiként, azok életét, egész szolgálati tevékenységét, közvetlenül irányították.

A kapitányok elsőségét az ezredekben *Bocskay 1606. évi szabályzata* egyértelműen mutatja: „II. Az lovas hadnak az ő regulája ez, hogy az lovas kapitány legfellyebb ött száz (sic!) lóval lehessen ... IV. Kapitányt az fejedelem válasszon, és az hites legyen az eő Felségének (ti. Bocskaynak) és az országnak, zászlót

²⁵⁷I. Rákóczi György 1645-iki ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1911. évf.159.o.

az fejedelem adjon; ...²⁵⁸ Ez a szabályzat deklarálja továbbá a kapitányok teljes parancsadási, rendelkezési jogosultságát, illetve felelősségét a seregestük felett: „VI. Egyik kapitány és hadnagy, az másik kapitányság és hadnagyság alatt lévő vitézt az előtte járó hite nélkül és akarattya nélkül alája ne fogadgya; ha pedig ezt az kapitány akar hadnagy az más zászló alatt lévő vitézt befogadná seregében mód nélkül, az féle kapitány vagy hadnagy tisztét elveszeje és becsületi ne legyen....Az kapitányoknak gongyok legyen arra, hogy helyben törvénnel, mezőben bottal bírjanak az alattok valókkal.”²⁵⁹

Ez a rendelkezési jog, értelemszerűen, magában foglalta az alárendeltekkel kapcsolatos minden foglalatosságot, szervezést, irányítást, ellenőrzést, fegyelmezést egyaránt, azzal, hogy a jogsértésük következményeit, mindenkor, viselniük kellett. A tisztek, mint előjárók jogkörét, a később született normatív rendelkezések részletesebben szabályozzák.

Az alárendeltek szolgálati tevékenységének megszervezését és irányítását, szinte lépésről-lépésre, láthatjuk I. Rákóczi György szabályzatában: „11. Minden kapitán oly szorgalmasan gondot viseljen az maga seregére, hogy azoknak való engedelmissége (ti. engedékenysége) és kedveskedése miatt méltó haragunkat magára ne várja és gyalázatot ne valljon. Kévántatik az keménység minden tisztviselésökben szintén úgy, mint az igazság, mert különben tisztinek maga gyalázata és nekünk fogatkozásunk nélkül meg nem felelhet. Kévántatik azért, hogy az kapitánok és hadnagyok vigyázzanak úgy alattok valókra, hogy egynehányszor kiadott erős parancsolatunk ellen senki maga seregiből szolgálát elől el ne küldje az útból, valameddég az tábor meg nem száll, szénáért menni ne engedje, seregből szőlőhegyekre ne oszoljanak, vadak után ne futkossanak, kopjákat fegyvereket szekerekre ne rakjanak; hanem minden hadnagy minden órában seregében járjon, alatta valókat fegyveresen, kopjákat kezekben, oly szép csendben jártassa, mintha az ellenség előtt volna, valamely seregből való lovas. gyalog rend, akár úr, nemes ember, akár fizetett és akár székely híveink közül valaki ez ellen cselekedik, nem azokat büntetjük azután meg, az kik

²⁵⁸Hadi szabályzat Bocskay ...im.in Hadtörténelmi Szabályzat,1890.évf.115.o.

²⁵⁹Hadi szabályzat Bocskay ...im.in Hadtörténelmi Szabályzat, 1890. évf, 116.o.

cselekedik, hanem az hadnagyokat. Oka az, hogy szabadságot adtunk nekik, sőt tisztességekre parancsoltuk, hogy az zászlók alatt hír nélkül való eloszlásokért megbüntessék kedvezés nélkül alattok valókat, ... 13. Az tábornak indulásakor minden kapitán, neki rendelt helyét megtartsa, egyik sereg másiknak eleibe ne menjen ... zászlója alól senki ki ne menjen, széjjel ne csavarogjon, se sákmányra se egyéb prédára ne menjen, hanem minden hadnagyát zászlóval együtt neki rendelt helyére kísérje, ...15. ...kévántatik, hogy minden kapitánynak tábornestere legyen, és minden hadnagynak egy-egy szállásosztója, kik a tábornesterekre úgy vigyázzanak, hogy mindenkor együtt indulhassanak és jár hassanak vélek s az útban széjjel ne oszoljanak, hanem az tábornestereknek jelzászlócskája alatt járjanak, töllök hallgssanak és az táborhelyre jutván, az hol, mely seregnek helyét kimutatják, annak az seregnek tábornestere mingyárt hadnagyságokra kimutassa szállóhelyeket és az hadnagyok szállásosztóji rendeljék el az vitézlő népnek helyét kinek-kinek.”²⁶⁰

A rendelkezések jóvoltából részleteiben érzékelhetjük azokat a napi szolgálati feladatokat, amelyekre a kapitányok és a helyettesítési jogkörben eljáró hadnagyok, rendelkezési jogosultsága kiterjedt.

Az engedélyezési jogokat, egyben a függelmi viszonyokat, plasztikusan szemlélteti Forgách főkapitány 1648. évi rendtartása: „34.Vicekapitány (ma: főhadnagy) uram tartozzék hadnagy urammal együtt a főkapitánytól a kimenetelre licentiat (engedélyt)²⁶¹ kérn és addig ki ne menjen, s míg licentiája nem leszen a főkapitánytól; így a főkapitány a generális licentiája nélkül.”²⁶²

A *hadnagyok* szervezési és az alárendeltek irányítását illető kötelmei, részletes szabályozást nyertek *Tökölly 1676.-os ediktumában*: „2. Utra indulván az hadnagyok tisztí az, hogy a seregeket szép csoportban rendeljék, indítsák, és vigyék, ne hagyják imide, amoda szállongani, csapongani, maradozni ...

²⁶⁰I. Rákóczy György 1634-iki ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf. 145-146.o.

²⁶¹Régi magyar szavak ...im.290.o.

²⁶²Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf. 575.o.

fegyverhordozó inasomat, zászlótartómat, dobosomat, trombitásomat, síposokat mindenkor az ő helyekre állítván ...jártassák.”²⁶³

A szolgálati feladatok maradéktalan teljesítése érdekében a hadnagyokat a következő szervezési, vezénylési feladatok terhelték: „20. Az szolgáltatásban (ti. szolgálatban) is hadnagy uramék jó és igaz rendet kövessenek, mind csatára (ti. harcra) az mikor parancsolják, ... mind strására, czirkálásra (ti. járőrözésre) és egyéb szolgálatra való küldés jó renddel és szerrel légyen., hogy egyik az másiknál több szolgálattal ne bántódgyék.”²⁶⁴

A szolgálaton kívül is voltak a hadnagyoknak ellenőrzési kötelmeik: „22. Hadnagy uramék gyakorta meg látogassák alattok valójokat, hogy imide, amoda hír nélkül az táborban el ne oszoljanak, kiváltképen estenden mind jelen legyenek, az részegeskedésnek mindenek, tisztességek vesztese alatt békét hagyjanak.”²⁶⁵

Szatmár várának fő-és vicekapitánya részére Csáky Ferenc főgenerális, az alárendeltek eligazítására, 1669-ben meghatározta, hogy csak utiparancsal bocsáthatják el őket: „...ő felsége zatthmári végházában levő fő és vice kapitán uraknak fő Generálisi tisztünk és autoritásunk szerént hagyjuk és serio parancsollyuk, ...bottya alatt lévő minden rendeknek értésére adván, tisztí és becsületi vesztese alatt, kegyelmetek immár ezuton a végh házból egyetlen lovast, se gyalogot engedelme nélkül sehová ki ne bocsásson, semminemű dolognak véghez vitelére, különben, hanem az, kinek hová kellett menni, úti levelet adván neki, megírja abban, micsoda helyre és minemű dologban jár ...”²⁶⁶

Teleki Mihály, az 1669. évi utasításában, a huszti vár kapitánya és a várnagyai számára írt elő olyan szolgálati teendőket, amelyek az istentiszteletre vonatkoztak és lényegében szervezési feladatok

²⁶³Gr. Thököly Imre hadi edictuma ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf. 294.o.

²⁶⁴uo.298.o.

²⁶⁵uo.

²⁶⁶Gróf Csáky Ferenc felső-magyarországi főgenerális ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1916. évf. 433.o. első bek.

végrehajtását vonták maguk után: „... Midőn a predicator Isten szolgálatajára felmegyen, az egész presidiumot (ti.várkatonaság) reá erőltessék a predicator s könyörgésre való menetelre.”²⁶⁷ A továbbiakban, ebben az utasításban, a szolgálati személyek, majd a hadi anyagok, objektumok ellenőrzése szerepel a kapitány kötelességei között: „... a czeit házakra (hadi szertár),²⁶⁸ munitiókra, porosházakra igen jól vigyázzanak; kapitány uramék is szorgalmasan reá vigyázzon, kik mint járnak el tisztekben. A pattantyúsokat (tüzérek)²⁶⁹ s reá erőltesse ő klme, hogy jól vigyázzanak ők is, az ő tiszteket illető dolgokban szorgalmasan járjanak.”²⁷⁰ Apafy, a már többször idézett 1682. évi ediktumában, a táborhely elfoglalásával kapcsolatban a tábornokok rendelkezési jogát deklarálja: „II. A megszállásban kiki azt a rendet és helyet tartsa meg, valamelyet az tábornok mutatand ...”²⁷¹

Ebben az ediktumban is láthatjuk, alapvető jelentősége van annak, hogy a katonák a rendeltetési helyüket, mai kifejezéssel: alegységüket (zászlajukat), ne hagyják el, amelynek biztosításában a kapitányok és a hadnagyok felelősségét rögzíti: „X. Kapitányok, Hadnagyok is arra szorgalmasan gondot viseljenek, hogy alattok valójok zászlójuk alatt járjanak, széljel azokat ne bocsássák.”²⁷²

Az engedély nélkül eltávozó katonával szembeni eljárásban a kapitány szerepét határozza meg, egyben a felelősségre vonás útját is rögzíti: „XXI. Minden Hadnagy az alattvalókra oly szorgalmasan vigyázzon, hogy híre (ti. engedélye) nélkül senki, sehová ne járjon; kinek-kinek sátorát, kalibáját ottan meglátogassa, ha valakit megtapasztal, hogy híre nélkül ment ki, azt visszavárja, megfogja és kapitánya kezébe vigye. az pedig a Mi, vagy főgenerálisunk kezébe.”²⁷³

²⁶⁷Teleki Mihály utasítása a huszti vár ...im.in Hadtörténeti Közlemények, 1893. évf. 292. o. 3.bek.

²⁶⁸Régi magyar szavak ...im.63.o.

²⁶⁹uo.369.o.

²⁷⁰Teleki ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1893. évf. 294. o. 3.bek.

²⁷¹Apafy Mihály erdélyi fejedelem ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 291.o.

²⁷²uo.292.o.

²⁷³uo.293.o.

A tábor megszállásával kapcsolatos ennek az ediktumnak egy érdekes rendelkezése a készenlétről, majd a zsákmányolás megszervezéséről: „XLI. Minden seregnek előjárói szorgalmasan vigyázzanak, hogy a tábor megszállásakor a vitézlő rend a nyeret mingyárt le ne szedjék, hanem csak két óráig is várakozzék, és az alatt a terhet lerakván, azután kimehetnek zsákmányolni, de a kapitány vagy hadnagy a seregét egyszersmind (egyszerre) ki ne bocsássa hanem negyed, legfeljebb harmad részét, kikkel is jó vigyázó előtök járót bocsásson el, ...midőn egy része zsákmányol, más része vigyázzon; ...”²⁷⁴

A „*verekedés*” (*harc*)²⁷⁵ alkalmával a tisztek megfelelő csapat vezényletét, *Hadik generális szabályzata*, a következők szerint határozta meg: „Minden Tiszt úgy intézze állítását a maga Truppjának (ti. csapatának) hogy az Népinek javát az első sorban és az két szárnyokra helyheztesse, szorosan és rendszerint seregeltetvén őket az előre csatázókon kívül, kiket ha az ellenség tűzinek kicsalására rajtahajtani jónak itél, rajta hajtasson és azon alkalmatossággal szükségképen megszállott népetmennél hamarább és jobban lehet össze és rendbe szedje.”²⁷⁶ Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tisztek, egységüket, illetve alegységüket érintő, szervezési és irányítási jogköre, egyben felelőssége, a középkorban igen széleskörű volt. Tulajdonképpen önálló döntési lehetőséggel, illetve kötelezettséggel bírtak. Ezt a szabadságot a szükséghelyzet diktálta azonnali parancsadás kényszere, és a kor kommunikációs viszonyai mellett, a fővezérség területi távolsága eredményezte. Következésképpen a helytelen döntések, a mulasztások, utóbb, mint láttuk, a tisztek súlyos megbüntetését hozhatták magukkal.

²⁷⁴uo.296.o.

²⁷⁵Régi magyar szavak ...im.531.o.

²⁷⁶Hadik altábornagy szabályzata ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1896. évf.536.o.első bek.

3.14. Szolgálati Szabályzat 11/b. pont

„Minden katonai szervezetnél: b., az altisztek kötelesek példát mutatva megvalósítani a legénységi állományú katonák és a kisebb alegységek felkészítését, biztosítani a rendet, fegyelmet, a tevékenységhez szükséges eszközöket, anyagokat; ...”

Az altisztek azok, akik mindenkor a legénység között, azokkal együtt teljesítik a szolgálati köteleiket, így a legközvetlenebb kapcsolatban állnak velük. Ebből következik, hogy azonnal tudják továbbítani az alárendelteknek, az előljárók parancsait, illetve észlelni, az ellenőrzés során, az utasítások végrehajtásának hiányosságait, amellyel szemben késedelem nélkül fel tudnak lépni.

A rend és fegyelem biztosítása tehát közvetlenül az altisztek lehetősége, egyúttal felelőssége. Ilyen értelemben találunk rendelkezéseket a középkori egyedi normákban is. *I. Rákóczi György* az altiszti beosztást ellátó *szekérmesterekkel kapcsolatban* (akikről a későbbiekben még részletesen szó lesz), a következőképpen határozott: „24. Az szekerek megindításokból és rendben való menetelekből minden ember szekérmestereink ordinantijától (ti. parancs) várjon és senki szekerét különben ne indítsa, hanem úgy, az mint az szekérmestereknek erről ordinantiátadtunk, ... Mely kiadott ordinantia ha a szekérmesterek gondviséletlenségek miatt bomol el, az szekérmestereket három pálczával veretjük meg.”²⁷⁷

Szintén a szekérmesterekről rendelkezik *Apafy Mihály, az 1682. évi ediktumában*, amely megmutatja azt is, hogy milyen rendellenességeket kellett megakadályozniuk: „I. Minden emberek szekerei a Szekérmesterek rendelése szerint járjanak, egymásra szekereket ne hajtsák, egymást ne confundálják (zavarják)”²⁷⁸ legfőképpen pedig ágyúss munitios szekereket ne hajtsák s ne verjék ki az útból és azokat ne akadályoztassák, szekereknek

²⁷⁷I. Rákóczi György 1634-iki... im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf. 148.o.

²⁷⁸Régi magyar szavak ...im.252.o.

elvagdaltatása és rajtoklevő egyetmásoknak fel prédáltatásának alatta.”²⁷⁹

A rend és a fegyelem fenntartását szabja meg a strázsamesterek (örmester) szolgálati feladataként Kassa város ediktuma: „13. Az strázsamester minden éjszaka kétszer járja meg az strázsákat szokása szerint, hogy semmi szüneti ne legyen az vigyázásoknak.”²⁸⁰

Így szabályozza a strázsamesterek szolgálati teendőit a kassai 1650. évi rendtartás is, amely a beosztás betöltésének feltételül szabja meg az ellenőrzés pontos teljesítését: „10. Az strázsamester minden éjszaka kétszer, éjjelig egyszer, éjjel után másszor az vártákat (ti. őrhelyeket) megkerülje, így felel meg tisztének, másként tisztí vész el érette.”²⁸¹

Hasonlóan rendelkezik *Apafy Mihály 1686-ban készült ediktuma*, azzal, hogy személy szerint megjelöli azt, aki a strázsamestereket ellenőrzi, megalapozva ezzel, akár a büntetésüket is: „18. A strázsamesterek minden éjszakán szorgalmasan megjárják a strázsákat, melyre derekasabb gondviselése Székely László Uram eő kegyelmének lévén, az több strázsamesterek ő kegyelmétől hallgassanak, ha ki közülük hivataljába el nem járna, kedvezés nélkül megbüntesse eő kegyelme, minthogy az egész városnak veszedelmét vagy megmaradását illetné azok hivatallyok.”²⁸²

A strázsamesterek a fegyelem letéteményesei, ezért az ellene vétő öröket, *I. Rákóczi György 1645. évi szabályzata* értelmében, saját jogkörében is felelősségre vonhatta: „43. Elrendelvén az strásáló helyeket megnevezett strása-mesterünk, ha kik az derék (itt: felállított) vagy fiu-strásán (itt: pihenő vagy tartalék) illetlen magok viselésben, ugymint: zajgásban, veszekedésben, avagy egyéb valami vigyázatlanságban találatnak, azoknak érdek szerint

²⁷⁹Apafy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf.291.o.

²⁸⁰Kassa város Edictoma 1644-ből, in Hadtörténelmi Közlemények,1919-21.évf.223.o.

²⁸¹Katonai rendtartás 1650-ből, in Hadtörténelmi Közlemények, 1918. évf.153.o.

²⁸²Apafy Mihály szebeni edictuma ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 723.o.

való megbüntetésekre strásamesterünknek teljes authoritást adunk.”
283

A szolgálat teljesítésére felkészítésben is fontos szerepük volt a strásamestereknek, akik kötelesek intézkedni, ha bármilyen hiányosságot észlelnek: „6. Ha valamely katona akár lovában, fegyverében s legkisebb hadi készületiben kárt, fogyatkozást vallana és szenvedne: mi formában s hogy történt, azt Strázsamester investigálja (latin:vizsgálja) és comendójának referálja; ...”²⁸⁴

Az altiszti beosztást ellátó *porkolábok (fogdaőrök)* részére előírt különböző szolgálati feladatok a rend fenntartását tekintik elsődlegesnek, különös tekintettel a „tömlőcre”, amelynek vonatkozásában a kötelességszegésük súlyos következményekkel járt: „3. ... Minden éjszaka porkoláb uraimék, ki-ki a mely várban lakik, mentől többször, legalább egyszer a czirkálókat meglátogassa s a várat is belől megkerülje; ...Valamely czirkálót aluva (sic!) talál a porkoláb, ...szörnyen megverje. ...”²⁸⁵ „11. A tömlőczre oly vigyázással legyen porkoláb uram, ...hogya rab szabadul el, díját meg fizetik és tömlőczbe jutnak. Ha pedig a tömlőczen kívül szabadul el, a tömlőczet tartók és a melléjek rendelt gyalogok fizetik meg.”²⁸⁶

Érdekességgént említem meg, a sátoarmesteri beosztást annak igazolására, hogy a középkor seregeiben minden hadi körülménynek megvolt a felelős beosztású katonája.

Thököly 1676. évi hadi edictuma, a sátoarmestere feladatait részletekbe menően taglalja: „5. Sátor mesterem pedig meg lássa, hogy sátorimat illendőképen vonassa fel mindenütt, azokat szakadásoktól oltalmazza, hozzá való szerszámokat el ne vesszen. Igen feszesen, sem tagban (um.tágan) ne vonassa. az

²⁸³I.Rákóczy György 1645-iki ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1911. évf.160.o.

²⁸⁴A máramaros megyei 1744-ik évi magyar nemesi felkelés ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1897. évf. 310.o.

²⁸⁵Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből. in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 430.o.

²⁸⁶uo.431-432.o.

essőss szeles üdőkben ha megfeszül, meg bocsátassa a mennyire illik és taszítson rajtok, kapája, ásója legyen, mellyel az esős időben körül árkolja és vizét el bocsássa mellette. Az útban is mindenütt az meg vizesedéstől óltalmazza. Helyben pedig mint egy szép házat oly tisztán tartassa. Ha hol meg repedne vagy szakadna, arra való ruhája legyen, mingyárást megfódassa, fesheti meg varassa. Az mikor fel kell szedetni, abban is illendő módot kövessen, s ne csak kordéra, akár mint, hanem szép rendben össze kötöztvén, és tokjában be rakván, rakossa az szekérre s úgy induljon el véle, a mikor eléb kel indulni.”²⁸⁷

3.15. Szolgálati Szabályzat 11/c. pont

„Minden katonai szervezetnél: c., a legénységi állományú katonák kötelesek a részükre megszabott feladatokat öntevékenyen és eredményesen, kellő időben végrehajtani.”

A seregekben éppen a legalacsonyabb rendfokozatú és beosztású katonák tevékenységén, a nekik adott parancsok végrehajtásának sikerén múlik a hadak egészének eredményessége. Így létkérdés volt minden korban, hogy a *közkatonák* az utasításokat megértsék, a parancsokat teljesítsék, illetve azok végrehajtására őket megfelelően ösztönözzék, és ha szükséges, rászorítsák. A középkor viszonyai között különösen nehéz feladat volt ez, tekintve, hogy a vitézek szinte kivétel nélkül írástudatlanok voltak, morális jellemzőik - mai szemmel - igen alacsony szinten mozogtak.

Már említettük, hogy a középkorban az eskünek szimbólikus, a becsületet alapvetően meghatározó, illetve befolyásoló jelentősége volt. A hadvezetés erre apellált, amikor a szokásoknak megfelelően, az eskü erejével próbálta rábíni a katonákat a kötelezettségeik teljesítésére.

Ez látható az alábbi, 1616-ból származó, hadi szabályokban (mai írásmód szerint): „II.3. Mindnyájan ez vitézek ... ki-ki maga

²⁸⁷Gróf Thököly Imre hadi edictuma ...in Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf. 300.o.

részeről egyedül mikor a fizetésre adja magát, arra esküsznek, hogy öfelségének minden szükségben és szerencsében híven és igazán szolgálnak, kapitánynak és tisztviselőknak engedelmesek lesznek, és minden vitézlő dologra mindenütt és minden időben, amint vitéz emberekhez illik, készek lesznek.”²⁸⁸

Eszterházy ismert, 1631. évi *artikulus levele* szinte könyörögve kéri a zsoldosokat, hogy teljesítsék vállalt szolgálati kötelmeiket: „Ötödik. Minden zsoldos engedjen magával rendelkezni, legyen az kivonuláshoz, őrségre vagy megszállásra, együttesen vagy külön, vagy rendenként is, ahogy jön, és ahogy a szükség kívánja, a mi magunk és a kegyelmes nádorunk szüksége és rendelete szerint.”²⁸⁹

A zsold elmaradása esetére, az *artikulus* levél türelmet kér és felhívja a katonák figyelmét, a szolgálati feladataik teljesítésére: „Nyolcadik. Továbbá tartozzanak 30 napot egy hónapra szolgálni, amint ez szokás is, és legyen nekik minden hónapért megfizetve, azonban, hogyha a pénz elkésnék, és nem lenne mindjárt kéznél, legyenek türelemmel, és nem kevésbé teljesítsék kivonulásaikat és őrségeiket és vissza ne utasítsanak semmi kivonulást az ellenség ellen, a mint az harcosokhoz illetik. Kilenczedik .hogyyha a nádor Ő Kegyelme vagy a parancsnokok által együttesen vagy rendenként megszállásra küldetnek, úgy mint városok, kastélyok vagy községekbe, a mint jön, engedjenek jó indulattal e rendeletnek és tegyék éltöket és véröket azon helyek megtartására a legnagyobb szükségben is; ...”²⁹⁰

Forgách Ádám főkapitány, az 1648-as rendtartásába, a hitre és a becsületre hivatkozik, amikor a katonákat felhívja a parancsok végrehajtására: „42. ... Minden emberséges ember hitének, emberségének s maga becsületének híven és igazán való

²⁸⁸Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf. 150.o.

²⁸⁹Esterházy Miklós nádor ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1894. évf.407-408.o.

²⁹⁰uo.408.o.

megfelelésére köteles s tartozik is, és ő Felségétől, a mi kegyelmes Urunktól kiadatott instructiohoz magát alkalmaztatni.”²⁹¹

A parancsok „véghezvitelét” a rend és a törvény nevében írja elő a következő várparancs: „2. Az isteni félelem, tisztelet és az ő parancsolatinak őrzete után minthogy a szép rend és dispozicio szokott minden dolognak lelke lenni: ... szükség, hogy minden vitézlő rend...kiki az ő tulajdon hadnagyától úgy függjön és hallgasson; ... hogy valamit hadnagyok alattuk valóknak, ...közlegéneknek is... a közönséges jóra, haza oltalmazására nézve vagy éjjel vagy nappal és akármely órában parancsolni fognak, azt élete vesztése alatt tartozzék megfogadni; magát ahhoz alkalmaztatni és vébevenni.”²⁹²

Az 1734. évi hadi artikulusok, a közkatonák részére, külön esküszöveget tartalmaznak, amely magában foglalja mindazokat a lehetséges, részükre megszabott feladatokat, amelyeket végre kell hajtaniuk (érdekességként az eredeti szöveg szerint): „Közönséges katonának esküvise. Mink fogadgyuk, is hitünk szerénth esküszünk mindenható Istenünkhez, hogy az mi Fölsiges Rómaj Csészár, Nímeth, Magyar, is Csech Országghi király Carolus (ti. III. Károly) kegyelmes Urunknak, is Eő Fölsige után, minden Tiszt Viselőőknek, és Officiroknak, az kikmost vagy Ennek utána Eő fölséghe kegyelmes akarattyából lesznek, Engedelmessegh leszünk, is valamit Eő fölséghe nevel parancsolnyi fognak, hiven Végben Viszük, söt nevezet szerénth Oberster, Oberst Leidinant, Oberst Vacht Mejster, Kapitány Uraimiknak, is több Tisztviselőinknek is Engedelmessek és szót fogadók leszünk, azoknak böcsületeket, Tiszteleteket, és parancsolattyokat, avagy tilalmazásokat hívségessen megh tartjuk, Marserozásban, avagy Strazákban, mind Ijel, mind nappal, az Ellensegh Elejiben, is Elleniben, az Ütközzetekben, is Ostromokban, Csatákban, is egyéb törtinetekben, Várak megh szálásában, is más mindennemű alkalmatosságokban akar földén, akar Vizen, Valamint az Dologh magával fogja hoznyi, is mint a vagy az holl Fölsiges Császár Urunk Szolgálattya kévannyi fogja, derekassan, Emberül, is Engedelmissen megh

²⁹¹Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf. 576.o.

²⁹²Várparancs 1658-ból. in Hadtörténelmi Közlemények, 1925. évf. 171.o.

cselekeszünk, a mint vitézlő Rendhez illik ...böcsületessen harczolnyi, is hadakoznyi fogunk ...”²⁹³

Nádasdy Ferenc horvát bán *hadi cikkei* is, a legfontosabb teendőként, a katonák által, a táborozás megkezdésekor teendő esküre utalnak, megjelölve a parancs teljesítésének megkívánt módját is: „Első cikk. A tábori hadi szolgálat megkezdésekor a katonák Ő cs. és kir. Felségének, továbbá a legfölségesebb magyar – s ehhez tartozó koronáknak egy valóságos és igaz esküt tesznek, a legmagasabb szolgálatnak pedig, továbbá előttes és előljáró tisztjeiknek köteles engedelmességet és alázatosságot fogadnak, végre pedig megígérik, hogy az ilyen tisztek által ellenség előtt nekik adott minden parancsot és rendelkezést gyorsan, serényen és hősiiesen teljesítenek.”²⁹⁴

Ez a hadi cikk is tartalmaz katonai esküszöveg mellékletet, amelyet a bán ezredének katonái tettek le. Az eskü kevésbé tér el a fentebb ismertetettől, azonban, attól eltérően, a saját becsület és jellem által megkövetelt magatartásra utalással, az öntevékeny szolgálatteljesítés követelményére enged következtetni, amely új elem a katonai szabályozásban: „Esküszöm az élő Istenre és a boldogságos szűz anyára Máriára, hogy mindeneket, melyeket nekem előljáróim megparancsoltatni, vagy általok megrendeltetni fognak, vagy azokat, melyeket tőlem a becsület és jellem, melyeket megőrizni kötelességem, követel, meg fogom tartani, hogy továbbá első sorban Ő csász. és kir. Felségének (Mária Teréziának), mint királynak és legkegyelmesebb uramnak, másodszorban a legfenségesebb királyságnak, melynek hatalma és parancsai alatt állok, harmadszorban pedig a bán Ő Nagyméltóságának, továbbá az ezt követő hatóságoknak, minden fő és altisztnek kötelességszerűen engedelmeskedem s őket tiszteletben tartom; minden rendelkezéseiket, legyen az kiküldetés, utazás, őrszolgálat, vagy bármely cselekmény, úgy éjjel mint nappal, csatákban, rohamokban vagy bármely néven nevezendő alkalomnál, engedelmesen, készségesen és híven teljesítem; ...”²⁹⁵

²⁹³Hadi Articulusok ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1891. évf.575-576.o.

²⁹⁴Hadi czikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy ...im.in Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf.405.o.

²⁹⁵uo.419.o. utolsó bek.- 420.o. első bek.

4. Speciális beosztások és szolgálati feladatok a középkori magyar seregekben

4.1. Áttekintés a középkor magyar (ország)i seregeiről

Láttuk, hogy a kora középkorban, egészen az államalapításig, a hadban tartózkodás, kizárólag hadba hívás esetén, az egészséges szabad férfiak általános kötelezettsége volt. Ily módon az „egész nép” részt vett a harcokban, minden megkülönböztetés nélkül, ez a had tehát valóban „néphadsereg” volt.²⁹⁶

Magáról a *korai hadszervezetről* leghitelesebben a honfoglalás kori idegen források tanúskodnak. *Bölcs Leo* bizánci uralkodó a „*Taktika*” című művében (isz. 904 körül) ez áll: „A harcban, nem, mint a rómaiak, három hadosztályban állnak csatarendbe, hanem különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredek...A derékhadon kívül van tartalékerejük...Málhájuk a csatasor mögött...van, jobbra vagy balra...csekély őrséget is hagynak vele. A harcvonal rendjeinek mélységét, azaz a sorokat nem egyformán alakítják, inkább a mélységre fordítván gondot...”²⁹⁷

Elsősorban e forrásra támaszkodtak a *későbbi monográfiák*, így *Georg T. Denison* kanadai testőrparancsnok műve is: „A magyar lovasság nagy képességű, gyorsan mozgó könnyű lovasság volt. ...Táborozásaik alkalmával rendes sánczokat nem alkalmaztak, hanem sűrű örök és őrségek vonala által biztosították fektanyáik vagy sátoztáborait,A sereg számos nagy osztályokba vagyis

²⁹⁶Cziáky Ferenc: A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története Budapest 1924. 16.o.

²⁹⁷A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, in Kortársak és krónikások híradásai, sajtó alá rendezte: Györffy György. Gondolat Kiadó,1975. 108.o.

tömegekbe osztatott be, melyek között csekély távközök hagytak.”²⁹⁸

Látható, hogy csak az egyes seregrészek mutatnak egyedi funkciókat, egyénre lebontott feladatok azonban ekkor még nem jelennek meg.

Erősítik ezt a megállapítást a nyelvészet kutatási eredményei is. *Barta Árpád* a *törzsek elnevezésének* elemzéséből az alábbi következtetésekre jutott: „Nyék: ’sövény’- védőtörzs, a törzsszövetség határait védte, megyer: ’fő hely’-Árpád előtt a vezértörzs, kürt-gyarmat: ’mell-hát-mögé’- elő és utóvéd, tarján: Árpád után az új vezértörzs, jenő: ’oldalka’- oldalvéd, kér: ’hátcsó, utolsó’- hátvéd, keszi: ’töredék’-maradék, tartalék.”²⁹⁹

A törzsenként eltérő feladatok tehát, a hadakozás idején, a törzsszövetségbe tömörült seregben, mint külön seregtestek által teljesített önálló feladat-komplexumok jelennek meg. Értelmszerűen ebben a korai szerveződésben is, sine qua non-ként, a különböző vezetési szinteknek működniük kellett.

Az *államalapítást követő* társadalmi munkamegosztás létrehozta a vitézi réteget, akik egy része professzionális szolgálatot teljesített a király körül, nagyobb része pedig, háború idején, önként csatlakozott a királyi seregekhez. Megjegyzendő azonban, hogy az *Aranybulla* 8. cikkelyének életbe lépése után az országba betörő ellenséggel szemben a nemesség általános kötelességévé vált a hadba lépés, amely a vármegyei szervezésű *nemesi felkelés (inszurrekció) alapja* lett.³⁰⁰ *Kozics László* történész ezzel kapcsolatban kifejti: „A király körül gyülekező sereg nagy részét az őt önként és saját költségükön követő magyar főurak fegyveres csapatai képezik,...nagy volt azon nemesek száma is, kik a király zászlóit önkéntesen követték; végre még számos idegen zsoldos is csatlakozott a sereghez...A sereg nagyobb részében lovasságból,

²⁹⁸Denison György: A lovasság története, fordította: Szeles Dénes Budapest Aigner Lajos kiadása 1884.in Nemzeti Örökség Kiadó reprint kiadása, felelős kiadó: Kássa László 108.o.

²⁹⁹Barta Árpád: Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről, in Honfoglalás és nyelvészet, Balassi Kiadó Bp.1997.219.o.

³⁰⁰Corpus Iuris Hungarici (1222.év)

kisebb részben gyalogságból állott; az elsőt a nemesség és kísérete, valamint a főurak és főpapok bandériumaiban harcoló szolgák és módosabb jobbágyok, az utóbbit a pórok és az idegen zsoldosok képezték. Ez utóbbiak feladata a társzekerek őrzése, a hadi gépek kezelése, valamint a várívás és erődítés körüli szolgálat teljesítése volt.”³⁰¹

Itt tehát már a seregben teljesített, elkülönült, speciális szolgálati feladatok képezik egyes szűkebb csoport, kisebb seregrész kötelmeit.

I. Zsigmond 1433. évi tervezete - bár ebben a formában sosem valósult meg - szemléletesen mutatja a Magyar Királyságban akkor fellelhető, és veszély esetén e plánum szerint mozgósítható haderő potenciált. Ennek beteljesülése csaknem 80 ezer főt számláló, Európában is kiemelkedő létszámú sereg felállítását eredményezte volna.

A haderő-tervezet *fő elemei* összegezve, a következők voltak: „*királyi dandár*: 7000 lovas, *tárnokmesteri bandérium*: 50 lovas, a két *érseki bandérium*: 1500 lovas, kilenc *püspök bandériuma*: 4300 lovas, *vránai perjel* (horvát-szlavón főpap) *bandériuma*: 500 lovas, négy *báni* (horvát, macsó, tótország) *bandérium*: 2400 lovas, *szerb despota bandériuma*: 8000 lovas, három *vajda* (erdély, oláh, moldva) *bandériuma*: 11000 lovas, negyvennégy *főúri* (köztük: Garay, Héderváry, Széchenyi, Czudar, Szécsy, Homonnay, Perényi, Forgách) *bandérium*: 11000 lovas, ötvenöt *vármegyei dandár*: 11225 lovas, *pozsegi főispán bandériuma*: 100 lovas, *kunok, jászok dandárja*: 200 lovas, *székelyek, szászok dandárja*: 4000 lovas, *erdélyi nemesség bandériuma*: 3000 lovas, *Dalmát- Horvát-Tótország- Bosznia bandériuma*: 9000 lovas, *Bolgárország bandériuma*: 4000 lovas, *mindösszesen*: 77.275 lovas.”³⁰²

I. Mátyás uralkodása, a rendszeres, évente gyakran kétszer kivetett, rendkívüli adók, illetve az esetenként, kirótt hadi segélyek fedezete mellett, magasabb szintre emelte a véderőt. A szinte folyamatos

³⁰¹Kozics László: Nagy Lajos nápolyi hadjárata (1350), in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf.384-385.o.

³⁰²I. Zsigmond haderő tervezete in Hadtörténelmi Közlemények, 1892.évf.603-606.o.

hadviselés a királyi haderő és a kiegészítésként alkalmazott zsoldos „*fekete sereg*” mellett, a bandériális, illetve területiális (vármegyei, városi, kiváltságos rendi) dandárok részéről is megkövetelte az állandó harci készséget.

A haderő és a harcászat helyzetét *Hazay Samu* hadtörténész a következőkben foglalta össze: „A fejedelem kezdeményezése folytán javított honvédelmi törvények főpontjai a következők: 1. A *nemesség* védőjoggal bír. ...3. A hadak kiállítására köteleztetnek: a *király*, a főpapság, a *főnemesség*, jövedelmükhöz képest a *vármegyék*, a *városok*, a népesség számaránya szerint, a kiváltságosok, jelesen a *jász-kunok*, *székelyek*, és *szászok*. 4. A *bandériumok*, részint toborzás, részint a teljes hadkötelesek (minden húsz telek után egy jobbágy) besorozása által egészítendő ki. 5. A hadak számát a veszély nagysága határozza meg: elsősorban a bandériumok állítandók ki. Ha a kiállított bandériumok a háború viselésére nem lennének elégségesek, akkor az összes nemesség is személyenként, s ha ez sem elég, az ország minden férfi lakosa fejenként tartozik fölkelni.”³⁰³

A magas fokú szervezettség, a csaknem állandó igénybevétel, szükségessé tette a szolgálati feladatok pontos meghatározását.

A *török hódoltság* idején, az oszmánok által el nem foglalt, Habsburgok által uralt Magyar Királyság területén, a korábbi hadszervezeti formák fennmaradtak. A korszak sajátossága, hogy a *végvárok* jelentősége értelemszerűen megnövekedett, amelyekben többségükben idegen (főleg német, vallon, spanyol, szerb) zsoldosok teljesítettek szolgálatot. Mindezt a következőképpen összegezte *Bors János* hadtörténész: „A védőalkotmadmány azonos volt azzal, amit még Zsigmond király hagyott; a védőerőt a király, a királyné, a zászlós urak bandériumai, veszély esetén a nemesi fölkelés és a telekkatonaság alkotta. A végvárok katonasága állandó katonaság volt...legalább egyharmad részben magyarnak kellett lennie a Habsburgok alatt is. Ehhez járult újíttásként az, hogy a király örökös tartományai, pénzzel és katonasággal törvény szerint

³⁰³Hazay Samu: Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt, in Hadtörténelmi Közlemények, 1890.évf.212.o.

tartoztak hozzájárulni a végvárak fönntartásához és védelméhez, a megyék pedig ingyen munkával.³⁰⁴

A láthatóan erősen rétegezett, polarizált, csak részben magyar katonákból álló seregek tagjainak, a bonyolult politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok között, összetett, aprólékosan, egyénekre lebontott módon szabályozott szolgálati feladatokat, az ezek teljesítésében testet öltő beosztások keretében, kellett teljesíteniük. E beosztások szabályozását, leírását már számos korabeli írásos forrás tartalmazza, amelyekről a későbbiekben részletesen szó lesz.

A haderő szervezésében áttörést jelentett a *III. Károly* által kiadott *1715. évi VIII. törvénycikk*, amely az *állandó hadsereg* felállításáról rendelkezett, „A felkelésről és adózásról” címmel. E törvénycikk leszögezi, hogy a nemesség katonáskodni, tehát személyesen felkelni, illetve saját bandériumaikat „előállítani és kiindítani” továbbra is tartoznak, valahányszor a király azt szükségesnek ítéli. Rámutat azonban, hogy csak e véderőkkel az országot megfelelően védelmezni nem lehet, ezért szükség van „rendes katonaságra” is. E katonaságot pedig csak zsold ellenében lehet fenntartani, amelynek alapja az adó. Az adózásról a király által összehívott országgyűlésnek kell határoznia. „Véletlen ellenséges betörés”, „rögtönös háború” váratlan jelentkezésekor, a karok és rendek maguk is összehívhatják a nádorispánt, az ország primását, a főpapokat, bárókat, királyi ítélőtáblát, valamint a megyékés a szabad királyi városok küldötteit, akik az adókimetítés dolgában soron kívül tanácskozhatnak és határozhatnak.³⁰⁵

A „nemzeti haderő” (bandériumok, nemesi felkelés) tehát továbbra is fennmaradt, de az állandó (közös) hadsereg mellett másodlagossá vált. A költségvetés által támogatott, megfelelő elhelyezéssel és felszereléssel rendelkező *közös (osztrák, magyar, cseh) haderővel* szemben nem vehették fel a versenyt, így igénybevételük kivételes volt, 1848-ig el is halt. A közös haderő ugyanakkor egészen 1918-ig fennmaradt.

³⁰⁴Bors János: Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon, in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1895. évf. 95.o.

³⁰⁵*Corpus Iuris Hungarici* (1715. év)

A középkori hadszervezeti, harcászati sajátosságok, az egyedi életkörülmények, speciális, csak az erre a korra jellemző beosztásokat, illetve szolgálati feladatokat hoztak létre, amelyek tárgyalására kerül sor a továbbiakban.

4.2. Speciális beosztások és szolgálati feladatok

4.2.1. A kvártélymester (szállás-, illetve tábormester)

Elsőrendű feladata, hogy a *táborban megszállás* idején, a szálláshelyét mindenkinek megmutassa, amelytől eltérni nem lehet. E szolgálati kötelem alapvető jelentőségét mutatja, hogy valamennyi, e beosztással foglalkozó, korabeli szabályzat, rendelkezés tartalmazza.

Így *I. Rákóczi György hadi szabályzata* előírja: „A tábor megszállása idején, senki...azon kívül, sem más helyen ne menjen az táborban is, hanem ahol a tábormester szálló helyét megmutatja.”³⁰⁶

Apafy Mihály hadi edictuma pedig ezt tartalmazza: „A megszállásban ki-ki a rendet és helyet tartsa meg, amelyet a tábormester mutat, egyébiránt megpálcáztatik. ... Táborunkban egyik sereg a másik helyibe ne szálljon, hanem amelyet a tábormesterünk jelöl.”³⁰⁷

A helységekben elszállásolás (kvártély) módjáról rendelkeznek *II. Rákóczi Ferenc Hadi Regulái*: „A Quartély mestertől rendelt Quartélyával ki-ki megelégedgyék, maga ne válasszon magának vagy a másnak rendeltettet el ne végye, ... A Quartély mesterek és

³⁰⁶I. Rákóczi György 1634.- i hadi szabályzata in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. évf.143.o.

³⁰⁷Apafy Mihály hadi edictuma (1682.aug.5.) in *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891.évf.261.o.

egyéb Szállásosztók...a szállásokat 'squártélyokat úgy adgyák 's osszák, hogy kinek-kinek...illetendő légyen...ajándékot senkitől...fel ne vegyenek, hogy arra nézve az adakozónak jót, s másoknak rosszat adgyanak... A vármegye tiszteivel egyetértsenek..., amely proportio (elosztás) a vármegyétől kiadatik, a helységeket abban megtartsák..."³⁰⁸

A Lovasság Regulamentuma szerint, ha a regiment (ezred) egy *településre menet*et hajt végre („marsíroz”), a következő feladatai vannak:

„...helységbe előre megy, quartélyokat obersttől (ezredes) profoszig (foglár) megcsinálja, oberst eleibe megy, a quartélyáig kíséri, a többieknek a biletet (helycédula) kiosztja...századok szerént.”³⁰⁹

A „marsírozás” közben is nagy felelősség hárul rá:

„A szekerek, ha megindulnak, az mint tábormester elrendeli, úgy járjanak...egyik a másika eleibe ne hajtasson erős pálcázás alatt (botbüntetés); sőt elől, ha az tábornak egyik helyről az másikba köll mozdulni, senkinek az tábormester előtt nem szabad menni, ...”³¹⁰

„A lószereket (ló gyógyszerek), a súlyszenás (beteg) lovakat elküldheti ki-ki előre oldalfélt, csakhogy a munitiós szekereknek, gyalogságnak, urunk, generális uram és főtisztek szekereinek akadályt ne tegyenek, és a fő tábormestert meg ne előzzék...Azonban meg legyen parancsolva mindentül, hogy a fő tábormester uramnak szavát fogadják.”³¹¹

A *tábor helyváltoztatása* során a következő teendőket írják elő a szabályzatok a tábormester részére:

³⁰⁸Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma Kódex Kiadó, Pécs, 2007. Melléklet 278.o.

³⁰⁹A Magyar Lovasság Regulamentuma (1722) in Hadtörténelmi Közlemények, 1911.évf.374.o.

³¹⁰Szendrói tábor rendjét szabályozó edictum, in Hadtörténelmi Közlemények, 1915.évf.227.o.

³¹¹Erdélyi seregek menetelének rendi (1681) in Hadtörténelmi Közlemények, 1895.évf.155.o.

„Mindennél szükségesebb, mikor a tábor megindul, a tábornesterrel, száz vagy kétszáz gyalog rendszerint fejszékkel és kapákkal utat csinálni elmennének, hogy a rossz híd, pallót, gátot a közel levő erdőkből, berkekből megcsinálván, és töltvén,... minden akadály és késedelem nélkül mehetnének.”³¹²

A táborhely változtatásáról az oberst (ezredes) vagy a „regiment commendans” (ezredparancsnok) döntött. A parancsát a profosz vitte meg a tábornesternek, aki a furírokat (számtartó) maga mellé vette, majd az utasításban meghatározottak szerint az új táborhelyre mentek, és a táborot kijelölték. A tábor kijelölésekor...a regiment kompániáit (század) állás és utca szerint osztotta fel.³¹³

A közös haderő gyalogságának első, egyben legjelentősebb szabályzata, a *Khevenhüller-féle*³¹⁴ *hadi utasítás* a tábor kijelölésének rendjét aprólékosan meghatározta a következők szerint:

„A Compania (század) Uccájja szélessége 20 hosszúsága pedig 50 lépésnyi legyen. A Campania Uccájjátul 20 lépésnyire hátra a Hadnagy, Zászló-tartók és Vice-Hadnagy sátorja egy Lineában (vonalban) föl-állíttassék: annak első sátorfájjátul vissza, avagy hátra számlálván, 30 lépésnyire a Kapitányok sátorjai állíttassanak föl: tovább a Kapitány sátora első-fájjátul 60. lépést számlálván, a stabilis (törzs) tiszték, első Sator fájja üttessék le, úgy hogy az Oberster (ezredes) a közepin, az Oberst Lieutinant (alezredes) jobbjára, a Fő-Strazsa-Mester (őrnagy) pedig a Regiment vagy Battallion (zászlóalj) ballja felül Campirozzon (táborozzon); továbbá a Kapitányok Bagagiájja (málha) a megnevezett 60. lépéstől nem tovább hanem 30. lépés állíttassék...”³¹⁵

³¹²Bujdosó magyarok hadi szabályzata (1676-78), in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.571.o.

³¹³A Magyar Lovasság...im. in Hadtörténelmi Közlemények.1911.évf. 373-374.o.

³¹⁴Khevenhüller, von Ludwig Andreas (1683-1774) osztrák tábornok, aki a rendtartását 1734-ben állította össze.

³¹⁵A Khevenhüller-féle hadi utasítás, in Hadtörténelmi Közlemények 1915.évf.267.o.

Megemlítendő, hogy a menettel kapcsolatban egy egészen különleges szolgálati feladatot jelöl meg *II. Rákóczi Ferenc* egyik *hadi cikke*: „Minden seregnek légyen *sereghajtója*, hogy a katonák széjjel ne járjanak, annyiival inkább a falukon ne kóboroljanak, sőt tiszte, híre nélkül a zászló alól egy nyomáig ne járjon. Mindezekre...tábormesterink jól vigyázzanak.”³¹⁶

A tábormester feladatköre azonban, az eddig tárgyaltaknál, összetettebb volt. Ő látta el ugyanis az ezrednél a „*számtartó és fizető mester*” funkciót is. Ennek keretében a regiment „*cassájának*” egyik kulcsa nála volt. Jegyzőkönyvet vezetett, amelyben név, cím szerint feljegyezte a katonák által felvett pénzeket és az egyéb kiadásokat. Bejegyezte a meghaltak, elbocsátottak hátramaradt adósságait, a tiszteknek adott előlegeket, az újoncokra, új lovakra (remonda) fordított költségeket, a maradvány összegeket.

Ügyelt arra, hogy a regimentnél ne tervezzék több naturália (természetbeli járandóság) vételezését, mint amit a parancsnokság az ezrednek előírányzott. A többlet beszerzését ezért a profontmester (számtartó) részére megtiltotta. Amennyiben pedig hiány merült fel, azonnal hívatta a profontmestert, a furírokat (élelmezési altiszt). A furírokat, ha gondatlanok voltak, „megpálcáztathatta”. Ezen kívül a mustrákat (szemle) tartotta, amelyekről havonta regiment kimutatást készített, fél évente pedig arról a parancsnokságnak adott számot.³¹⁷

A függelmi viszonyokkal kapcsolatban A *Magyar Lovasság Reglamentuma* egyértelmű rendelkezést tartalmaz: „Az obersttől vagy a regiment commendastól függ, *hadnagy* titulusa van, ...”³¹⁸

Az 1734. évi *Hadi Artuculus* a „Quartélj Mesternek Esküvise” cím alatt a tábormester *előljáróit* nevesíti: „Generalisomnak, Obersteremnek, Oberst Leidinantnak (alezredes), Oberst Vach Mejszternek (örnagy), és azoknak heljekben subordinált

³¹⁶Rákóczi féle dátum nélküli hadicikkek – 1703. in Hadtörténelmi Közlemények 1888. évf. 653. o.

³¹⁷A Magyar Lovasság...im.in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf.373.o.

³¹⁸A Magyar Lovasság...im. uo.374.o.

(helyettesítő) Tiszt Uraimíknak teljes Respectust mutatok, rendeléseket observálok (megtart), ...”³¹⁹

További adalék ehhez *I Rákóczi György 1634.-iki hadi szabályzata*: „...kévántatik, hogy minden kapitánynak tábornestere legyen, és minden hadnagynak egy-egy szállásosztója, ...”³²⁰

Mindezek alapján megállapítható, hogy a tábornester, kapitánytól kezdve, felfelé alárendeltje a főtisztoknak, ugyanakkor hadnagyi „titulusa” lévén, előjárója strázsamestertől lefelé az altisztoknak. A szabályzatok értelmében parancsadási jogkörrel bír – a beosztásokat tekintve – a szállásosztóval, profontmesterrel, furírral, szekérmesterrel, profosszal szemben.

4.2.2. A szekretárius (titkár)

A *lovasságnál* használatos beosztás volt az ezredeknél. Általában az auditorok (hadbíró) viselték.

Ők folytatták a levelezést a Hadi Tanáccsal, a Generálissággal (dandárparancsnokság), más országokkal s területekkel, és minden közügyben. Referáltak, a valódi értelmük szerint, az ezredesnek, vagy más parancsnokuknak, a levelek tartalmáról, és előterjesztették azon részeket, amelyekre javasolják, a válaszadást. Fel kellett hívniuk az előjáró figyelmét arra is, ha már valamely ügyben korábban volt levélváltás, hogy a válaszban erre is utalni lehessen. Mindezek után készíthették el, a parancsnok utasítása szerint, a levelet. Annak leírása után vitték aláírásra, majd küldték el a címzettnek.

Ahogy a *Lovasság Regulamentuma* írja: „Hivataljábéli szolgálatajának determinált ideje nincsen, hanem valamikor az oberstere, vagy commendansa hivatja, magát minden készséggel és jelenvalósággal exhibeálja (személyesen jelentkezik),

³¹⁹Hadtörténelmi Közlemények, 1891.évf.576.o.

³²⁰Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.146.o.

commitálandó expedícióiban cum omni promptitudine et facilitate (hogy feladatai során gyorsan és könnyen) eljárhasson”³²¹

Tekintettel arra, hogy a szekretárius az auditorral azonos szintű, sok esetben vele megegyező szolgálati személy volt, következik, miszerint a titkár is az *ezredes* vagy ezredparancsnok *közvetlen alárendeltségébe* tartozott. Megállapítható tehát, hogy bizalmi jellegű beosztást látott el, s mint ilyen, a parancsnoka „meghosszabbított keze” volt.

4.2.3. Az adjutant (segédtiszt)

A lovasságnál az adjutánt az ezredoberster állította szolgálatba. Óránként meg kellett jelennie az oberster vagy oberstwachmeister (őrnagy) előtt, és minden, az ezrednél történt, rendkívüli eseményt, azonnal jelentenie kellett. Az ő részére pedig a századok őrmesterei tettek jelentést, minden reggel. Ezeket a jelentéseket ezred szinten összesítette, amelyet esténként, a maga „Tag Zetli”-jével (*napi jelentés*) együtt, az őrnagynak átadta.

Őrszolgálat idején a brigadéros (ma: dandártábornok) adjutánsától vette át a parolát (jelszó), a parancsokat, majd vitte meg azokat az ezredesének, és őrnagyának. Tőlük a szolgálati beosztást az alezredesének adta át. Az alezredes szolgálatra vonatkozó utasításait azután a századok őrmestereinek adta ki.

Az ezred főtisztjei által teljesítendő szolgálatokról, egy hónappal előre rendelkezett, és azt írásban rögzítette. A napi jelentéseit egy éven keresztül meg kellett tartania, így a *naplója* (diarium) utólag is ellenőrizhető, hitelesíthető volt. Valamennyi szolgálatba vezényeltet, a strázsamestertől (őrmester) kezdve, az adjutáns ellenőrizte. Az ezred őrségét is ő vezényelte, és az őrhelyükre kiküldte.

³²¹A Magyar Lovasság...im.uo.381.o.

Az ezred és a dandár vezénylése is nála volt, így láthatta, hogy az ezredét nem terheli-e több szolgálat a többihez képest. Amennyiben aránytalanságot észlelt, azt kifogásolhatta, s ha nem módosították, jelentette az őrnagyának.

A *regiment mars*nál (ezred menetben) az ezredes vagy ezredparancsnok előtt ment, azaz közvetlenül a regiment réz dobjaihoz vezényelt őr előtt, vezette a menetet.

Ha a főtisztet, altisztet, s közembert-az ezredes parancsára- „*árestomba*” (fogda) teszi, a kardját az ezredesnek vagy ezredparancsnoknak kellett átadnia.

„*Haditörvényben*” (tárgyalás) a bejáratnál volt a helye, a kihallgatottakat ki-s beeresztette illetve hívatta. A büntetés végrehajtásánál az őrnagy előtt ment, akinek a parancsára az elítéltet „vesszőztette” (vesszőfutás), „kengyelszíjaztatta”, „farmatringoztatta” (lószerszámokkal ütés). Eközben föl- alá nyargalt,”s vigyáz, minden ember jól víghez viszi e az csapást.”³²²

Más jellegű szolgálati kötelmeket tartalmaz *Rákóczi tábori őrszabályzata*:

„A rendetlenségeket, veszekedéseket, időn kívül való korcsmarásításokat a brigadéros az adjutantjai által eltávoztassa (megakadályozza), azon legyen, a csinosság és jó rend az alattvalói között observáltassék (megtartassék).” ³²³

A *nemesi felkelés szabályzata* egyértelműen megállapítja, hogy az ezredsegéd *tiszti beosztású*, akinek az ezredkapitány (ezredparancsnok) kezére kell dolgoznia. Ha az ezred kiállt (megalakult, megindult), az őrmesterek jelentései alapján, átadta a kapitánynak a sorcédulát (állományjegyzéket). Ugyanakkor öneki

³²²A Magyar Lovasság...in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf.482-484.o.

³²³II. Rákóczi Ferenc tábori őrszabályzata 1705 in Hadtörténelmi Közlemények,1888.évf.309.o.

tett jelentést minden „különös dologról” a zászlótartó, a kormány (törzs) trombitás, a porkoláb (fogdaőr) és a főkovács.³²⁴

Mindezek alapján megállapítható, hogy az adjutánsnak a főtisztek a feljebbvalói, az altisztek pedig az alattosai voltak, s - miként a szekretárius- bizalmi jellegű szolgálati feladatokat látott el.

Mindenekelőtt a szolgálatok szervezésében, az ezred napi tevékenységének lebonyolításában, továbbá a menetek végrehajtásában és a büntetések terén is fontos szerepe volt.

4.2.4. A zászlótartó (kornet)

A lovasság regulamentuma értelmében a zászlótartó (másként kornet) tisztként szolgált, a hadnagy után „subalterált” (alá rendelt), így, mai kifejezéssel, alhadnagynak tekinthető. Legfontosabb tiszte, hogy a rábízott „standarját” (zászlaját) minden esetben a század előtt hordozza. Amennyiben a közemberek az ellenség elől megfutamodnának, ő semmiképpen ne forduljon hátat, tartsa a frontot, nehogy ő legyen az oka a felfordulásnak.

Amint a zászlót a táborban a század előtt leütötték, a kötelessége volt, hogy arra vigyázzon és a kivezényelt zászló-őrséget ellenőrizze.

Riadókor, mindent félretéve, azonnal a zászlóhoz kellett sietnie, emiatt a zászló mellett szokott sátorozni.

Külön feladata volt, hogy a táborban reggel és este meglátogassa a betegeket, gondoskodjék az ételmezésükről, a tisztaságról, amelyekről rendszeresen jelentést tett a kapitánynak. Ha a betegekkel kapcsolatban bármilyen változásról kapott jelentést a strázsamestertől, vagy a káplártól (akiről alább részletesen szó lesz), arról soron kívül értesítette a kapitányt.

³²⁴A Magyar Királyi Nemesi Felkelés 1809.évi szabályzatai Nap Kiadó 2009. 151.o.

Vasár- és ünnepnapokon a századot ő vezette a szentmisére.

Amennyiben altiszt vagy közember mulasztását vagy kötelességszegését észlelte, azt „megpirongatta és megintette”, súlyosabb esetben „árestomba” (fogda) tette, de senkit meg nem „pálcázhatott”.

A fogdába tételről a kapitánynak, illetve a századparancsnoknak, jelentést kellett tennie.

Előfordult az is, miszerint az ispotályba (gyengélkedő) vezényelték, annak érdekében, hogy a borbélyok jól végezzék a betegek ellátását. Ezzel kapcsolatban minden körülményről jelentett az ezredesnek és az őrnagynak.

Ezen kívül, a századához tartozó vitéz becsület helyreállítási ügyeiben az ő zászlajával folytatták le az eljárást.

A hadnagy távollétében, a századnál betöltötte a beosztását, őt illetették az őrmestertől érkező jelentések. A századnál ilyenkor „pálcát viselhetett” (fenyítő jogköre volt), parancsnokolhatott.³²⁵

Az önfeláldozást kívánó szolgálati kötelmeiket jól mutatja Mária Terézia 1742.ból származó esküformája a zászlótartók számára, amely a függelmi viszonyokat is példázza: „Én ...esküszöm Obersteremnek, Oberst Lieutant Uromnak, Főstrázsamester Uromnak, Kapitány és Hadnagy Uraimnak, minden hadi alkalmatosságban engedelmes leszek, ...kiváltképpen pedig zászlóm mellől soha el nem állok és ha szintén jobb és bal kezemmel vagy karommal sebbe esnék is, zászlómat mindazonáltal holtomig megtartani igyekezni fogok, és hogy Ő Felsége ellenségének kezébe esnék, semmiképpen meg nem engedem.”³²⁶

A zászlótartók személyével kapcsolatban támasztott követelményeket ekként írja le a nemesi felkelés gyalogságának regulamentuma: „A zászló hordozó (sic!) írást, olvasást tudóvitéz

³²⁵Id.: Magyar Lovasság ...im. in Hadtörténelmi Közlemények, 1912.évf.138-141.o.

³²⁶Mária Terézia hadi cikkei és esküformái 1742- ből. in Hadtörténelmi Közlemények, 1893.évf.567-568.o.

ember légyen ...Ellenség előtt az zászlónak védelmére minden mesterségét reá tartozik fordítani.”

Láthatjuk, hogy a zászlótartó, csak a leghűségesebb és legbátrabb katonák közül kerülhetett ki, aki az erkölcsök terén is kiváló.³²⁷

4.2.5. A profontmester (számtartó)

Elsőszámú követelmény volt a profontmesterrel (lovasságnál: számtartó) szemben, hogy a *gazdálkodást* jól értse, a számvetésben (könyvelés) gyakorlott legyen.

Számvetéseket, kiszabatoakat, kimutatásokat, „Felsőbb Helyekre Beadásokat” (felterjesztés) kellett készítenie. Mindezekben túlmenően a „Cassa, Ruhák és Számvetés Főkönyvet” vezette, valamint a tevékenységéről naponta jegyzőkönyvet vett fel. Tartozott továbbá a *furírokat (élelmezési altiszt) oktatni*, és őket a kötelességeik teljesítésére szorítani.³²⁸

Feladatai közé tartozott még, hogy az ezred részére az *ellátmányt* (kenyér, abrak, széna) szolgáltassa. A havi szükséges ellátmányról a kvártélymester táblázatából értesült, akit az ellátmány kiosztásának módjáról, rendszeresen értesítenie kellett. Minden hónap végén összesített elszámolást készített, amelyet az ezred megbízottja megvizsgált. Amennyiben hibátlannak találta, úgy jelentést tett arról az ezredesnek.

Ha a kvártélymester hívatta, akkor minden esetben meg kellett jelennie előtte és a számadások körében hozott rendelkezéseit köteles volt végrehajtani. A maga *számadásait félévente* is elkészítette, azokat a kvártélymesterrel hagyatta jóvá. Az ily módon aláírt számadásokat azután belefoglalták az ezred elszámolásába.

³²⁷Magyar Királyi Nemesi Felkelés ...im.290.o.

³²⁸Szolgalat Regulamentuma a Magyar Felkelő Nemesség Lovasságának számára in A Magyar Királyi Nemesi Felkelés 1809.évi szabályzatai Nap Kiadó 2009.151-152.o.

Ezen kívül havonta az ezred gazdálkodásának helyzetéről, a kvártélymester kivonata alapján, jegyzőkönyvet készített. A jegyzőkönyveket fél évente, a regiment számadásakor, az ezred tisztviselőjének bemutatta, és jóváhagyás esetén, azokat csatolták az ezred irataihoz, amelyről elismervényt kapott.

A profontmester, mint a szekérmester, úgy nevezett "kis stáb béli" (nem tényleges állományú) személy volt, akit csak háború idején fogadtak fel.³²⁹

4.2.6. A szekérmester

Az előzőek alapján megállapítható, hogy a szekérmesterek a tábornesterek alárendeltségében teljesítettek szolgálatot. Kötelmeik a tábor „marsírozása” közben lényegében megegyeztek.

Mindezt a következő hadi szabályzatok szemléletesen mutatják:

„...hogy penig az *úton való rend* inkább megtartassék, minden seregből két-két rott (szekér) mesterre kell ezt a dolgot bízni. Ha ki az menésben mód nélkül (indokolatlanul) szekerét más seregben elegyíti és az menésnek rendit megbántja: efféle embert szabad legyen a sereg hadnagynak, a rend őrző rott mesternek is megbüntetni, vagy verni akarja, vagy szekerét akarja elrontani...kinek szekere eltörendik, ki kell vetni az útból; ...de mihelt megcsinálják akár melik seregnek szekere rendibe bevegyék az rott mesternek. Ha valami szekér sárban megakad, kiemeljék, valakiknek az rott mesterek parancsolják.”³³⁰

³²⁹Magyar Lovasság ...im.in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf.485-486.o.

³³⁰Báthory István lengyel király hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára in Hadtörténelmi Közlemények,1890.évf.668-669.o.

„A szekerek ha megindulnak, az mint tábornester és az fő szekérmester elrendeli, úgy járjanak, és egyik a másik elibe ne hajtassonon, erős pálcázás alatt, ...”³³¹

„Minden emberek szekerei a szekérmesterek rendelési szerint járjanak, egymásra szekereket ne hajcsák, legfőképen pedig ágyus s munitios szekereket ne hajcsák s ne verjék ki az útból és azokat ne akadályoztassák, szekereknek elvagdaltatása és rajtok levő egyetmásoknak fel prédáltatásának alatta. Ökrös szekerek pedig a tábor előtt vagy utána, amint az alkalmatosság hozza, és a mint a Főszekérmesterünk rendeli, úgy járjanak és kinek-kinek azok mellett levő emberei a mi (fejedelem) Főszekérmesterünktől hallgassanak, azok mellett senki is, aki oda nem rendelt katona, ne járjon; mert ha megcselekszi, elsőbben megpálcáztatik, ha másodszor is, meghal érte.”³³²

„Az szekereknek megindításokból és rendben való menetelekből minden ember szekérmesterink ordinantiájától (parancs) várjon és senki szekerét különben meg ne indítsa, hanem úgy, az mint az szekérmestereknek erről ordinanciát adtunk. Minden kapitány rendeljen az ő seregének egy-egy szekérmestert, kik a mi (fejedelem) szekérmesterinktől vegyenek ordinanciát (parancs) s az szerint tartozzanak szekereket járatni.”³³³

E hadi rendelkezések alapján az is látható, hogy értelemszerűen, a magasabb egység mellett, avagy éppen az uralkodónál szolgálatot teljesítő (fő) szekérmester az ezredek szekérmestereinek előljárói voltak, amint ez más szolgálati személyek esetében is fennállt. Az előzőek értelmében a szekérmester úgynevezett ”kis stáb béli” személy volt, csak háború idejére fogadták fel.

³³¹Szendrői tábor rendjét szabályozó edictum in Hadtörténelmi Közlemények, 1915.évf.227.o.

³³²Apafy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682. augusztus 5.-éről in Hadtörténelmi Közlemények, 1891.évf.291-292.o.

³³³I. Rákóczi György 1634.-iki hadi szabályzata in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.évf.148.o.

4.2.7. A profosz (foglár)

A profosz elsősorban a hadi *igazságszolgáltatás* körében tevékenykedő személy volt, amelyről számot ad a *Magyar Lovasság Regulamentuma* is, a következők szerint:

„Communiter (általánosan) a *regiment apjának* neveztetik, et est apud caesearanos officium (megtisztelő hivatal), ugyan ő mint profiscalis (szakember) scripto vel verbo tenus (írásban vagy szóban) vádolya az delingvenseket (vétkeseket) a hadi törvény előtt succinota declarationis facti et petitione administrationis iustitiae (tömör ténymegállapítással és igazságtételi kérelemmel), s ellenben in loco executionis (végrehajtás helyén) háromszor egymásután az executiót comendérozó (végrehajtást elrendelő) tiszttől gratiát (kegyelem) kér s ha nem subsegvál (adja meg), parancsolatyára az kulcsokat az szolgálinak oda veti, az delingvenst (sic!) az vasbul kivéteti és az mesternek (hóhér) kezébe adattyá.”³³⁴

Másutt: „Ő alatta vagyon az lictor (törvényszolga) és hóhér s evvel a másikat büntetteti, et vicissem (és fordítva) és ha in flagranti (közvetlenül), ő általa történnék is, böcsületiben nem praeiudicalhat (sérül), mert ami in negotio discipline occurál (szakmán belül történik) az böcsületet nem laedalja (érinti)”³³⁵

Itt jegyzendő meg, hogy mint ismert, a hóhér érintése, abban a korban, infámiával, azaz becsületvesztéssel járt.

Az ezreden belül elfoglalt *státuszát*, a vele szemben támasztott általános követelmények között, pontosan megjelöli az idézett regulamentum:

„Ennek szorgalmatos, józan és practicalt (tapasztalt) embernek köll lenni, kiért is...valamely jó *altiszt* választatik, s ha idő jártýával (sic!) avanzeroztatik (előlép) hadnagyságra, valaki ötet megbántya, az regimentet offendálja (sérti). A regimenten kívül az generál (dandárbeli) profoz is parancsol vele.”

³³⁴A Magyar Lovasság..._im in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf.490.o.

³³⁵A Magyar Lovasság..._im in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf. 491.o.

Más jellegű, meglehetősen egyedi, a tábor „csinosságával” kapcsolatos, szolgálati feladatokat is megjelöl a profoszok számára az idézett Regulamentum:

„A *tisztaságra* vigyáz az regimentnél, kiért is az tábor előtt compagniatim (századonként) egy rendben szalma csutakokat ütet föl mi póznákra, s vermeket ásat, a hova a nap szükségire járni tartozik, aki pedig azon innind (sic!) találkozék, az stekenknecht (törvényszolga) attul zálogot viszen, mely okbul az strázsák néki assignálni (biztosítani) tartoznak.

Hogy az mészárosok az tábor helytül messze tarcsák az marha vágó helyt, s minekutánna ott mindenként kitisztítottak, akkor engedgye az regimentnél lévő helekre vinnyi az húst. Az köz asszonyokat reá hajtya, hogy az compagniak és regiment utczáit megsöpörjék és tisztán tartassanak.”

Az ezred *gazdálkodásával* kapcsolatban is ró kötelezettségeket a profoszra a kérdéses szabályzat:

„Gondot visel nemkülönben a fontra (453 gr.), iccire (8dl.) s vizitál, úgy találattik-e mint az major (őrnagy) rendelte, s az taxalt áron adatik-e mind az hús, mind pedig a bor, vagy más efféle.

Ő szedi be az mészárosoktól és markqvetusoktól (sic!) az mindenholnapi (havi) szokott competentiáját (járandóság) az obersternek, oberstwachmaisternek s magáét is, úgy mint az oberster számára minden márqvetusától holnaponként tézenkét for. és minden marhátul akár ökör, s akár tehén légyen, egy for., mely által is kénytelenítetik (kénytelen) az mészáros jó nehéz marhát vágni és úgy az köz népnek is jó húst lehet venni. ...”³³⁶

A szabályzat értelmében *fogdaőr*ként egy káplár, négy és néha több közlegény került az alárendeltségébe. Ez utóbbira azért volt szükség, mert a markotányosok (árusok) „veszekedisét” sokszor csak nagyobb létszámú őrszemélyezettel lehetett „csilletteapítani”, majd a „gonosz tévőt” fogdába vinni.

³³⁶A magyar Lovasság...im. in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf.491.o.

Különös gondot kellett fordítania az „arestansokra” (fogvatartottakra), hogy egymással ne beszélgessenek, ne részegeskedjenek és csak az ezred engedélyével írhattak.

A *halálra ítélt*ek esetében „jó gondja” legyen, hogy „korsó égett bort”, a végrehajtás idején, „mint sokszor megtörténik”(!), magukhoz ne vegyenek.

Kiemeli azt is a regulamentum, hogy az ilyen „delinquensekhez”, az ítélet kihirdetése előtt, se „advocatust” (védőt), se más embert, még „pátert” se engedjen, mert gyakran megtörténik, miszerint titkon összebeszélnek, „fortélyoskodnak”.

Érdekes rendelkezés, hogy az elfogott személy, akár tiszt, akár „közember”, magát veri vasra, s ha szabadul, a profosz a kulcsot odaadja neki, és a vasat maga veszi le. Kivétel ezalól, ha „az delinquens nyilván való infámiában (becstelenség) tapasztaltatnék, akkor a stekenknecht (törvényszolga) veri vasra”.

Megemlíti a szabályzat, *büntetési nemként*, a lovasságnál ritka „vesszőzést” (vesszőfutás), hozzátéve, hogy inkább a *kengyelszíjaztatást*, illetve a *farmatrigoztatást* (lószerszámokkal ütés) alkalmazták. Ennek ellenére a vesszőfutás végrehajtási módját részletezi, amelyet, különlegessége miatt, érdemes idézni: „...a profoz vesszőket metszet, de nem a stekenknecht által, mivel a hol (ahhoz) katona ember nem nyúlhat, meglévin pedig az illendő vesszők, az profoz azon helyre viteti, a hol az major (őrnagy) szokott az executiokor (végrehajtás) megállapodni és leteteti, azután veszi föl az stekenknecht az két karja alá, a mit föl nem vehet(!), jó hosszan hagyván a végét függni és úgy megyen bé az két rendben álltatott nép közt, előtte menvén a profoz végig, holott minden közember rendszerint egy-egy vesszőt, a végít fogván, húz magának és illetve formán...fréssétetnek a vesszők. Az vesszők metszésére maga is elmegyén a profoz, ha reá irkezhetik, láthassa helyessek legyenek.”³³⁷

A bujdosó magyarok hadi szabályzata intézkedik a *halálos ítélet végrehajtása* feltételeinek azonnali megteremtéséről: „A generál

³³⁷uo.492-493.o.

profusz mesteré lenne ugyan a kívánság, de egy akasztófát is kell csináltatni, mihelt a tábor megszáll, mingyárt mindenkor a tábor piaczn állíttasson fel, és ki megérdemli köttesse fel, ott állván, míg a tábor helyben leszen, osztán levágván róla.”³³⁸

A korábban írtak alapján megállapítható, hogy a büntetések végrehajtását az adjutáns vezényelte, míg a profosz közvetlenül segédkezett abban, miként az egész igazságtétel során is. Az altisztek között, mint első tisztelték. Elöljárói voltak a tisztek, a beosztást illetően pedig a kvártélymester, auditor, szekretárius, és az adjutáns.

4.2.8. A furír (élelmezési altiszt)

A *Lovasság Regulanentuma* értelmében a furír a század számtartására rendelt szolgálati személy. Ő vezette a század mustra (szemle) listáját, havi kimutatását, amelyeket kapitányának, vagy századparancsnokának mutatott be, és vele íratta alá.

A *század számadását*, vagyis a bevételeket, kiadásokat, az adósságot kísérté figyelemmel, amelyekről készített jelentését félévente, az ezred kvártélymestere ellenőrizte, majd jóváhagyás után visszaadta a századnak.

Minden katona esetében, a követelést és tartozást beírta a *századkönyvbe*, amely a kapitánynál volt letéve.

Amennyiben a kvártélymester vagy profontmester hívatta, azonnal meg kellett jelennie náluk, s utasításait teljesíteni volt köteles. Ha nem a parancs szerint járt el, a kvártélymester vagy profontmester „szabadságokban állt jó meg pérongatni” (megfeddhetette), de meg is pálcáztathatta.

³³⁸Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676-78, in Hadtörténelmi Közlemények, 1894.év 570.o.

Mustra (szemle) idején ő olvasta a szemle jegyzéket, végül a szemle kimutatását, a kvártélymester parancsának megfelelően, segítette elkészíteni.

Emellett ismernie kellett a regiment (ezred) kimutatásait és számadásait is, és azok elkészítésében szintén segítette a tábornost.

A *menetben*, a helyiségekbe előre kellett mennie, már a hajnali órákban, és az új kvártélyokat, a tisztek számára rendbe tette. Ezt követően visszament a század elé, a kapitányának a szállását megjelentette, majd kiosztotta mindenkinek a szállásjegyzékét.

Az elrendelt időben faluról falura ment, a lakosokkal az okozott károkkal kapcsolatban elszámolt, és arról igazolást állított ki.

Ha a profontmester nem volt jelen az ezrednél, az ezred ellenkező parancsa hiányában, az idősebb furír látta el a teendőit. Néha *járőr* szolgálatba is beosztották.³³⁹

Nádasdy Ferenc hadi cikke a kvártéllyal kapcsolatban érinti a furírt: „A furír által kiutalt szállással és helyiséggel, példás büntetés terhe alatt, mindenki megelégedgyék”³⁴⁰

Amint látható, a furír század szinten látta el azokat a szolgálati feladatokat, amelyeket az ezrednél a kvártélymester és a profontmester teljesített. A századnál a kapitány közvetlen alárendeltségébe tartozott.

4.2.9. A rézdobos

A *Lovasság Regulamentuma* szerint, a dobost az oberster vagy a regiment (ezred) parancsnoka fogadta fel.

³³⁹A Magyar Lovasság...im. in Hadtörténelmi Közlemények 1912.évf.142-143.o.

³⁴⁰Gr. Nádasdy Ferenc lovas tábornok horvát bán hadi cikkei-1768. in Hadtörténelmi Közlemények, 1897.évf.417.o.

A *regiment (ezred) réz dobjait viseli* lóháton, és az ezred előtt, a melléje rendelt strázsák után vonul, mögötte pedig a két beosztott trombitás.

Minden este és reggel a dobokat háromszor megüti, és erre a *regiment káplánja (tábori pap)* a törzs helyére érkezik, majd a zászlótartó ugyanide vezeti a „népet”, a tisztek is asszonyukkal megérkeznek, s ott a káplánnal elkezdik a könyörgést, amely után a dobos ütéseivel fejezik be azt.

Ünnepnapokon a dobokat az oberster sátrához viszik, ahol az ezredes strázsája előtt, azokat háromszor megütik.

Az *újév* köszöntésére a *regiment* dobosa kikéri a dobokat, és a strázsáival, mind az ezred főtisztjeit, mind a századbelieket meglátogatják, még a kvártélyban is, ha nincsenek messze egymástól.

Minden főtiszt *névnapjára*, nemkülönben a *beiktatásukra*, a dobos, a trombitásokkal együtt, jelentkezik náluk, amelyért a tisztek meg szokták őket jutalmazni.

Fontos feladata volt, hogy a dobokra gondot viseljen, ha azokat kár éri, azt jelentse, hogy azonnal helyrehozhatóak legyenek.

A dobosnak a *regiment* biztosított lovat, a szükséges felszereléssel együtt.³⁴¹

A *nemesi felkelés szabályzata*, a gyalogságnál szolgálatot teljesítő dobosok részére, a következők szerint szabott rendtartást:

„Az bátor katonákat a felé, a dobszó által vezetni, a hol az ellenségnek legérezhetőbb kárt lehet okozni.

Tartozik dobjának megtartására szükségképpen gondot viselni. Kell néki magát gyakorolni az elől írt Dobverésben a *Regiment Tamburnak* tanítása szerint.

A közembernek regulái szerint viselje magát.”³⁴²

³⁴¹A Magyar Lovasság...im. in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf.489.o.

A rézdobos tehát, mind az ütközetekben, mind a napi életben, a középkor seregében nélkülözhetetlen és pótolhatatlan, jeladó szerepet töltött be. Ezred és század szinten is alkalmazták, a közemberek között kiemelt jelentőséggel bírt.

4.2.10. A trombitás

A *lovasság szabályzata* értelmében, a századnál a kapitánya vagy századparancsnoka utasításának megfelelően, kizárólag trombitálással teljesíti a szolgálatát.

Kötelessége, hogy a feladatát jól tudja, s abban magát folyamatosan képezze, nehogy tudatlanságával kárt okozzon.

Amikor a kapitánya szolgálatba lépett, mindenkor ő is vele tartott.

Ha a századnál fő-, altiszt, vagy közember elhalálozott, a temetésére kikísérte.³⁴³

A *nemesi felkelő sereg* lovassága részére szabott rendtartás előírja, hogy „bátor szívű”, józan, muzsikához értő, jól lovagló ember legyen, aki a rábízott üzeneteket véghez tudja vinni.

A sereg kiállásakor a maga helyét jól kell tudnia, köteles továbbá a parancsnokára „serényen” vigyázni.

A szükséges jeleket a trombitával folyamatosan és időben kellett fűjnia. A tábori „darabokban vagy nótákban”, „kiváltképpen” kell neki magát gyakorolni”.

Ha valamit kérni, jelenteni, vagy „panaszolkodni” akart, valahová ment, vagy visszajött, őrizet alá vették, illetve onnan szabadult,

³⁴²A közkatonának, Gefrajter, Káplár és Strázsamesternek különféle kötelességei Ts. és Kir. Ausztriai Gyalogságnak számára rendelt KOMPÁNIA REGULAMENTUMÁNAK útmutatása szerint in A Magyar Királyi Nemesi Felkelés...im.46.o.

³⁴³A Magyar Lovasság... im. in Hadtörténelmi Közlemények 1912.évf.144.o.

tehát minden szolgálati ügyben, az első strázsamesterhez kellett mennie, és nála jelenést tenni.

Amikor pedig az ezredtörzshöz ment, vagy onnan visszatért, a segédnél (adjutáns), és a „Kormánytrombitásnál” (ezredtörzs trombitása) kellett jelentkeznie.

Az előjárók részére úgy kellett tiszteletadást teljesítenie, mint a káplárnak.³⁴⁴

Az előzőekben írtak alapján a trombitás, a dobos közvetlen alárendeltségében, vele szorosan együttműködve teljesített szolgálatot.

Század szinten a kapitány utasításai szerint, amelyet a gyakorlatban a dobos közvetített a számára, látta el feladatait. A káplárral (ma: szakaszvezető) azonos helyet foglalt el az állományban.

Az ezrednél szolgálatot teljesítő regiment trombitás tekinthető a magasabb szakmai előjárójának.

4.2.11. A borbély

A *lovasság szabályzata* rögzíti, hogy a borbélyt az oberster fogadja fel, „tudós” (szakképzett), és gyakorlattal rendelkező embernek kell lennie.

Irányítja az alárendelt borbélyokat, és amennyiben azok „negligensek” (gondatlanok), megbünteti őket, ha pedig hibát észlel, azt helyrehozza.

Az ütközetekben mindent borbélyt maga mellett tart, ellenőrzi, hogy a kötöző és az egyéb felszerelés hiánytalan-e, a hiátust pótolja.

³⁴⁴ A szolgálatot illető szabályok a Magyar Felkelő Nemes lovasság közvitézeinek és altiszteinek számára, in. A Magyar Királyi Nemesi Felkelés im.114-115.o.

Az ezredborbély vezényli a többi borbélyt szolgálatba, a „hospitalis”(segélyhely) megfelelő területére.

A regiment részére szükséges *gyógyszereket* az oberst írta elő, aszerint kellett a borbélynak a „mezei” (sereg) patikából az ezred ládájába azokat tenni.

A kiadott gyógyszerekről kimutatást vezetett, így ha azok teljesen elfogytak, a mezei doktornak megmutathatta, mire fordította.

Megjegyzí a regula, nem megengedhető, hogy a borbély a gyógyszereket saját hasznára fordítsa, holott minden főtisztól, a fizetésén kívül, a gyógyítás díját is megkérheti.

A regiment „*medicinalis ládája*” (egészségügyi doboz), a kulccsal és a felszereléssel együtt, az ellenőrzése alatt állt, ezért, ha gondatlansága miatt, valami abból elveszett, köteles volt a kárt megtéríteni.

Minden nap egy „közönséges” borbélyt küldött az adjutánshoz, ily módon tett neki jelentést a betegek és „sebesek” (sebesültek) állapotáról, ő maga pedig kötvetlenül az oberstnek és oberstvachmeiternek (őrnagy) tette ezt meg.³⁴⁵

A borbély felelősségét jól mutatja *Rákóczi Hadi Regulája*: „Amely sebes meghal, megsebesedés után egynéhány nappal, vagy hetekkel, jól megvizsgáltassék, ha sebe miatt-é vagy a Borbély gondviseletlensége, vagy rosszul bánása miatt-é, vagy más...nyavalyából történt halála. ... Ha a borbély miatt esik halála, a Borbély meghal gondviseletlenségért, ha csak eszköze volt gyógyítására; nem lévén pedig, idején (időben) tudományt tegye (tudassa) fogyatkozásáról, s úgy ártatlan lészen halálától. Sőt ha más következett nyavalyából történik halála, a Borbély mentt lészen, ...”³⁴⁶

A borbélyt, tehát az ezred foglalkoztatta és közvetlen alárendeltjei, a „közönséges” borbélyok voltak.

³⁴⁵A Magyar Lovasság...im. in Hadtörténelmi Közlemények 1911.évf.490.o.

³⁴⁶Az önálló katonai büntető kodifikáció...im. Melléklete, 256.o.

Látható az is, hogy a sereg (hadtest, dandár) doktor volt a szakmai felettese, ő maga az ezrednél az oberster közvetlen ellenőrzése alatt állt.

Harchelyzetben elérhető közelségben kellett lennie, hogy a sebesülteket gyorsan el tudja látni.

4.2.11. A káplár

A káplár a lovasságnál, a szabályzat szerint, a strázsamester (őrmester) után következő funkció, aki altisztként a káplárságot vezette.

Követelmény volt vele szemben, hogy írni, olvasni tudjon és több nyelvet beszéljen.

A strázsamestertől kapott parancsokat írta, és aszerint járt el, neki minden reggel jelentést tett.

A *parancsok, szolgálati vezénylések* átvétele után, azokat a káplársága részére kiadta. Az alattosait minden reggel megvizsgálta, hogy őket az ellenőrzéskor a strázsamester és a hadnagy rendben találja.

A *tisztaságra* is vigyázott, hogy mocskosan, fésületlen, vagy mosdatlan „ne találtsák a nép”, s ha valamelyik katona ruhája elszakadt, rögtön megfolttoztassa.

Gondja volt arra is, hogy az asszonyok, gyermekek csak a századon kívül „tisztátalankodgyanak”, akárcsak a századbeliek.

A századnál az egyikük mindig ellenőrző szolgálatban volt, amelynek keretében vigyázott a lovak tartására, abrakolására, itatására, tisztítására, továbbá a főzésre, illetve arra, hogy a szolgálatba vezényeltek pontosan „kinyomakodjanak” (elinduljanak). Az ellenőrzés eredményéről a strázsamesternek tett jelentést és tájékoztatta, az őt váltó káplárt is.

Felelt azért, hogy a századnál minden rendben menjen, veszekedés, „egyéb helytelenség a nép között” ne legyen.

Fontos előírás volt, hogy a parancsokat kinek-kinek a maga nyelvén adja ki, és azokat egy közemberrel mondassa vissza, hogy azután senki magát, a nem tudásával ne menthesse ki.³⁴⁷

A *Nemesi Felkelés gyalogságának szabályzata* a káplárok kötelességei között említi, hogy valamely tiszt távollétében az egész „Tzúgot” (szakasz) irányítani kell, ugyanígy, adott esetben, a strázsamestert is helyettesíti.

Amennyiben valamelyik „legény” büntetést érdemelt, le kellett fognia, és a „vétket tovább adja hírül” (jelentést tesz).

Ha valamely „legény” betegesen nézett ki, figyelmeztette, hogy a betegségét ne titkolja el. Amennyiben mégis ezt tette volna, jelentette, hogy megvizsgálhassák.

A strázsamesternek tett reggeli jelentéseken kívül, ha stábhhoz (törzs) ment, vagy onnan távozott, a regiment adjutánsnál is jelentkeznie kellett.

Minden „szorgos” (sürgős) jelentést a kapitány részére kellett megtennie, de a batallion (zászlóalj) adjutánsnak szintén naponta jelentett.

Tartozott továbbá mindenkit, aki szolgálatba ment, vagy onnan visszatért, alaposan „vizitirozni” (ellenőrizni).

A harctéren: „Az ellenség előtt a legfőbb kötelessége, hogy a maga embereit, mennél jobban lehet, együtt és rendbe tartsa, nekik jó példát mutasson, őket bátran az ellenség eleibe vigye, és ha egyedül az ő kommandója alatt vólnának, őket okossággal vezesse.”³⁴⁸

³⁴⁷A Magyar Lovasság...im. in Hadtörténelmi Közlemények 1912.évf.145-146.o.

³⁴⁸A közkatonának, Gefrajter, Dobos, Káplár és Strázsamesternek különféle kötelességei...im. 51-52.o.

A felkelő sereg lovasságának káplárját, a fegyvernem sajátosságai miatt, az előzőeken túl, csak az arra jellemző, alábbi, különös kötelmek is terhelték:

„Kötelessége, hogy a szolgálatban lévő lovakat tökéletesen és igazán ösmérje, és vigyázzon, hogy velek rosszúl ne bánjanak, meg ne sértsék, ne rugdossák, fejét ne verjék, hanem rendesen gondjokat viseljék; táplálják, és jó patkólásban tartsák.”³⁴⁹

Mindezek alapján, a káplár, hasonlóan a mai kor szakaszvezetőjéhez, a század mindenese volt, akinek az alegységet érintő valamennyi problémával foglalkoznia kellett, azokat köteles volt megoldani, illetve jelenteni. A szolgálatok ellátásának megfelelő végrehajtása, ahhoz a feltételek megteremtése, közvetlenül, az ő kezében volt.

Az őrmester szoros alárendeltségében látta el a szolgálati feladatait.

4.2.12. A nyereggyártó és a kovács

A szabályzat értelmében a nyereggyártók és a kovácsok a lovasság századainál foglalkoztatott *mesteremberek* voltak, akik a seregben (a vasszeg, patkó, ló orvosság, bőr, fa, s egyéb hasonló felszerelés kivételével, amelyeket ők biztosítottak), a munkájukért jóval kevesebb fizetséggel is meg kellett elégedniük, „mintha idegenektől” kaptak volna ellenszolgáltatást.

Néha az oberstvachtmaister (őrnagy) vagy a kapitány bizonyos díjat szabott meg nekik. Havonta egyébként annyi *fizetés* járt nekik, *mint egy közkatonának*.

³⁴⁹A szolgálatot illető szabályok...im.110.o.

Strázsálniuk (őrséget adni) nem kellett, de a *menetben*, tartoztak a századdal az ellenség elé is menni, és ott a szükséges mesterségbeli teendőket ellátni.³⁵⁰

A nyereggyártók és kovácsok ugyan nem voltak katonák, de, mint mesteremberek, olyan mai szóval, „polgári alkalmazottaknak” tekinthetők, akik a lovasságnál, a szakmájuk miatt, mégis alapvető fontosságú szolgálati feladatokat láttak el.

Gondoljunk csak arra, hogy a lószerszámokat és egyéb felszereléseket, akár az ütközet közben is, ők készítették, illetve javították. Ezen kívül a lovak gyógyítása és patkolása is a feladatuk körébe tartozott.

³⁵⁰A Magyar Lovasság...in Hadtörténelmi Közlemények, 1912.évf. 145.o.

4.3. Konklúziók

A középkori seregek katonai beosztásainak, illetve az azokhoz tartozó szolgálati feladatoknak az áttekintésekor azonnal szembetűnik, hogy „nincs új a nap alatt”.

Láthatjuk, miszerint a feladatok egy része ma is létező, funkcionális jellegű teendőket, igényeket foglaltak magukba.

Így a gazdálkodást, a pénzügyeket érintő szolgálati tevékenység során, a középkorban is, szükségszerűen, jelen volt pl. az elszámolási, bizonylatolási rend, a kvártélymester, a profontmester, és a furír szolgálat ellátása során.

Emellett olyan jellegű szolgálati működések valósultak meg, amelyek, értelemszerűen, ma is jelen vannak.

Ilyen a szállítás, elsősorban a kvártélymester és a szekérmester szolgálati tevékenységében, amellyel logisztikai jellegű feladatokat oldottak meg, a kor technikai színvonalán.

Tágabb értelemben ide sorolható még, mint a korszak hírközlése, a dobos és a trombitás szolgálata is. Hozzáteszem, hogy a trombitász ma is betölt bizonyos funkciókat (igaz, már részben elektronikus formában), az ébresztő, takarodó, temetés, ünnepségek alkalmával. A jelen hadseregében azonban - ellentétben a régebbi korok seregével - már nincs harcászati jelentősége.

Akadnak olyan beosztások is, amelyek szinte teljesen megegyeznek a régiekkel, mert a feladatok is csaknem azonosak.

A szekretárius (titkár), az adjutáns (segédtiszt) az előjárók közvetlen alárendeltségében, azok munkáját segítő, adminisztratív jellegű szolgálati tevékenységet láttak el, akárcsak ma.

Részben hasonló feladatok jelentkeznek a profosz (foglár, fogdaőr), vagy akár a borbély (felcser) szolgálatának teljesítésre során is, persze a teljesen eltérő munkafeltételek, életkörülmények beszámításával.

A század, avagy szakasz működési rendjének, a szolgálatok biztosításának általános jellemzői, teremtenek hasonlóságot, a káplár (ma: szakaszvezető) esetében.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a középkor seregeiben használatos katonai beosztások és szolgálati feladatok különössége – túl az elnevezésbeli különbségeken, csak részben köszönhető a feladatok eltérő voltának, jellemzően a *korszakban rejlő specifikumok* a meghatározóak.

Mellékletek

ZSIGMOND KIRÁLYNAK 1427-IK ÉVBEN BRASSÓ VÁROSÁBAN, A LAKOSSÁG KÉRÉSÉRE KIADOTT PARANCSA, VAGYIS HADI SZABÁLYZATA, A KATONÁK KIHÁGÁSAINAK ÉS ERŐSZAKOSKODÁSAINAK MEGFÉKEZÉSÉRE ÉS AZ ÉLELMI SZEREC ÁRÁNAK SZABÁLYOZÁSÁRA.

Mi Zsigmond, Isten kegyelméből római császár, Magyarország, cseh, dalmát és horvát országok királya stb. . . jelen soraink erejénél fogva megparancsoljuk, tudtára adva mindenkinek, a kit illet, hogy Mi úgy egyházi, mind világi alattvalóink panaszai által állandóan ösztönöztetve amaz erőszakoskodások, károk és sok alkalmatlanságok miatt, melyek a Mi, valamint a főpapság, főurak és országunk nemeseinek mozgósított katonasága által, a Mi és azoknak birtokain, mozgósítás idején elkövettetnek: a panaszokban foglalt bajokon méltó módon segíteni kívánván, ugyanazon főpapjaink és főurainkkal jól megfontolván a dolgot, az ő tetszésükre és tanácsaik szerint rendeljük, parancsoljuk és e határozatunkkal szentesítjük a következőket.

I. FEJEZET.

Bárki a katonaság közül élelmiszereket, s más nélkülözhetetlen dolgokat, mint pl. kenyeret, bort, takarmányt, szénát, hust, sajtot, gabonát, halat, babot, libát, csibét, malaczozt, bárányt, vaját, hust és más efféle kisebb dolgokat erőszakkal, vagy fizetetlenül, vagy nem teljesen kifizetve eltávolít, vagy máskülönben ezekben kárt okoz, s azokért kérdőre vonatván eleget nem tesz, az ellen a megkárosított, vagyis az eltávolított jószág tulajdonosa hívjon fel két bírót az uriszéken, azon megyében, a melyben a kár okoztatott; ezek előtt a károsultak gazdatisztjeikkel együtt kötelesek esküt tenni, az okozott kár nagyságára nézve, maguk a bírók pedig megválasztatásuk alkalmával tett hites esküjök alatt tartoznak bizonyítványt adni a károsultnak saját és ugyanazon megye főispánjának pecsétjével megerősítve. A károsultak e bizonyítvánnyal valamelyik nyolczados bíraskodás idejében, a királyi kuria biróihoz járulván: ezek az említett bizonyítványoknak teljes hitelt adni, s a károsultaknak, úgy az említett bizonyítványban foglalt kárukra, mint minden kiadásuk, vesződségük és fáradságukra nézve, amit csak kárpótlásuk végett tettek és tenni fognak, lelkiismeretes mérséklettel — bizonyos hiteles pecsét alatt — véleményes ajánló levelet tartoznak adni azon megye főispánjához, amelyben a kárt okozó katonák tartózkodnak; ennek erejénél fogva azután a főispán, az említett kiadások, vesződségek és fáradságokért, azonnali teljes elégtételt tartozik adni, és pedig nem a becslési ár, hanem az említett bírák véleménye szerint, akár pénzben, akár javak lefoglalásában.

II. FEJEZET.

Ha valaki nagyobb dolgokat tulajdonít el: mint lovakat, ökröket, ruhát, sertéseket, szalonnát és általában oly dolgokat, melyeket nélkülözhet anélkül, hogy szükségét szenvedne, vagy elpusztítja a parasztság házait, csüreit, felszerét, vagy eltulajdonítja borát, megrakott szekerét, vagy valakinek más hasonló nagyobb

kárt okoz, az ilyen, vagy a károsultak,¹⁾ vagy uraik által bizonyos nyolczadokra, a királyi kuria birái elé idéztessék, ki ha a nyolczadra a királyi kurián érdemesnek nem tartaná megjeleni vagy ezt elmulasztaná, már az első határidőn vétkesnek tudandó és tartandó, de e miatt még javai lefoglalásával ne sújtassék, hanem az ellene felhozott s általa okozott kárnak — az említett bírák által négyszeresen becsült — megtérítésére kényszeríttessék.

Ha pedig a nyolczadon megjelenik, vagy törvényszerű megbízókat küld, megvallván a kárt, — ellene marasztaló ítélet hozassék és köteleztessék az elégtételre; ha pedig a kárt tagadja, a fenntemlített bírák a károsultakat igazoló levelekkel küldjék vissza, ama megyei vizsgálóbizottsághoz, a melynél a kár feljelentetett, s ott, ha vallomásaik feletti bizonyító esküvel igazoltatik a kár: annak okozója a fenntemlített büntetésekkel sújtattassék és a megtérítésre kényszeríttessék.

III. FEJEZET.

Mindazok pedig, kik nagyobb büntényt vagy vétséget követtek el, mint gyilkosság, valamely asszonynak, vagy hajadonnak megbecstelenítése, vagy elrablása, templom-fosztogatás, szent dolgok és nemesek megrablása: a károsultak által, azok gazdáinak házaiban is szigorú vizsgálat tartassék és tetteikért valamely oktávára a királyi kuria elé idéztessenek; ha megjelennek és az ily vétségben ártatlanoknak vallják magukat — akkor az egész dolog azon megye nemesei elé terjesztessék — bizonyító eljárás végett — a hol a vétség elkövettetett, hol ha a vádlottak meg nem jelennek — már magában véve e miatt — makacsságért ítéltessenek el. S ha az ily vétséggel vádlottak, egyáltalában fel nem találhatók, akkor azoknak gazdái a felelősek, kik a károk és jogtalanságokért eleget tenni tartoznak.

IV. FEJEZET.

Mindazon esetekben, valahányszor a nevezett károk okozói, vagy vétségek elkövetői a károsultak által, az idézés alkalmával,

fel nem találhatók, úgy szintén, ha azok vagyontalanok, ismeretlenek, vagy nagyon távol lakók, — elégséges, ha azon főrangúnak vagy köznemesnek, kinek neve alatt és a kinek banderiumában szolgálnak, — birtokára küldetik az idézés, ki azt alárendeltjének tudomására tartozik hozni.

V. FEJEZET.

Hasonlókép, ha valamely főúr személyesen részt vesz a hadjáratban, s a hozzá intézett panaszokra, a károknak megtérítéséről nem gondoskodik: akkor a károsultak káraikért elégtételt vehetnek maguknak ő rajtuk.

VI. FEJEZET.

A mozgósított katonaság nyáridőben, s mikor még a mezőkön tartózkodhatnak, elégedjék meg szabad szállásával, de télidőben tőle — legyen az nagy vagy csekély számú — a szalmát, erdei tűzelő fát és szállást megtagadni nem szabad; e dolgokban a katonaságot senki ne nyugtalanítsa, háborgassa, vagy akadályozza.

Ott, hol a hadsereg részére nincsen legelő, és csak annyi fentartott rét és kaszáló van, amennyi épen a népnek magának elég, ott legeltesse a katonaság jószágát, míg a rét lekaszálva s a széna összegyűjtve nincs; de kaszálás után, erővel, ingyen meg ne fosztassék a nép takarmányától, hanem a takarmány megfelelő áron vétessék meg tőle.

VII. FEJEZET.

És pedig: árpáért, zabért és rozsért, szűk esztendőben, budai köbölönként, fizetessék 31 dénár, bő esztendőben pedig 25.

Hasonlókép egy ló részére való szénáért, negyvennyolcz óránként egy dénár; ne szórják azonban a szénát a ló alá, hanem csak annyit vegyenek, a mennyi épen a lónak szükséges.

Két embernek egy ebédre való kenyérért fizetessék 1 dénár.

Hasonlókép (hiányzik.)

Egy tyukért három, csibéért két dénár, malaczért öt, bárányért nyolcz.

Úgy szintén a hal, hüvelyes főzelék, vágott hús, sajt, hal, vaj

és hasonlók, melyek egyenkint nem soroltatnak fel, megfelelő áron vétessenek és fizettessenek meg, tekintettel azonban mindig az időviszonyok és helyi körülményekre.

- Egy dénárért nyolcz tojás.

Ha valaki borjut, sertést, vagy szalonnát akar venni, ne vegye másként, mint az eladók jóhiszeműségével, s úgy fizessen mindent, amint alkura tudnak jönni.

VIII. FEJEZET.

Úgy szintén tilos, mind ama helyeken, hol állami só kapható, — más sót venni, vagy eladni, s ha valaki ez ellen vét: az első ízben rajta ért eladó a kincstár által fosztassek meg egész sójától; másodízben a sóval egyetemben kocsi, ló elvétessék; harmadízben és később ki rajta éretik — az elkobzáson kívül — elfogatva, a kincstár ítélete szerint, megfelelő büntetéssel sújtattassék. A vevő a vásárolt sót elveszíti; másodízben még annak megfelelő árában is elmarasztaltatik.

IX. FEJEZET.

A királyi só után, addig míg ez a király neve alatt szállítatik, senki ne merjen, szárazon vagy vízen, vámot követelni, ha csak be nem bizonyítja ehhez való jogát; hasonlókép tilalmas ez a hadsereg részére szállított só után, míg ez annak nevében szállítatik. Ha pedig az ily só akár a kincstár, akár a hadsereg útján kereskedésbe jut, a kereskedő tartozik utána vámot fizetni. Ha pedig valamely vámos az ily királyi vagy katonai só után mégis vámot követel, s a kincstárnak ez tudomására jut, az ily vámos a kincstárnak kiadatik elégtétel végett, jelen kiváltságos levelünk erejénél fogva.

Kiadtuk Brassóban «Reminiscere» vasárnap után való hétfőn (márcz. 17.) 1427-ik esztendőben, uralkodásunknak Magyarországon negyvenedik, a római birodalomban tizenhetedik és Csehországban hetedik esztendejében. (P. H.)

BOCSKAY ISTVÁN FEJEDELEM.

Hadi szabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből. 1) »Statut. et ordin. Regni Hungariae Militibus et Exercitibus, data et instituta disciplina Cassoriensis Anno Domini 1606. Mivel hogy ez ideig, mióta az Isten az hadakozást az ő nevének tisztességére és szegény hazáknak szabadságának helyében s zokására támasztotta, az hadaknak sok külömb külső forgandó állapottya miatt semmi jó rend az hadakozó népek között nem lehetett, kihez képest sem Ő Felségének, sem utánna való Generálisoknak és kapitányoknak módgyok és authoritások nem lehetett, sem a vitézlő népek rendtartásában, sem az dolgoknak lecsendesítésében, kik miatt az sok halhatatlan panaszok mind Ő Felségét szüntelen érték, mind penig az kapitányokat immár mostan látva hagyván és semmivé tévén minden ez előtt tett végzéseket és mód nélkül való rendtartásokat, hogy ennek utánna mindenek jól módgyával és rendtartással legyenek, tetszett Ő Felségének és az országnak, és az vitézeknek közönségesképen, hogy ezután az hadakozó vitézek között, ilyen rendtartás legyen mint az rendszerint következik:

I. Először legelsőben, hogy az Isten szerencsénket hadainkban megadgya és az kapitányok mindenképpen azon legyenek, hogy Istennek dicsősége naponként közöttünk nevedgyék, minden seregekben prædicatiót tartsanak és az kapitányok az undok szitkokokat és káromkodásokat az vitézek között megtiltsanak és ha valamelyik az tilalom ellen vétkezik és cselekedik az kapitány megbüntesse és jó példát adgyon nekik.

II. Hogy az lovas hadnak az ő regulája rendtartása ez, hogy az lovas kapitány legfellyeb ött száz lóval lehessen, és a kapitány fellyebb való hadnagyot száz lovasnál ne tartson alatta és mind az kapitánynak, mind penig az hadnagyoknak az alatta való vitézeknek számok és nevek rendszerint felírva legyen.

III. Az kapitánynak gongya legyen reá, hogy sok számú lovon való vitézeket maga számára ne tartson és magának fellyebb való szeri 16 lovasnak ne legyen, az hadnagyoknak szerekben, 6 lovas vitéz legyen, az fő-fő legények két vagy három lóval legyenek rendszerint jó szerrel.

IV. Kapitányt az fejedelem válaszon, és az hites legyen eő Felségének és az országnak, zászlótt az fejedelem adgyon; az alatta való hadnagyokat az fejedelem confirmállyá és ő Felségének azok is hittel kötelesek legyenek, mind penig az országnak, zászlótt penig nekik ő Felsége rendellyen és adgyon.

V. A zászlóhoz és kapitányhoz az hadnagy és vitézlő rend hittel legyen köteles és valaki kapitánnya híre nélkül zászlóját elhadgya, tisztességét, fejét vetesse el érette és vagy hadnagy vagy főlegény ne menjen messze az maga szükségében, csak még házához is, kapitánnya híre nélkül.

VI. Egyik kapitány és hadnagy, az másik kapitányság és hadnagyság alatt lévő vitézt az előtte járó híre nélkül és akarattya nélkül alája ne fogadgya ; ha pedig ezt az kapitány akar hadnagy az más zászló alatt lévő vitézt befogadná seregében mód nélkül, az féle kapitány vagy hadnagy tisztét elveszeje és becsületi ne legyen.

Az ki magát zászlója híre nélkül kapitánnyá vagy hadnagygyá teszi, ő Felsége akarattya, hogy az Generális olly kapitányt vagy hadnagyot felakasztassa ; az városoknak, faluknak szabadon lehessen és megbüntessék.

Aki vagy kapitánnyát, vagy hadnagyát szidalommal vagy illetlen szóval illeti, affélét három pálczával megverik. Valaki kapitányához vagy hadnagyához fegyvert vont vagy megsebesíti vagy megöli, fejével éri meg. ¹⁾

Item az kapitányoknak gongyok legyen arra, hogy helyben törvénnyel, mezőben pedig bottal bírjanak az alattok valókkal. Urnak nemes embernek, papoknak, scholáknak házokra ne szállyanak az ki megpróbálja, a fejével éri meg. Az Magyarországnak törvénye szerint az, ki az malmot elvagdálná, az kezét vágják érette, mivel hogy közönséges jóra való. Az malomban valókat is, ha ki megbántaná, megbüntettessék érette.

Az jobbágyoknak lovát, barmát akármi ingó-bingó jószágát akár mi legyen az, senki el ne vegye, valaki pedig ezt által hágja, tartozzék az kapitánnya visszaadni, az marhát és ő magát afféle cselekedetért erősen megvasalni ; ha pedig az kapitány meg nem míveli, elveszeje tisztességét, ha pedig az marhát eladta volna, elégicse meg az szegény embert.

Élés fellyét annak azt kit maga és lova megeszi eladni vagy házához hordani, vagy maga hasznára fordítani az árát, ne merészellye senki ; valaki szentegyházat tör, vagy sírokat, az fejével éri meg. Item az kik az szegény embert sarczoltatják, égetik, sütik és kínozzák, pénzt kérnek, rajtok vesznek, afféléket megveresse, vagy törvény szerint megbüntesse és az hadbúl kiűzesse az kapitány.

VII. Az kik erővel szűzeket törnek, asszonyi állatokat erővel aka-

rattyok ellen rontnak, fejekkek érik meg. Item az kik megtolvajolnak valakit, úton vagy házában, az kapitány tiszti vesztése alatt, mint afféle tolvajt megölesse ; ha nem mívelné ő Felsége büntesse az kapitányt törvény szerint.

VIII. Akik felvernek afféle élést vagy egyéb marhát, a mellyet vagy fejedelmnek, vagy urakk, vagy kapitányokk vagy országgyűlésére, vagy táborba vagy egyebűvé kimennek, fejekkel érik meg.

IX. Valaki bányákat, utakat, élés hordókat, harminczadosokat és országnak egyéb jövedelmit, kiből az vitézlő népek fizetése járna, megháborítana, fejével érje meg.

X. Ha valaki a póstákat kik eő Felségétül vagy országtul közönséges jókban, dolgokban jönnek s mennek, megháborítana, minden kegyelem nélkül megölettesék, mert azok közönséges ország dolgában járnak, sőt inkább azoknak minden rendbeliek segítséggel legyenek, hogy hamarabb járhasanak.

XI. Ezen kívül is ha valami mód nélkül való dolgok esnek az vitézek között, az kapitányok az ő magok becsületiért el ne szenvedgyék.

Datum in libera nostra civitate Cassoviensi die 7-gesima mensis aprilis 1606. — Stephanus Illésházi, Thomas Nádasdi, Valentinus Druget de Homonna, Georgius Szélczi, Paulus Nyári, Georgius Várkonyi, Michael Csáki, Ludovicus Rákóczi, Sebastianus Thökölyi, Franciscus Rédei, Georgius Druget de Homonna, Johannes Desőphi, Michael Czobor, Michael Dengelegi, Sigismundus Balassa, Georgius Somodi, Christophorus Thurzo.

Esterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből.

Articulus levél, mely elkezdett az ezer hatszáz harminczegyedik év szeptember hó elsején.

És Lakompakon, hol a katonák, Esterházy Miklós, a magyar királyság nádora, Ő Kegyelmének kezébe legelőször eskettek.

Először. Mely szerint Ő Kegyelmének, Magyar ország nádorának esküvel hűséget fogadunk, neki becsületünket, vagyonunkat és vérünket fölajánljuk, míg csak egy csepp vér foly ereinkben.

Második. Ha egyik vagy másik, bár ki is, korcsmáros vagy markotányos, a prédicatio alatt bort vagy sört fog mérni és ezen rajta kapják és czivódnék vagy verekednék, ezért talpon verendő és a nádor Ő Kegyelme és a kapitány úr belátása szerint büntetendő.

Harmadik. Senki a zsoldosok közül szerelékjét, oldal vagy más fegyverét, haszontalanul ne használja, hanem jól rendben tartsa, favágással vagy hasonlóval el ne rontsa, hogy háborús időben, ellenséges szükség esetén, használható legyen; ha valaki másként találtatik, megbüntetendő érte és főképen zsoldja a szemlén megfelelőleg megszorítandó.

Negyedik. Felső fegyverét is mindenki jól gondozza és készen tartsa és ennek erejében, valamint súlyában, hiba ne legyen, ha azonban egyik vagy másik, kivonulásra vagy őrségen úgy jelenik meg, hogy pus-káját és fegyverét az ellenség ellen nem használhatná, ezért testén fenyítendő.

Ötödik. Minden zsoldos engedjen magával rendelkezni, legyen az kivonuláshoz, őrségre vagy megszállásra, együttesen vagy külön, vagy

rendenként is, a hogy jön, és a hogy a szükség kívánja, a mi magunk és kegyelmes nádorunk szüksége és rendelete szerint.

Hatodik. A gyermekágyas beteg asszonyokat, szűzeket, öreg embereket, lelkészeket, hitszónokokat és egyházi szolgákat a katonák oltalmazzák meg és semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.

Hetedik. Kíméljék a templomokat, kolostorokat, kórházakat és iskolákat, ezeket semmi módon meg ne sértsék, testi büntetés terhe alatt.

Nyolczadik. Továbbá tartozzanak 30 napot egy hónapra szolgálni, amint ez szokás is, és legyen nekik minden hónapért megfizetve, azonban, hogyha a pénz elkésnék és nem lenne mindjárt kéznél, legyenek türelemmel, és nem kevésbé teljesítsék kivonulásaikat és örségeiket és vissza ne utasítsanak semmi kivonulást az ellenség ellen, a mint az harczosokhoz illik.

Kilenczedik. Hogyha a nádor Ő Kegyelme vagy a parancsnokok által együttesen vagy rendenként megszállásra küldetnek, úgy mint városok, kastélyok vagy községekbe, a mint jön, engedjenek jó indulattal e rendeletnek és tegyék éltoket és véröket azon helyek megtartására a legnagyobb szükségben is; átadásról se ne tanácskozzanak, se ne beszéljenek, becsületek és kötelességek mellett.

Tizedik. Esküjök mellett tartoznak aztán, ellenséges veszedelemben vagy szükségben, a kapitány vagy a nádor Ő Kegyelme kívánságára, magukat jó indulattal munkára vagy fúradalmakra alkalmaztatni, minden feleselés nélkül.

Tizenegyedik. A táborból senki se menjen zsákmányolni, vagy máshova, kapitánya tudomásán és akaratán kívül; se éjjen át el ne maradjon, testi büntetés terhe alatt, a nádor Ő Kegyelme belátása szerint.

Tizenkettedik. Ha egy valaki, vagy többen a harcztéren megszök-nének, a legközelebb lévő szúrjon vagy vágjon közzéjük és ha valaki szökni akart és e miatt agyon vágatik, ez senkinek se tudassék be vétkeül, sőt inkább ilyesmiért nagy köszönetre legyen érdemesítve a tettes.

Tizenharmadik. Hogyha azonban valaki megszökött, följelentendő a kapitánynak és ha elfogatik, lakoljon testével és életével, vagy ha elő nem kerülne, nyilvánosan pellengérré állíttassék.

Tizennegyedik. Tartózkodjék mindenki pajkos veszekedéstől és igyekezzék békességben, barátságban és egyezségben élni, testi büntetés terhe alatt.

Tizenötödik. Senki se fogjon bárkire is ellenséges, gyilkos fegyvert, testi büntetés terhe alatt.

Tizenhatodik. Ha valaki mások iránt régi vagy új gyűlöletet, vagy irigységet táplálna, hagyja azt e hadjárat alatt pihenni és ne számítsa azt, se szóval, se tettel, haneha törvényesen; ha egyik vagy másik ezt áthágja és meg nem tartja, törvény elé állítandó és a nádor Ő Kegyelme belátása szerint testén és éltevel büntetendő.

Tizenhetedik. Másokkal senki se torzsalkodjék és a hol némelyek között verekedés és békétlenség lenne, a legközelebb levők hűségese és pártoskodás nélkül csináljanak békességet és ha valaki egyet a békéltetők közül üt vagy lefegyverez, az megbüntetendő.

Tizennyolczadik. Ha egyik vagy másik, fegyverével löne vagy vágna, legyen az békesség előtt vagy után, testén büntetendő.

Tizenkilencedik. Hol ketten vagy többen egyenetlenségbe jutnak és egymással megverekednek, egyik rész se gyülekezzék vagy pártoskodjék a másik ellen, se valaki pártjokat ne fogja, hanem legyen ott szétválasztás végett, hogy nagy árulás és harag meg legyen előzve; a kik azonban ilyes egyenetlenségben konokul megmaradnak, a nádor Ő Kegyelme belátása szerint büntetendők.

Huszadik. Senkise lőjön, főleg kik őrségen állnak, veszélyes helyeken, mint például: táborban, városokban, kastélyokban, vagy éjjel, ha azáltal kár eshetnék, testi büntetés terhe alatt.

Huszonegyedik. Ha valaki, vagy többen is, őrségre volnának rendelve és nem jönnének, azok megbüntetendők a kapitány belátása szerint; ha azonban valaki testi gyöngeség miatt meg nem jelenhetnék, jelentesse azt meg sorbeli pajtásaival a kapitánynak és kérjen reá engedelmet.

Huszonkettedik. Ha valaki őrségen volna és onnan engedély nélkül eltávoznék, ez irgalom nélkül büntetendő. A sorbeli pajtások is, esküjök-nél fogva, kötelesek ilyesmit megjelenteni.

Huszonharmadik. Senki magáért más őrt ne állítson, kapitánya tudta és akarata nélkül. — Mindenki vigyázzon a jelszóra, ha hol ilyen ki volna adva; aztán ki a jelszót elfelejti, vagy nem az igazival találta, törvény elé állítandó és belátás szerint becsületén, testén és éltevel fenyítendő.

Huszonnegyedik. Ha valaki az őrségen alva találta, vagy pedig a nélkül, hogy felváltatnék, onnan eltávozik, irgalom nélkül büntetendő testén és éltevel.

Huszonötödik. Az őrség elfoglalása után senkise verekedjék mással,

se az utcán, se a szálláson, se a nappali őrsegeken vagy a sorban, testi és életbüntetés terhe alatt.

Huszonhatodik. Miután több nemzetiségbeliek volnának e hadi gyülekezetben, ezekkel senki se csináljon zenebonát és ne kezdjen haragot, másokkal ne feleselgessen, ne is játszóék velök, hogy nagy bosszúság elkerültessek, testi büntetés terhe alatt.

Huszonhetedik. Hol valaki, vagy többen is, valamely nyilvános, szégyenteljes tettet követnek el, (mint lopást, gyilkosságot, verekedést, azok testi és életbüntetéssel fenytendők.

Huszonnyolczadik. Kiki mondja meg a szemlénél igazi vezetéket és keresztnevét, valamint a várost, a melyben, vagy a melyik közelében született és irassa azt föl.

Huszonkilenczedik. Senkise raboljon ekét, se engedély nélkül ne romboljon malmokat, sütökemenczét és olyas dolgokat, mi általános szükségre fordítatik, legyen az ellenséges vagy barátságos földön; bort se engedjen kifolyni, kárt és romlást ne okozzon.

Harminczadik. Azért is mindenki legyen mértékletes, ha örködni kell, és ha valaki az őrsegen részegen vagy mámorosan találtatik, annyira, hogy őrségét nem teljesítheti szükség szerint, rögtön talpán és külömben a nádor Ö Kegyelme belátása szerint büntetendő.

Harminczegyedik. Ha bármikor is valaki az utcán vagy kivonulásnál részegen vagy mámorosan találtatik, hogy sem esztét, sem fegyvereit, sem lábait nem használhatná, ez fogságba vetendő és talpán verendő.

Harminczkettedik. «Lármát» se csináljon senki a kapitány tudta s akarata nélkül, haneha szükség esetén, testi büntetés terhe alatt.

Harminczharmadik. Ha láрма lett, szaladjon kiki azon helyre hová rendelve lett és semminemű testi szükség miatt se maradjon a szálláson, élete elvesztésének terhe alatt.

Harmincznegyedik. A ki mámoros állapot miatt ellenséges szükségét vagy lármát mulaszt, vagy azt elalussza, azért testén büntetendő.

Harminczötödik. Hogyha valaki ellenség előtt, vagy máskülömben tisztességes módon megsérül, vagy Isten hatalmából megbetegszik, annak fizetésében mégis legyen előmenetele.

Harminczhatodik. Ha valaki, vagy többen is, a fönnebbi artikulusokat nem tartanak be, akkor az, vagy azok esküszegökként és kegyetlenül büntetendők, ítélet vagy a nádor Ö Kegyelme belátása szerint; és ha valami az előirt artikulákból ki volna feledve vagy bele nem írva, a

mit a harczosoknak megtartaniok illik, minden olyan gonosz tett a nádor Ő Kegyelme tudomására hozandó és büntetendő.

Harminczhetedik. Esküdjenek is a három hónapra és amennyi időre szükség van reájok, ezen artikulus levélre és rendeletre; a meddig szükség van reájok, legyenek megfogadva és fölvétetvén, kötelezvék vonakodás és ellenvetés nélkül rászolgálni.

SERENISS. GEORGIUS RAGOTZIVS
TRANSSILVANIÆ PRINCEPS.

P. de lode excudit

I. RÁKÓCZY GYÖRGY FEJEDELEM.

I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata.

(Az oláhországi hadjárat alkalmából.)

Nos Georgius Rákóci dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis: Hogy minden dicsíretes és jó emlékezetre méltó fejedelmek és hadviselő emberek mindenkor valamikor vagy magok oltalmokért vagy pediglen egyéb szükséges okokért fegyverhez nyúltak és táborokat kiszállították, eleitől fogva mindenek felett arra vigyáztak, hogy alattok valókat jó rendtartásra szoktatván, az engedelmisséget és jó szófogadást azoktól megkívánják, előttök viselvén az uristennek félelmét, alattok valóknak jóvát és magoknak mindenekelőtt való jó hireket és kedves emlékezeteket, holott azt minden nemzetségeknek példájából általláthatjuk: valamely hadakban az jó szertartásokat nem követik, az istennek félelme ott sem találtatván, veszedelmes és szomorú kimenetek lőtt azoknak, valamelyek pediglen az jó szokások által dicsíretesen vezéreltettek, azokon istennek áldása lévén, szerencsés és boldog állapot követte őket. Melyeket mi is előnkben vévén és előttünk való nagy emlékezetű fejedelmeknek és hadviselő embereknek példájokat akarván követni, mindenek felett pedig istenünknek félelmét, fejedelmi hivatalunkat és országunknak jóvát szemünk előtt viselvén, ez mostani táborunkban, hogy jó rendtartások lehessenek, minden igyekezetünkkel azon vagyunk és az végre bizonyos edictumokat is akarván kiadni, hogy minden rendek magokat ahoz alkalmaztassák, kegyelmesen és serio parancsoljuk. Melyek rend szerént így következnek:

1. Szükség annak okáért minden idvözülendő embernek kereszténynek tiszta és jó életet viselni, minden fertelmességet, tolvajlást,

gyilkosságot, lopást, szentegyházaknak felrontásokat, síroknak feltöréseket, akármi valláson levő papoknak megfosztásokat, urak s nemes ember házainak felpredálásokat tejjességgel eltávoztatni mindennek, mert valaki az felyül megírt vétkeknek akármelyikében találtatik, megbizonyosodván az vétkeknek valósága, minden kegyelem nélkül halállal büntettetik meg.

2. Az részegség, mivel mindenféle vétkeknek mintegy szülőanyja; hogy azért az részegség miatt maga böcsületit életével együtt el ne veszesse senki, kegyelmesen intünk minden rendeket, sőt parancsoljuk, hogy az undok részegségeket igyekezze minden, az mennyiben lehet, eltávoztatni.

3. Az sok külömb külömbféle undok szitkozódásokkal, átkozódásokkal az felséges istent az keresztyén ember magától elidegeníteni, sőt ellene való rettenetes büntetésre felgerjedni szokott. Annakokáért, hogy inkább az uristen egész táborunkra való kegyelmes gondviselésre indittassék, minden undok, kiváltképpen az lelkével való szitkozódást minden elhagyja, mert valakitől hallatik, megpálcáztatik érette. Inkább az helyett minden keresztyén ember az uristennek könyörögjön az egész tábornak megmaradásáért, hazánk békességének állandóképpen való felállatásáért, az keresztyén vérontásnak eltávoztatásáért, az fejedelem életiért. Melyek, ha kik ezt cselekedik, az istennek sokféle áldásit úgy várhatja magára. Mikor pedig könyörgésre jelt adnak, kiki keresztyéni hivatalja szerint előjövén, el ne mulassa.

4. Az szegénységen való rettenetes dúlastól, fosztástól, prédálástól, hogy minden tisztességet szerető és azt őrző vitézlő rend megszűn-ék, melyek az istennek méltó büntetését egész táborunkra szokták az istentelen emberek hozni. Annakokáért semmi házbeli eszközöket, feje ruhákat, testi öltözeteket, lovat, ökröt tehenet az szegény embernek, annál inkább papoknak, nemes embereknek el ne vegye semmijét, az egy szénán kívül, azt is istennek tartó lelke szerint csak annyit vegyen el, mely ne tékozlásképpen legyen; mert valaki ezen kívül cselekedik, reá bizonyosodván, megöletik érette. Az mely felé az tábornak elő kell menni, arra senki zsákmányra ne járjon, hanem oldalul avagy háta megé az tábornak. Ha peniglen oly messze kellene menni zsákmányra, hogy ha az zsákmányosok az Jézus kiáltáskor nem érkeznének be az táborban, azután be ne jőjjenek, hanem az táboron kívül hálván, másnap jó reggel jőjjenek be.

5. Erőszakétel és parázñaság vétkeben valaki találtatik, minden kegyelem nélkül megöletik. Az parázñaságnak eltávoztatásaért pedig senki tisztátalan személt maga mellé venni feje vesztese alatt ne meré-

szeljen. Az égettboros kőfűrészek se járjanak táborunkban, valaki ott talál-
tatik, kiűzetessék.

6. Valaki haragban más ellen kardot vonsz, de senkit meg nem
sért, megpílczázassék érte; az vértételért félkeze vágatassék el, ha
halálos sebet ejt valakin, megöletessék.

7. Senki más on maga kezével igazat ne tegyen, hanem ha kinek
valaki vét és akármilyen injuriája legyen is, az olyan az ide alább megírt
törvény útja szerint procedáljon az ő peresével.

8. Az hadi bírótól pecsétet kérjen, harmadnapra két bizonyos
tisztességbeli személyek által citáltassa az hadi bíró székire, ki ha com-
pareál, instituáljon actiot ellene és ha az incattus párt kíván, ad tertium
megadassék és akkor tartozzék megfelelni, minden bizonyossággal com-
pareálni, de az harmadnapról tovább ne dilatálhassa, hanem finalis
sententiát tartozzék hadi bírónk akármely causában is assessorinkkal
együtt pronounciálni. Valamely dolgok és casusok táborunkban fejedelmi
lakóhelyünkben való megindulásunk után estenek, és ezután is fognak
történni, de szükség azt is megérteni, hogy ha halálos causa találkozik,
az személyt szabad legyen kapitányával arrestáltatni annak, aki ellen
vétett, kiváltképen ha elfutása felől suspicio leszen; tartozzék is kapi-
tánya megfogadni, törvényre előállatni, mindazáltal jó kezesség alatt
elbocsáthatja, úgy hogy az törvényre előállatni az kezesek tartozzanak.

9. Kapitányára, ispánira, hadnagyára senki alattok valók közül ne
támadjon, mert meghal érte; kapitányink és hadnagyink is senkit
vétek nélkül meg ne szidalmazzanak, verjenek alattok valók közül,
hanem kinek-kinek érdemek szerint való tisztességet adjanak. Ha pedig
valamely katona avagy nemes ember kapitánya, hadnagya, ispánja ellen
vétni talál, melyet el nem akar szenvedni neki, az hadi bíró előtt igazit-
tassék törvény szerint az olyannak dolga. De ezt minden rend eszében
vegye, hogy seregben való menetelének idején, valakit az hadnagyok
akármilyen szófogadatlanságért meg találnak ütni, verni, elszenvedni tar-
tozzék.

10. A gyilkosságban, parázosságban, erőszakosságban, templomok,
sírok felrontásában, papok nemes emberek házaik felferésében valakik
találtatnak, azféléknek az megírt törvény processusa semmiben ne suff-
ragáljon, hanem kapitánya az olyan latrot tisztessége elvesztése alatt
tartozzék megfogni, udvari kék gyalog kapitánunk kezében vinni, ellene
inquirálni és ha megbizonyosodik, legalább három hiteles személynek
vallásából az vétkeknek cselekedeti megbizonyosodván, azon latornak
kapitánya tartozzék feje elvesztése alatt megbüntetni.

11. Minden kapitán, ispány oly szorgalmatos gondot viseljen az

maga seregére, hogy azoknak való engedelmesmessége és kedveskedése miatt méltó haragunkat magára ne várja és gyalázatot ne valljon.

Kévántatik az keménység minden tisztviselésökben szintén úgy, mint az igazság, mert különben tisztinek maga gyalázata és nekünk fogyatkozásunk nélkül meg nem felelhet. Kévántatik azért, hogy az kapitánok, ispányok és hadnagyok vigyázzanak úgy alattok valókra, hogy egynehányszor kiadott erős parancsolatunk ellen senki maga seregiből szolgálait elől el ne küldje útból, valameddég az tábor meg nem száll, szénáért menni ne engedje, seregből szőlőhegyekre ne oszoljanak, vadak után ne futtassanak, kopjákat fegyvereket szekerekre ne rakjanak; hanem minden hadnagy minden órában seregében járjon, alatta valókat fegyveresen, kopjákat kezekben, oly szép rendben jártassa, mintha az ellenség előtt volna, valamely seregből való lovas, gyalog rend, akár úr, nemes ember, akár fizetett és akár székely híveink közül valaki ez ellen cselekedik, nem azokat büntetjük azután meg, az kik cselekedik, hanem az hadnagyokat. Oka az, hogy szabadságot adtunk nekik, sőt tisztességekre parancsoltuk, hogy az zászlók alatt hír nélkül való eloszlásokért megbüntessék kedvezés nélkül alattok valókat, sőt ha kik egyszeri, kétszeri pirongatással, szidással, ütéssel nem gondolnak, hanem engedetlenül vakmerőképpen elől elmennek, zászló alatt fegyverestől nem járnak az menetelnek idején, azt parancsoljuk az kapitányoknak, hogy az olyanokat megölessék.

12. Senki kapitánya, ispánja, hadnagya híre nélkül sohova el ne menjen zászlója alól, hanem ha kit előtte járója valami dologra elbocsát, az hagyott órára tisztessége vesztese alatt bejőjön.

13. Az tábornak indulásakor minden kapitán, ispán, neki elrendelt helyét megtartsa, egyik sereg másiknak eleiben ne menjen, és az mint feljebb is kiadtuk, zászlója alól senki ki ne menjen, széjjel ne csavarogjon, se sákmányra se egyéb prédára ne menjen, hanem minden hadnagyát zászlójával együtt az táborban neki rendelt helyére kísérje, valakit zászlóján kívül találunk, szabadságot engedünk mindennek, hogy lovától és mindenétől megfoszszák.

14. Táborunk megszállásának idején senki feje vesztese alatt táborunkon kívül sem más helyben szállani ne merjen az táborban is, hanem ott, az hol tábornesterünk szálló helyét mindennek meg fogja mutatni.

15. Az tábornesterek, hogy tisztekben fogyatkozás nélkül eljárassanak, kévántatik, hogy minden kapitánynak tábornestere legyen, és minden hadnagynak egy-egy szállásosztója, kik az tábornesterekre úgy vigyázzanak, hogy mindenkor együtt indulhassanak és járthassanak vélek s az útban széjjel ne oszoljanak, hanem az tábornestereknek jel-

zászlócskája alatt járjanak, töllök hallgassanak és az táborhelyre jutván, az hol, mely seregnek helyét kimutatják, annak az seregnek tábormestere mingyárt hadnagyságokra kimutassa szállóhelyeket és az hadnagyok szállásosztói rendeljék el az vitézlő népnek helyét kinek-kinek.

16. Mivel az strásaállás legszorgalmasabb gondviselést kíván, holott egy egész tábornak megmaradása azoknak vigyázásában helyhez-tetett, annakokaért kívántatik, hogy minden valakire valamennyiszor az strásaállás bizattatik, mindannyiszor híven igazán eljárjon és valamely kapitánt hadnagyot az főstrásamester elrendel, feje vesztése alatt ne képebeli, hanem személye szerént tartozzék az strásába kimenni annyid magával, mennyivel az ordinantiát kinek kinek kiadja az strásamester; annak héja ne legyen az strásán, az mely helyet neki mutat, ott maradjon, helyét tökéletesen megállja, meg ne futamodjék, hanem minket mingyárt tökéletes vitéz ember által az állapotról tudósítván, maga az véle valókkal vitézül harcoljon addig, még serege érkezik, hátán az ellenséget táborunkra ne hozza, mert megöletjük érette.

17. Az menetelnék idein ha történetből ellenséget látnak, valamely seregből senki feje vesztése alatt reá rugaszkodjék, hanem csak az a kapitán, kit arra való vigyázásra fogunk rendelni, hanem várjon minden rend az ordinantiától és ha kinek mikor mit parancsolunk főkapitányunk által, akkor kiki magát viselje úgy, mint igaz vitéz ember, s nekünk igaz hívünk.

18. Senki hamis hírt ne költson táborunkban feje vesztése alatt, hanem ha ki mi hírt hallhat igazat vagy hamisat, tartozzék főkapitányának mingyárt megjelenteni, el nem titkolni, és az tábornak ne rémítsék, mert valaki ez ellen cselekedik, megbizonyosodván, meghal érette.

19. Hogy pedig minden megtiltott latorságát senkinek senki el ne titkolja, hanem ha ki mit valakitől lát cselekedni, lelke idvössége veszedelme alatt tartozzék nekünk megjelenteni. Mert ha valaki eltitkolja és azután végére mehetünk, bizonyosan gyalázatos büntetést veszen tőlünk elhallgatásáért.

20. Jézus kiáltás után senki ne lövöldözzön, dobokat trombitákat ne verjenek fujjanak, ne részegeskedjenek, se sipoltassa, se énekeltesse, se ne hegedültesse senki magát, hanem kiki csendesesen betakarodván, nyugodván, valaki ez ellen cselekedik, három pálczával veretik meg érette. Jézus kiáltás után pedig bort senki ne áruljon, mert kivágják fenekét; sákmánra is azelőtt ki ne menjen senki táborunkból.

21. Az tábornak felkelése és megindulásakor senki szénáját szalmáját kalibáját meg ne égesse, mert az tűzben égettetik meg ha kit rajta

kaphatnak, melyet hogy eltávoztassunk, minden kapitánságnak hadnagyi alattok valókra igen vigyázzanak és égetni meg ne engedjék.

22. Táborban senki riadást ne tegyen, amint afféle dolog néha lopók miatt szokott történni, hanem ha valakit lopót veszen észben környüle járni, társaival együtt azontol rajta teremjenek és igyekezzék megfogni s gyalog kapitánunkhoz vinni és másnap érdeme szerént megbüntetni tartozzanak tisztviselőink.

23. Hogyha pedig ellenség találna táborunknak valamelyik részére vagy nappal vagy éjszaka ütni s az miá riadást hallanak, senki meg ne futamjék, hanem azontúl helyében mingyárt felüljön, kapitánya zászlója eleiben menjen és az ordinantiától várjon és ha kinek mit parancsolnak, tisztessége vesztese alatt úgy forgolódjék mint vitéz ember.

24. Az szekerek megindításokból és rendben való menetelekből minden ember szekérmesterink ordinantiájától várjon és senki szekerét különben meg ne indítsa, hanem úgy, az mint az szekérmestereknek erről ordinantiát adtunk, mert valaki azzal ellenkezik, nulla respectu personarum sákmányt hányatunk szekerei előtt való marhájokban; senkinek se úrnak, se semmi rendnek abból nem kedvezünk. Mely hogy kevesebb veszekedés nélkül meglehessen, minden kapitán rendeljen az ő seregének egy-egy szekérmestert, kik az mi szekérmestereinktől vegyenek ordinantiát s az szerént tartozzanak szekereket jártatni. Mely kiadott ordinantia ha az szekérmesterek gondviseletlenségek miatt bomol el, az szekérmestereket három pálczával veretjük meg. Hogyha pedig az szekérmesterekre támadnak valakik és az miatt nem mehetnek elő dolgokban, tartozzanak tisztességek vesztese alatt az szekérmesterek minekünk azokat megjelenteni nevezni, kik lesznek, kiket halállal büntetük. Secus igitur nulla ratione facturi. Datum in civitate nostra Alba Julia die 13. mensis Augusti anno dei 1634.

(P. H.)

Lecta.

Kassa város Edictoma 1644-ből.

Mint hogy mindenekben, kiválképpen az szállott várakban s helyekben is megkívántatik az egyesség, mely egyesség *militaris disciplina* nélkül sohasem meg nem maradhat, sem semmi dolog jól végben sem mehet, annakokáért kívántatik, hogy minden rendek, kiválképpen ez alól megírt *edictomot* megtartsák.

1. Hogy mindendennek előtte az isteni szolgálat után valamit generális és bíró uramék parancsolnak, ahhoz szabván magokat, hiven járjanak el is abban, engedelmességeket mutatván.

2. Valakinek hol helyt mutatnak avagy élet avagy halál, minden helyet megállja, *ez lévén feje az ritészségnek*; sőt az ki helyét jól meg nem állja, meghaljon érte.

3. Senki semmi névvel nevezendő háborúságra okot se ne adjon, se ne kövessen; hanem ha kinek mi bántása lenne valakitől, előttejárótól várjon feje vesztese alatt.

4. Vért senki haragból ne tegye feje vesztese alatt.

5. Városunk és lakosira nézendő ártalmas dolgok felől senki semmi titkot ne tegyen, sem idegen személyeket meg ne hallgasson, se levelét senkinek meg ne olvassa s annál inkább választ ne tegyen előttejárója, ő nagysága részéről locumtenens uram a mi kegyelmes urunk praesidiáriusi kívül penig bíró hive nélkül élete vesztese alatt.

6. Senki az officirok közül mások tisztiben magát ne egyelítse kemény büntetés alatt.

7. Semmi szóra az fokokról, bástyákról szót ki ne adjon ellenségünknek maga veszedelme alatt.

8. Magától se hová ne járjon senki, éjtezaka hír nélkül, lámpás avagy szövétnek nélkül kemény büntetés alatt. Mert ha úgy találják, hogy lámpása vagy szövétneke nem leszen, az város emberi ha találják az magok fogságában tévén, reggel előttejárója kezében adják; hasonlóképpen az ő nagysága praesidiáriusi régi végezés szerint.

9. Az fokokon hivatalja nélkül ne járjon senki az szokott istrása-mestereken és tisztviselőkön kívül élete veszedelme alatt.

10. Az kapun senki semmi háborúságra okot ne adjon, az kis bejövők-menők porkolábok és hadnagyok tilalma ellen közel az kapuhoz sem lovon, sem gyalog ne menjen kemény büntetés alatt.

11. Az porkolábok egyik-egyik kapun s másik másikon legyen éjjel úgy mint nappal; az szükségnek idején ott is háljon.

12. Az kapun senki hír nélkül sem ki, sem be ne menjen; az ki pedig idegenek közül bejön, az porkolábok mindeneket az locumtenenshez s onnét az bíróhoz vigyék s addig szállásokra se bocsássák kemény büntetés alatt.

13. Az strázamester minden éjtszaka kétszer járja meg az strázákat szokása szerint, hogy semmi szüneti ne legyen az vigyázásoknak.

14. Az hadnagyok hasonlóképpen minden éjtszaka az strázamester járása után egyik egyszer, másik másszor kerülje az strázákat.

15. Az melyik kapu nyitva leszen, soha egy óráig se legyen porkoláb és hadnagy nélkül öletek és tisztek elvesztése alatt.

16. Az két rend, ugymint az ő nagysága praesidiáriusi és az városi rend egymás becsületét úgy adja meg, hogy sem egyike, sem másika meg ne háborítsa becsületében egymást élete veszedelme alatt.

17. Ha valami fogyatkozást látnak az szükségnek idején az locumtenensek, az városi civilis jurisdictiójának praedictumja kívül, hanem quoad militaria et defensione civitatis, ugymint fokokra és bástyákra rendeltetett vitézlő rendeknek, szabadon parancsoljanak. Viszont hasonlóképpen az városi tisztviselők is, ha mi olyan szükségét látnak, parancsolhassanak az praesidiáriusoknak. Az kik ez két fél között szótfogadatlanoknak talátnak, érdemes büntetéssel ki-ki competens bírása által megbüntetődjék, minthogy az ő Nagysága hívségének megfelelésében jár, az hittel való kötelesség nem mást kíván ezkívül.

18. Senki locumtenens és bíró uramék híre nélkül se titkon, se nyilván gyülekezetet ne tegyen, sőt ha ki oda ellenkezőben megyen is, senki hír nélkül se hitre, sem másképpen az ellenséggel ne beszéljen élete veszedelme alatt.

19. Minden rendbelieknek szemek és fülök legyen és ha valami oly dolgot hallnak, látnak és érzenek vagy az mi kegyelmes Urunk Fejedelmünk méltósága, becsülete és igaz hivei ellen vagy az nemes és becsületes királyi városnak, Kassának és benne lakosinak ellenek akárkitől is személyválogatás nélkül, azt semmi okon el ne titkolják, hanem igazán és híven megjelentsék az magistratusoknak, ki ha az ellen cselekednék, élete foggyon el érette.

20. Ha mástól vagy az ellenségtől vagy más publica personától levelet hoznak, vagy az locumtenens vagy bíró uramék kezéhez vigyék.

21. Mind az városbeli s mind ő nagysága számára való porkolábok az kapukon háljanak.

22. Az pattantyúsok ki-ki maga helyét tudja s bátyára menjen ; ha ott nem találtnak, nagy büntetés éri őket.

23. Az munkának idején parancsolat nélkül se asszonyember, se gyermek az bátyákon ne járjon, az utcán se sétáljon.

24. Minden bátyára rendelt officier mind estve, mind reggel reáérkezhetvén, locumtenens uramhoz, mind bíró uramhoz jőjjön ordinantiáért s egy értelemben adassék ki az ordinantia régi szokás szerint.

25. Mivel penig mostan az mi kegyelmes urunknak három rend-beli gyalogja vagyon itt, *magyar, székely és német muskatérosok*, kiket az mi kegyelmes Urunk, Fejedelmünk az nemes királyi városnak, Kassának bizonyos ideig oltalmára küldött ide, ezek is az több præsidiariusokkal és városbeliekkal minden jóra való dologban egyet értsenek és egy szívvel-lélekkel fejek fennállásáig igaz hívséggel szolgáljanak az mi kegyelmes Urunknak és az nemes királyi városnak, ezenfelül való dolgok az *edictomban*, azokat is minden részeiben szintén ugy illetik és concernálják, ahhoz is tartsák magokat azon büntetések alatt.

26. Minden háznál elegendő víz legyen kádakban, az tűzre vigyázzanak.

27. Az városbeli lovas az toronybeli dobhoz hallgasson, így az gyalogság is az magok dobjához, éjjel-nappal nyergelve lévén az lovok, felüljenek, az locumtenens népe hallgasson az trombitáshoz.

28. Az nappali szükség kívül való lövésekért megpálcáztassék, az éjtszakaiért meghaljon.

29. Egy értelemmel szorgalmatos vígyázásban legyen minden ember s szót fogadjon, ha buját, büntetését nem akarja venni.

30. Az kapuknak nyitása, zárlása világos időben legyen és minek előtte az öreg kaput megnyitnák, az kis kapun egy *tizedalja* kész fegyverrel, feltekert puskákkal kimenvén, megnézzé az kapuk táját, úgy eresztessék le az derékkapu ; megnyitvatván az kapuk, az leshelyeket, kerteket és hóstátokat megjárják.

31. Ha valami tűz támad, senki statióját el ne hagyja, sem kapodásra ne siessen ; az többi penig ő Nagysága s locumtenens uram præsidiariusi közül az ő Nagysága háza eleiben, az városi rend az tűz oltásra siessen. Valaki penig kapdosásban s ragadozásban talál-tatik, megfogatatván, törvény szerint haljon meg.

(Kassa város 1644-ik évbéli jegyzőkönyvéből.)

Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből.

Instructio pro Generoso et egregiis Dnis Michæle Katona Capitaneo, Martino Losonczi, Laurentio Nagy Castellanis arcis et præsidii Husztensis, Dnis Amicis mihi benevolis. 1669. Február. Huszt.

Mivel a mi kls urunk ő Naga az itt való dolgok felől még nem egészen informatus, maga méltóságos Subscriptioja és pecsége alatt klmeknek instructiot nem küldhetett, méltatlan voltomra én reám bízván klmetekkel együtt az itt való gondviseléseket ; hogy én is ne láttassam ez helyet gondviseletlenül hagynom és klmetek is tudhassa jobban az dolgokat alkalmaztatni, egynehány punctumokat irattam le, melyeket a mi klnes Urunk parancsolatjából irtam ; Kérem, sőt a nekem adatott hatalom szerint parancsolom is, hogy klmetek magát alkalmaztassa, alattavalóival is megtartassa, mindaddig ahhoz tartsa klmetek magát, míg az mi kglis urunk ő Nsga, maga méltóságos Subscriptioja s pecsétje alatt való instructiot nem küld, mely is nem sokára halad.

Mindenek felett az Isten dicsőségét előtte viselvén klmetek szorgalmatosan, senki is Isten ellen való káromlást s szitkozodást ne cselekedjék, a ki cselekednék, érdeme szerint való büntetését el ne mulassa, klmetek observálván erről az eddig itt a kapukban táblákra kiiratott illendő törvényeket.

Midőn a prædicator Isten szolgálatjára felmegyen, az egész præsidiumot reá erőltessék a prædicatoria s könyörgésre való menetelre. A ki elsőbben elmulasztja, megintessék ; a ki másodszor, ő klmek találjanak büntetést neki.

Mikor esteve, reggel is, a kapukat megnyitják, beteszik, a szokott könyörgéseket az arra rendeltetett személyekkel követessék ő klmek.

Erős büntetés alatt meg legyen hagyva, szorgalmatos vigyázással kell lenni magának is kapitány s porkoláb uraiméknak, reájok vigyázzanak, de hadnagyokkal, tizedesekkel, káplárral reá vigyáztassanak, senki egymással ne suttogjon, hanem ha kinek mi dolga, nyilván s nagyon beszéljék egymással, annál inkább a várból kijöven, oly személyekkel ne traktáljanak, kikhez gyanúság férhetne s kiknek urának vagy asszonyának ez várhoz praetensioja lehetne. A ki bizonyos szükségért le akar jöni a városba, a kapitány uramtól kérezzék, annak bizonyos óra adassék a felmenetelre, egyszersmind felest nem kell kibocsátani, míg azok fel nem mennek, másokat addig le nem kell bocsátani.

Ha ő klmé a sokszor való lejárásokban a praesidiumnak akadályt lát, inkább a kufárokat és egyebeket, kik afféléket árulnak, erőltessék reá, vigyék a kastélyba a kenyeret s egyebeket, pénzre ott is azon áron adhatni el, mint itt alatt.

A gyalogokat ő klmé éjjel ki ne engedje hálni, kiváltképpen az urunk udvari gyalogit sehová is ki ne bocsássa, se küldje oly helyre, annál inkább ne bocsássák, ha kéredzenek is, hogy kiháljanak. Az itt való régi gyalogok közül, ha ki házához kéredzik, egy éjszakára elbocsáthatják ő klmek, de egyszersmind ne felest, ha valahová kell is küldeni oly helyre, hogy künn háljon, azokból küldhetnek el ő klmek, de visszatérvén mind mikor magok kéredzenek, mind mikor küldetnek, jól meg kell őket examinálni, hol, kivel s miről beszélgettenek.

A várban, ha szükség nem hozza, korcsomát nem kell árultatni; igen reá kell vigyázni, a vitézlő rend egymással ne veszekedjék; a ki affélébe elegyíti magát, az olyakat ő klmek megbüntessék keményen. A ki pedig akármi okon egyik a másikra kardot vonszon, keze vágassék le. A ki pedig egyik a másikat megsebesíti, meg haljon érette.

A ki kapitánja, úgy porkolábja ellen embertelenül szól, igen-igen megveretessék; a ki hadnagyával embertelenkedik, elsőbben megintessék, másodszor megveretessék; a ki pedig ugyan fegyverhez nyulna, feje vétessék; a ki tizedesével ok nélkül embertelenkedik kétszer megintessék, harmadszor megveretessék, ha ugyan gyakorlaná, ki csapattassék a várból.

Valaki nappal lármát csinál, meg kalafáztassék, a ki éjjel, meghaljon érette.

Szót senki, élete vesztese alatt, sem egyszer sem másszor a várból ki ne vigyen.

Naplemente után senki is lámpás nélkül ne járjon. Kiki kéményét gyakran seperje. Valaki kéményitől gyuladás leszen, erősen megbüntetessék; a ki ugyan contumacia ductus az ellen cselekednék, kicsapattas-

sék gyalázatosan a várból, avagy ha ugyan káros gyuladás esik szállásáról, meghaljon érte.

A strásákat, czirkálókat kapitány uram is eljárja, de leginkább azokra való vigyázás porkoláb uraimékat illeti. Azért ő klmek becsületek vesztése alatt mind estve, éjféltkor, reggel is a czirkálókat magok állassák föl; azonban a hadnagyokkal gyakran megjárassák, úgy a tizedesekkel is. Valamely Czirkáló aluva találtatik, elsőbben egész sereg láttára keményen megveretessék; másodsor, ha ugyanő találtatik aluva meg öletessék; ha pedig oly időben találtatik a czirkáló elaluva, a mikor a vár szállásában, vagy obsidiumban, vagy csak annak félelmében volna is, azon szempillantásban megállítassék és az feje a várból kivetessék.

Porkoláb uraméknak igen szorgalmatos vigyázások legyen a czeit házakra, munitiókra, porosházakra igen jól reá vigyázzanak; kapitány uramék is szorgalmatosan reá vigyázzon, kik, mint járnak el tisztekben. A pattantynusokat is reá erőltesse ő klme, hogy jól vigyázzanak ők is, az ő tiszteket illető dolgokban szorgalmatosan járjanak.

A kapu betételben, fölnyitásban, az eddigvaló szokást kell követni, ha mi kisebb alkalmatlansággal félhetne is ember olykor, igen meglássák ő klmek mint nyitassák meg, sőt valameddig a várnak állapotja bizonyos korban tevődik, mindaddig oly szorgalmas vigyázással kell lenni, a kapukon igen meg kell látni, kit, mint bocsátanak be, úgy a szekerosokat, számosakat is jól meg kell vizsgálni; fegyverrel senkit be nem kell bocsátani, magyarországi embert kiváltképpen.

Magyarországi embernek senkinek szállást hírnélkül klmotek ne adjon. Czirkálókat éjjel-nappal tartván klmotek a rendelt helyeken; ha pedig az állapot úgy kívánja, több helyekre is állítsanak czirkálókat.

A kapukra szolgáló belső várban levő ágyúk lyukaikat kitisztítsák és egyéb szükséges helyeket is készen tartsanak, hogy a szükség idején a kapuknak succurrálhassanak.

A mely ajtót kapitány uramnak hagytam meg csináltatni, el ne felejtse ő klme mentől hamarább meg csináltatni. Az istálló kapujánál levő egy régi gyalognak kapitány uram tegyen rendet, mit csináljanak; azon belől levő kaput is el kell készíttetni, ott éjjel-nappal mind a két helyen strása legyen.

Jelt adtam én a regestumban, a szerint osszák ki minden estve a jelt.

Mit nem reméllek, Isten se adja, ha mi oly casus interveniálna, hogy szoros állapotra jutnánk, s ő klmek kész pénzen kenyeret nem vehetnének, a præsidium ki nem járhatván, a várban levő élésre kellene

szorulni: husz vagy tizennyolcz napra adjon egy negyed buzát vagy lisztet egy legényre az olyan casusban; egy turót s szalonnát is adhat kapitány uram illendő képpen.

A várban ha a lövő szerszámokhoz elegendő eczet nem leszen, két hordóbort bé vétethet ő klme az eczetes házba, a míg eczet is leszen a lövő szerszámokhoz,

Senki instantiara, kérésre semmit is a várból ki ne adjon, a belső várba senkit is be menni ne engedjen.

Senkinek oda fel javait felvinni ne engedje; a ki olyat akar, találja meg a mi kglmes urunkat ő nagyságát.

Két postája leszen ő klmének, czímer leszen ő klménél, ha mi occurral, éjjel-nappal tudósítson ő klme engemet, én tudósítom urunkat, vagy a miben én az idevaló dolgokat segíthetem, el nem mulatom.

Ötven lovasa leszen a vármegyének is, azoknak is megleszen hagyva, úgy az ittváló nemeseknek s hajdúknak is, kapitány uramtól függjenek. Ha úgy kívántatik, ő klme correspondeálván viceispán urammal, kinek is leszen tanúsága, a vármegye mentest felül, ha a szükség kevánja klmed a vármegyének eleiben a főrendekben(ből) be is vihet, inkább vigyázhat klmetek.

Az urunk vice udvari hadnagyától kapitány és porkoláb uramék után függjön az egész magyar gyalogság; a kővári puskásoknak leszen hadnagyok, mikor a kővári puskások változnak, azokat, a kik beállanak, mindeniket megeskessék a mi kegyelmes urunk s a nemes ország hűségére, a várnak oltalmazására.

II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDLEM.

Rákóczi-féle dátum nélküli hadi czikkek.

Edicta Militaria.

1. Valaki az élő Istenek szent nevét ördögadtával, teremtetével káromlja: először s másodszor pálczáztassék meg keményen; harmadszor s többször ha elköveti, haljon meg érette törvény szerént. Az is, a ki hallja, tisztinek nem jelenti, pálczáztassék meg érette.

2. Valaki templomokat, parochiákat, iskolákat, salvagvardiakot és protectió alá vetett helyeket felver s praedál: meghaljon érette.

3. Valaki tiszti akaratja nélkül táborinkból zászlója alól szökve elmegy, initt-amott lézeng, — a ki pedig kóborol, praedál, kimenvén zászló alól, vissza nem tér, — jószága praedáltassék fel s maga fogattassék meg s hozattassék a táborra. Ha pedig valamelyike más zászlója alá menne: visszaadassék és megbüntettessék; a ki pedig labanczvá leszen: kézben akadván, mint nyilvánvaló áruló megöletessék.

4. Senki az otthon lakos szegénységet ne nyomorgassa, marháját ne hajtsa, faluját ne pusztítsa, malmokat, házokat ne égesse, más rendelt quártélyát fel ne verje, vagy gazdáját meg ne lopja s károsítsa; hanem ellenségtől nyerjen, a mint Isten segéti. A mikor pedig táborozás vagy, zsákmánra menvén: ha aprót kaphat, az öreg marhát levágni, annál inkább eladni s vesztegetni ne merészelje; különben meghal érette.

5. Közöttünk szenvedő becsületes Atyánkfiaiak házoknépét ne háborgassák, sem külső jovokat ne praedálják; jószágokat, marhájokat ne bántsák; embereket ne sarczoltassák. Másként, valaki azt cselekeszi, meghal érette.

6. Senki kardot egymás ellen ne fogjon, mert megverettetik; ha pedig zászló alatt fegyverkezik: keze vágattatik el érette; halálért halállal fizet.

7. Senki a Szepesben lévő 13 városokat s azoknak lakosait ne bántsa, lovokat, marhájokat ne fogdossa, el ne hajtsa: mivel azok nem Magyarországhoz, hanem Lengyelhez s abban levő Respublicához tartoznak, nekünk is pedig jóakaróink; — különben meghal érette, — hanemha a Respublica tovább is okot adna a fegyverkedésre.

8. Valaki csak magától teszi magát hadnagygyá és tisztté, meghaljon.

9. Valaki a szőlőhegyeket futja, a szőlőt praedálja, búzát csépel s pénzen eladja, vagy azt lovastól gázolja: megpálczáztassék érette.

10. Valamely szolga szökve, vagy nyilván elmegy, ura akaratja kívül, valamely zászló alatt találtatik: visszaadattassék az hadakozásnak idejéig.

11. Senki előljárójára ne támadjon, ellene fegyvert ne fogjon, ne

szidja, ne verje : mert meghal érte. A mely tiszt pedig nem mer s nem akar hadának parancsolni : a tisztit veszesse el.

12. Valaki az ellenséggel titkon practical, irogat és izenget, főtiszte engedelme nélkül vele barátkozik, sőt csak beszél is : meghal érte.

13. Valaki a strázsára, portára, csatúra és egyéb szolgálatra küldetik s el nem menne, vagy abban híven nem járna : meghaljon érte.

14. Valaki hamis híreket költvén, lármát csinál : érdemesen megbüntetik érte.

15. Valaki Jézus-kiáltás után lövöldöz, vagy táboron kívül hál : meg három-pálczáztassék. Ha pedig a jelkiadás után a táborról hír nélkül kimegyen : meghaljon érte.

16. Valaki az hópénzzel vagy nyereséggel elszökik a zászló alól : meghaljon érte.

17. Valaki szükségnek idein, kiváltképen harczon, tisztviselőjét elhagyván, zászlója alól rendetlenül és gyalázatosan elfut, a szerént tiszte is, ha valamellyike azt cselekedné : meghaljon érte.

18. Valaki közönséges ügyünk ellen való dolgot tud, ért s hall, és az tiszteknek hirt nem téssen : meghal érte.

19. Valaki kiváltképen való engedelmünk nélkül oly várat, kastélt felver, az hol ellenünk kijáró labancz vagy német nincsen : meghal érte ; az hol pedig olly ellenség volna is : a tisztok teljes tehetséggel tartóztassák, hogy az benne levő ártatlan lakosokat, kik fegyvert nem fognak, senki ne bántsa s meg ne károsítsa ; másként erős számadásiban leszen.

20. Senki akármely valláson levő praedicatorokat, pátereket, fejevesztése alatt ne merészeljen háborgatni ; úgy mindazáltal, hogy az ollyan páterek a lutherána és calvinista vallásbeli ecclésiákban — kiket tőlünk hatalommal elfoglaltanak, — ne találtassanak ; másként, ha mi esik rajtok, — magoknak tulajdonítsák.

21. Valamely tiszt az Edictum ellen való praedában tudva részt veszen : nevezetes halállal haljon meg.

22. Az fiók-strázsa ha elaluszik, meghal érte.

23. Az eltévedett marhát ha ellopják, avagy harczon elszalasztott lovat tartozik kiki minden halogatás nélkül mindenestől tiszt kezéhez adni, úgy, hogy azon tiszt nekünk azonnal megjelentse ; mert ha ki magának elveszi, megverettetik ; ha pedig elidegeníti : két annyi árával tartozik.

24. Ha valaki német vagy magyar rabot fog : tartozik azt előnkben hozni s bemutatni, holmi szükséges dolgok kitanulásáért ; másként abból várható rendes nyereségben senki meg nem károsodik. Az elfogott leve-

leket is felbontás nélkül, bizonyos ember által kezünkhöz küldje, el ne szaggassa ; egyébiránt a ki ezek ellen cselekeszik : erős büntetésünket el nem kerüli.

25. Valaki mesterembereket : lakatosokat, kovácsokat, molnárokat s egyébféle mesterembereket közönségesen többeket is háborgat, műszerekben megkárosít, — ki miatt is az egész vitézlő rendeknek nagy fogyatkozása esik, — meghal érette.

26. Valaki erőszaktételeben találtatik : meghal érette.

27. Valaki a rendeltetett salvaguardiákat besteleníti, reájok támad : életével fizet érette ; az lévén pedig igaz salvaguardia, kinél pecsétünk lészen. Valaki azért salvaguardiát ad annak híre nélkül a kire bizattott : kemény büntetését el nem kerüli.

28. Valaki pápens-levelünköt, kiadott parancsolatunkot és eddig kiadott s ezután is kiadandó protectionális-levelünköt meg nem becsülli, az ellen cselekszik : kétség nélkül fejének kegyelem nem adatik.

29. Valaki a táborra, vagy akármely megszálló helyre, akárki számára, magunk vagy mások szükségére hozandó éleést elfog, vagy elveszen : meghal érette.

30. Minden seregnek légyen sereghajtója, hogy a katonák széljél ne járjanak, ne maradozzanak, annyival inkább a falukon ne kóboroljanak, sőt tiszte híre nélkül a zászló alól egy nyomáig ne járjon. Valaki ez ellen cselekszik : megpálcáztassék érette.

31. Ha egész zászlóalja rendeltetik strázsára, a hadnagy kimenjen és czirkálja meg jól a vitézlő rendet : ki legyen a seregben ? ki nem ? Engedelme az elmaradásra senkinek ne adassék, hanem ki-ki személye szerint üljön fel s menjen zászlóstól a strázsára. Egyébiránt ha valaki magát parancsolatunk ellen megvonsza, annak idejében strázsára nem megyen : nevezetes büntetésünköt el nem kerüli.

32. Mindezekre strázsamesterink, tábormesterink, a vásárbíró jól vigyázzanak ; ha kiket ezek ellen cselekedni látnak, tartozzanak az ollyaténokat hitbeli kötelességek szerint azonnal megfogni, a kik közüllök pálcáztatást érdemelnek, megbüntetni, a többit pedig — kik halálos vétekben taláztatnak, — udvari kapitányunk, hadiszékünk eleibe hozni.

*A máramarosmegyei 1744-ik évi magyar nemesi fölkelés
számára kiadott utasítás.*

Instructio. Pro perill. Dnis Joanne Major Capitaneo, Andrea Popovics
Locumtenente Adamo Várady Vexillifero et Petro Pribék vigiliarum
Magistro Inclytæ Insurgensis Militiæ Comitatus Máramarosiensis
denominatis.

1. Ezen mostani Insurrectio jóllehet particularis, az 1609. esztendő-
beli 65. articulus értelme szerint mindazáltal, a mennyiben Országunkra
s szabadsághoz szokott Hazánkra sok számu ellenség pusztítására és
kétségkívül hatalmas fegyvere által maga birtoka alá hajtására s az sze-
rint nemesi szabadságunk megtapodásával maga kemény s törvényhez
nem szabott urasága rajtunk lehető folytatására oly véletlen nagy erő-
vel szándékozik, hogy annak ellene állására azon törvényben kiszabott
erő, Fölséges Asszonyunk királynénk és Mlgos Palatinus ur eő Excellja
kegyelmes decretumi és intimatioi, s abban bőven előszámlált intései,
serkengetésekhez képest, elégtelen volna : annakokáért, ámbár különben
a tolvajok üldözésekre, már két esztendők elforgások alatt 50. gyalog
hajduságot tartunk, portáinktól husz katonát állítottunk, az felállított
katonaságnak, 13. portáinktul, a megkívántató hadi apparatusra szüksé-
ges költségrül provisiót tettünk, mégis önként personalis Insurrectiot is
rendeltünk, pro hac tamen vice et sine præiudicio legum vel exinde for-
manda consequentia, Fölséges Asszonyunk és királynénkhöz viseltetett
alázatos homagiumunkból s hazafiui szeretetünkéből, magunk és szabad-
ságunk oltalmazására ösztönző természeti indulatunkból, alázatosan,
kemény magunk s nemességünk megrovásokkal. És minthogy azok, vett
Marschruttájok szerint uthoz készülve vannak : elejökben, vezérlésökre
rendelt Tisztek ő kglmek pro.

2. Magokra vett tisztségekkel járó kötelességek szerint mint kik
szinte magokat Föls. Asszonyunk, az Ttes Ns Haza és Ns Vmegyénk

szolgálatjukra elajánlották s devorealták, s egyszersmind szorosan kötelezték is, azt mindenkoron magok előtt hordozván, egész szolgálatjuk alatt, míg az föls. dispositiokbul s Commendójuk orderekből haza érkezések s jövételek engedtetik, observálják és az kívántató szolgálatot, mindaz vérig s mindaz végig, életek szerencséltetésekkel sőt dispediumával is (különben csak nemesi vérek felbuzdulásából is arra serkengettetvén) megtegyék s véghez vigyék, magok példájokkal az alattok valóknak is sziveket s batorságokat magok követésekre ingerelvén. Melyet hogy annyival fogatosabban végezhesse : pro.

3. Elsőben is Mlgos Gróf Föispánunktul ő Ngátul mindenenben dependenter lévén több mlgos Commendójokat és akármely Hadivezéreket observálják, azoknak illendő engedelmességgel légyenek, s ugyanazok által kiadandó hadi orderekben, expeditiokban hiven, igazán, tökéletesen eljárjanak s procedáljanak.

4. Kezek és comandójok alá bizott nemes katonaságot, mint illik, megbecsüljék s magoktól ne idegenítsék, de ellenben az Altisztektől kezdve mind az egész katonaság között kemény hadiakhoz illő regulát tartsanak és tartassanak s az Altiszteket kényeken ne ereszszék, sőt azok által az közszámban levőket is minden illetlen dolgoktól arcealják s kemény comando alatt tartsák.

5. Kiváltképen való gondjok légyen a katonaság lova, fegyvere, köntöse s hadi készülete conserváltatására, és az Altisztek mindazoknak cseréléseket, eladásokat, veszteségeket s szánszándékkal való rontásokat semmi módon, akármely szín és prætextus alatt ne engedjék.

6. Ha mely katona akár lovában, fegyverében s legkisebb hadi készületiben kárt, fogyatkozást vallana és szenvedne : mi formában s hogy történt, azt Strázsa mester investigálja és comandójának referálja; obligaltatik az is, cum rei et casus, dici ac loci circumstantiali connotatione feljegyezni s idejében az Ns Vmegye előtt abbul demonstratiót tenni s számul adni.

7. Ha mely katonának az uton vagy Campamentumon halála és akármely veszedelme történnék : annak is, lovának, fegyverének és minden hadi készületének gondviselésire s köntöse conservatójára hasonló számadás alatt köteleztetnék feljebb irt tisztek Ő kglmek.

8. Megsebesülendők vagy más formán betegeskedők körül való dajkálkodás és az egész katonaság tisztasága, csinossága fog állani Zászlótartó eő kglme kötelességében különösen, melyet szoros kötelesegtének is tartson.

9. Minden holnapnak elein, incipiendo a 1-o die mensis proxime imminensis Novembris, az Cassiriusnak kiadatott Lista szerint, az Prima

Plana hadi rendelt fizetését ergo propriam unius cuiusque quietantiam vivegye, az Gregariusok havi 3. rhftból álló fizetéseket penigh comendo tisztjek ergo percepisse levalja, és az szerint kinek kinek az övét minden fogyatkozás nélkül kiszámlálja.

10. Mind magok azonban Tisztjek elő kglmek az excessus tételtül a mint az keményen tilalmaztatik az Föls. királyi Helytartó Tanácstul s] magokat abstinealják, de az alattok valókat is excedálni ne engedjék; na holmi excessusok történnének azonban, azt complanálják és a comitensekkel complanáltassák, serio injugaltatik.

11. Minthogy Föls. Asszonyunk az egész insurgens hadnak kenyérét, lova minden portióit ingyen anyai kegyelmességéből applacidálni méltóztatott: ahoz képest a transenis Statiokon minden személy részéről az helységeket oralibus in pane a 2-bus equilibus vero in folus et avena licitum a 6-xtis quietalni Tisztjek eo kglmek el ne mulasszák; meg kívánván azonban regulamentaliter a katonaságoknak pro oralibus két font kenyereket, s minden 15 lóra 4 véka zabot akár árpát és ugyanannyi lóra fél szekér szénát. Husrul pedig az katonaság magának pénzén tartozik provideálni.

12. Siquidem autem ratio boni publici disciplinam militarem vi Artic. 40, 159, §. summopere exposceret: ahoz képest, ugyanazon törvényben kapitányoknak és előljáró tisztjeknek valamint megengedettett, azon formában iniungaltatik, az hadi disciplinat is contra renitenses exercealják.

13. Az katonaság is tartozik mindenekben magát Főtisztjjeinek kiadandó törvényekhez az 1655. 7. art. szerint szabni; mely ellen ha véte nek és büntetést huznak önként magokra: az kiszabott törvény általnágásánál egyébnek nem tulajdoníthatják.

14. Időnap előtt az táborrul, akármely karban helyheztetett legyen az, hivatalban levő vagy a nélkül és nemes vagy nemtelen, elszökni, zászlóját s elhagyni sub pœna Dec. V-ti Sigism. Reg. arto 7-o exposita, mely artic. 13. anni 1454 confirmaltatott, ne merészelje, különben annak ereje szerint, az paraszt fejét, az nemesek jószágokat elvesztik; hanem valamely csoportosan elindulások történik: hasonló szép renddel, zászlójok s eleikbe rendelt tisztjek vezérlések alatt jöjenek, midőn az Föls. Instantiak, Hadi tanács és az Generalatustól engedelmet nyerhetnek és Mlgos Gróf Főispán Ur elő Nga hazafelé fordítani fogja s commandérozza.

15. Az részegeskedésnek, kóborlásnak, szófogadatlanságnak s több egyéb helytelenségeknek (azok különben is az nemesi vérrel ellenkezők lévén), békét hadjanak s el is tartoztassák, s azok által magokra, az feljebb

említett Articulusban foglalt hadibüntetést eönként ne vonják. Kiváltképen fő és vice tisztjeikre támadni, vagy azokat fenyegetni, egymás között veszekedni, annyival is inkább vérengezni ne merészeljenek; mert különben az hadi regulák szerint való kemény büntetést, mint az Casus kinek- kinek, azokon fundált törvény szerint fogja hozni magával, el nem kerül, kivált a tisztekre való támadások pœnaja hadi regulák szerint halálos levén; hanem vice tisztjeikre ha mi panaszok lenne, az fővebeknek, és ha azok ellen lenne, Mlgos Gróf főispán Ur eő Ngának megjelentvén, orvoslását rendes uton keressék, s fogyatkozásokat az szerint repræsentálják, s magoknak birái semmi keresett úton módon ne légyenek.

16. Ha akár in communi az egész trupnak, vagy in particulari valamely részének nyeresége lenne: azt egy massába letevén, vele az győzedelemen vagy actuson jelen volt katonák egyenlően osztozzanak; s ha meg nem alkhatnának: fő tisztjeik között oszszák egyenlő részekre, semmi úton módon egymást megcsalni nem engedvén, de kivált megfosztatásokat másoknak vagy más idegenek által való megcsalattatásokat meg ne engedjék. És ha olyas portékákból állana az nyereség, kit részekre osztani nem lehetne, azokat a közönséges szokás szerint distraháltatván, az abból energálando sumával osztozzanak; Főtisztek ő kglmek is semmi szín és prætextus alatt (hanem ha abban magok is részesek volnának), az köznéptől s nemességtől el ne vegyék.

17. Observáljak mindazáltal, hogy ha akármely nyereség alkalmaztosságára tisztek is lennének jelen: azok a nyereségben, nem úgy mint az közszámban levők, hanem az mennyi portiójok assignáltatott in orali-bus, annyi részben fognak participálni is, minden assignált portio különös személyt repræsentálván.

Extradatum e Congr. Generali
Cottus Máramarosiensis die 18.
sept. 1744. habita per Jurarum
Notarium Ludovicum Sztoika.